

406

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО Т. В. ІМ. ШЕВЧЕНКА.

III

54909
17072

З БІБЛІОТЕКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
імені
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

Ч. ~~17072~~

Aug

~~17072~~

livetuna ch 31 n - 649

1111

2222

17072 77799

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ.

4706

ЛІТЕРАТУРНО-
КРИТИЧНІ ~~~~~
~~~~~ НАРИСИ.

Наклад і друк Е. Вайденфельда
і Брата в Станіславові. — 1908.

Львів. Бібліотека
АН УРСР

Бібліотека
наук. інст. ім. Шевченка

~~17072~~

○○○ ЛІТЕРАТУРНО-
КРИТИЧНІ НАРИСИ.

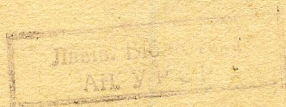

2/0 xi 1/2

Антин Крушельницький.

4706
❖❖❖❖ ЛІТЕРАТУРНО-
КРИТИЧНІ НАРИСИ.

НАКЛАД І ДРУК Е. ВАЙДЕНФЕЛЬДА І БРАТА
::: в Станіславові. — 1908 року. :::

2-845-5

gan.

411.

Дирекция / Главна
национална библиотека
№ 3052

Передне слово.

Книжка, яку я даю отсе в руки громади, — се частина скількалітніх моїх літературно - критичних вражінь, що я їх зазнав після перечитання новітших творів нашого письменства. Вона, писана принагідно, далека від того, щоби дати суцільний образ нашого письменства з останніх років. Не згадується у ній про найгарніші писання, найбільш визначних письменників, за те деякі твори нашого письменства обговорюється точно, може за подрібно, а ся точність, не можлива при повнійшій огляді чи поодиноких авторів, чи письменства за якийсь період, має своє оправдання в книжці сього рода.

Сій книжці недостає історично-літературного освітлення, яке я уважав тут злишнє, не має тут також огляду естетичного боку обговорюваних писань, якого особливо кінцеві остаточні висновки можуть бути, на основі поодиноких писань даного автора, невірні для повного образу його творчости. При оцінці кожної книжки я старався піднести те, що найбільш замітне чи для автора взагалі, чи для якоїсь частини його писань.

Сьвідомий недостач книжки, не так може недостач, як радше нарочного пропуску всього того, що моглоб давати їй право претендувати на критичний твір, я назвав її: Літературно - критичні нариси і як такі нариси я прошу шановного читача вважати її. Се замітки, вражіння хвили, а їх ціль: бути посередником поміж автором

і читачем. Коли вони зацікавляють когось до познайомлення із обговорюваним автором у його писаннях — я вповні вдоволений.

✱

✱

Зложило ся так, що на моїй промові були оба мої теперішні директори. Оба вони висказали мені своє невдоволення — тільки, коли один обмежив ся до делікатної форми товариської інтимної розмови, другий використав конференцію присвячену споминові бл. п. Намісника Андр. Потоцького для заяви негодування супроти мене. Не згадуючи мого імени, говорив про професора, який взивав на укр. національним съвятї до „walki na noże!“ з Поляками і сказав, що такі професори є винувниками

атентату. Після конференції (на якій не було місця на дискусію), коли я вийшов, а остали деякі учителі, директор заявив їм, що се він мене мав на думці. Тепер зачинають появляти ся напасливі статті по польських часописях, а завершеннем усього є стаття в „Przegląd-і“, що в першій своїй частин складаєть ся із стенографованої промови директора на конференції (з дуже малими змінами на початку), а в другій містить у собі завзив до учителів II. польської і жіночої гімназії (я учив в обох), щоби мене збойкотували. Після появи се статті стало ся те, чого собі автор її бажав. Учителі Поляки й Жиди II. державної польської гімназії підписали заяву бойкоту, яку мали мені доручити, але чомусь обмежили ся до того, що переслали заяву (власноручним письмом директора переписану —, здаєть ся, первовзір її) до дирекції руської гімназії. Інтересне те, що кількох із них прийшло до мене вже після підписання заяви, і висказуючи мені свою пошану, заявили, що мусіли пристати до бойкоту, бо инакше виставили би се бе на товариський бойкот, а тепер, коли мені письма із їх підписом не доручено, заявили, що їх заява не вяже і удержують далі товариські відносини зо мною. Замітне далі, що у директора руської гімназії, де я служу, явили ся три депутації: з обох польських державних гімназій і з жіночої, а найбільш інтересна була поява депутації I. польської гімн., де я не служу. Ся депутація прийшла поспитати мого директора, чи знає він про мій виступ на нацсвяті і, евентуально, як не знає, поінформувати його про всьо. Хиба досить !...

Поминаючи дикі погрози й малюнки, що посилали ся до мене у листах, а які свідчать нагляд-

но про культуру своїх авторів, я згадаю про те, що останнім словом в справі отсієї промови було дисциплінарне слідство, перше дисциплінарне слідство в Галичині за промову на національному сьвяті.

Се слідство також дуже інтересне. На мою заяву, що моя промова не є відокромлена в історії останнього десятиліття, я почув, що мене найнеобходить, що хто робить, тільки, що я! Врешті почув я заяву, що рада шкільна в кождім випадку так само зробила би!, як би почув а про щось такого! Інтересно, як може не знати рада шкільна про десятки таких випадків от хочби із „Słowa polsk-ого“ після 3. мая с. р. Я пригадаю лише резолюції проф. Сроковського у Тернополі надруковані в 208 ч. „Słowa p.“ і виступ проф. Буржинського в Бучачи у класі супроти учеників Українців (Діло ч. 104.) Врешті як назвати рішучу заборону шк. інспектора в імени ради шк., заборону брати мені яку небудь участь у політичному життю нашого народа, наколиб мій виступ міг дістати ся до відома молодіжи! А щож инше, як не сильні політичні маніфестації були сегорічні обходи 3. мая в цілім краю, обходи, на яких головну ролю політичних бесідників, а навіть агітаторів, обняли професори гімназій, а в яких молодіж брала участь з поручення шк. ради (виданого, що правда тільки для Львова, але переведеного в життя головно на провінції!). Чи й ті всі польські педагогі дістали в імя педагогії такий самий рішучий заказ брати участь у політичному житті свого народа?

Сумніваю ся...

✓
✓

My jesteśmy dopiero u początku naszej narodowej wśród ludu wiejskiego wschodnich powiatów pracy. Dziesiątki tysięcy polskich włościan mówią jeszcze w domu po rusku choć już w nich serce polskie bije. W dziesiątkach tysięcy rodzin polskich rodzice posługują się jeszcze między sobą mową ruską, lecz do dzieci mówią po polsku.

A jest tu ogromnie wiele jeszcze do zrobienia. Ruch narodowy polski ogarnął dotychczas wyłącznie tylko ludność rzymsko-katolicką. Ale są przecież jeszcze tysiące włościan polskich, którzy z braku łacińskiego na miejscu kościoła, o wieków na obzadek grecki przeszli, choć z pochodzenia są czystej krwi Polakami. Nieopatrznem byłoby wyzekać się z góry odzyskania z czasem i ich dla narodowości polskiej. (51. p. s. 222).

✓

*

Може дехто із шановних читачів здивується, натрапивши у передньому слові до літературно-

---

критичних нарисів на таку далеку від літератури квестію. Та я прошу вибачити мені се. Без отсього пояснення, я не міг друкувати своєї промови, а надрукувати її, як матеріял до історії нашого життя, я вважав потрібним!

В Станіславові, в маю 1908.

Антін Крушельницький.

На вершинах
поетичної творчости.

(З приводу поеми: Мойсей і збірки
Semper tiro — ІВАНА ФРАНКА).

Роки 1905 і 1906 принесли українській громаді два поетичні твори Івана Франка, що вибивають ся сильно понад давнійші писання сього автора — розумію поему: Мойсей і збірку дрібних поезій: *Semper tiro*. Правда, вже останні роки перед появою Мойсея могли приготувити нас на нього. Франко друкує цикль поем у збірці під сею написю, а в збірці „Із днів журби“ — дві поеми: Іван Вишенський і На съвятоюрській горі. Поетична його творчість, що містила в собі давнійше багато публіцистичних кличів, зачала чим раз більше кристалізувати ся. Поет, що по своїм словам проголошеним підчас 25-літнього ювілею своєї письменської діяльності, досі старав ся ставити цеглу при будові храму рідного письменства всюди, де тільки бачив прогалину до якої не було кому іншому приложити руки, звертає останніми часами більше уваги на тривкість і стійність своїх творів.

Правда — із під його пера вийшла й передше більшість писань трівкої літературної стійности, ба деякі, як на пр. лірична драма „Зівяле листя“, одинокі у нас у своїому роді, що не тільки самі величні, але й не без рішучого впливу на цілу гене-

рацію молодшого покоління, дарма, що як вона не відпекуєть ся отсього впливу, — всеж таки Мойсей — велит не буденної краси і міри, і поезія на філософічному тлі в збірці *Semper tiro*, як протиставленне палкій боєвій, революційній поезії молодчих років — являють ся нам плодами вповні розвитого, згармонізованого духа.

Одно спільне і сій і тій поезії: се її критичний характер. Тільки там критика безпощадна, але й непевна своєї сили й ваги — поет хоч і осуджує сучасне життя, для будучого шукає тільки доріг. Наслідком того і під зглядом артистичним він по привиковані із кричі віковічні „Каменярі“ кидає деякі невикінчені нариси чи малюнки. За надто енергійний зміст не даєть ся загорнути у принадну форму... А тут давня критика сучасного переходить у спокійну критику суспільства, а пошукування доріг для будуччини заступаєть ся самокритикою власної діяльності.

Продуктом першого являєть ся збірка „*Semper tiro*“, останнє найшло свій вислів у поемі „Мойсей“.

*

Заки подам подрібний огляд згаданих двох творів, зверну увагу на ту страшну байдужність, із якою стрінула їх наша суспільність. Правда, на сю тему писав уже Гнат Хоткевич у „Ділі“, але про се не писати раз — сто раз! Писатиб, доки не перемінило ся-б відносин. Адже у інших народів твори таких мистців, друковані десятками тисяч примірників, розходять ся кількома виданнями до року. Від появи Мойсея три їх минуло повних, а звичайний наклад і не рушив

ся! Теж і про *Semper tiro*! Ба навіть найменшого
заінтересовання у пресі! Такі були про них згадки,
як про роман якої там архикнягині, чи графині...

Справді дивні відносини.

Та я про них іще іншим разом. Тепер при-
гляну ся згаданим творам.

Зачну від Мойсея.

*

I.

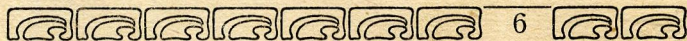
Народе мій!...

Невже за дармо стільки серць горіло
до тебе найсвятійшою любовю,
тобі офіруючи душу й тіло?
за дармо край твій весь политий кровю
твоїх борців? Йому вже не пишуться
у красоті, свободі і здоровлю?

(Із Прольога до Мойсея.)

Ось такими, між иншим, словами вводить Іван Франко у гурт читачів свою поему „Мойсей“, твір, що гідно репрезентує свого мистця на вершинах його творчости. І коли читач найде у самій поемі жерело артистичного вдовілля, прольога, що ним поет розкриває перед нами символічне значіння Мойсея, чинить нам поему ближшою, бо ріднішою, бо нашою національною.

А хоч про Мойсея і гебрейський народ у перещіпленні на український ґрунт доведеться мені ще опісля говорити, я звертаю нарочно вже тепер увагу на сей момент, аби зазначити своє становище, із якого я приглядатись му до отсеї поеми.

Що до укладу свого ділить ся поема „Мойсей“ на дві частини: перша обіймає пісні I—IX, друга останні X—XX; а що до змісту, то перша кидає нам перед очі широку картину народа, (у поемі гебрейського), що дійшовши наслідком довгої блуканини по пустині до зневіри, кидає камінням на пророків, які вели його досі до мети по безпуттях, а друга розкриває трагедію генія, що відіграєть ся у його душі, коли бачить з одної сторони, як неконечна ціль пуття криєть ся ще у темряві, а з другої, як загальна зневіра й безсилля стають самотнім висловом народної думки.

....Та нам, знесиленим журбою,
роздертим сумнівами, битим сльозами, —
не нам тебе провадити до бою!

*

Найстрашніша, найбільше небезпечна є хвиля зневіри! А ще як та хвиля прийде у таку пору, коли опиниш ся без ґрунту під ногами! Ось тоді всьо, що досі сьвяте було, топтати станеш ногами!

О скільки-ж більше гірка та зневіра у народа, що накликаваний пророком своїм полишив давні оселі, вибрав ся на непевну путь до обіцяної землі і, заки вспів добити ся до неї, застряг на пустині без ніякої надії на кращу будуччину.

І покинули ждати і бажать
і десь рвать ся в простори,
слать гонців і самим визирать
поза ржавії гори.

Під таку хвилю мусить замовкнути голос пророка! На всі поклики юрба має тільки цинічні жа-

---

дання спокійного життя, а коли їй навтямить ся слухати завзивів і докорів, ухвалить :

....Хто пророка із себе вдає...
хто до бунту посьміє народ
накликати, до зміни,
і манити за гори, на стріть
кінцевої руїни, —
той на пострах безумцям усім
між отсим поколінням
най опльований буде всіма
і побитий каміннем.

Але така ухвала не покінчить справи. Нї народ не вдоволить ся нею, нї пророк не стане слухати її. У народу вижидання кращої будуччини, у пророка хвиля віщого вітхнення.

А що й темні духи, які нацькували народ проти пророка, не спочинуть, починаєть ся люта боротьба.

Пророк, народній геній, стає на висоті хвилі і нещастя народні підносить до признак ласки Єгови.

І як терен посеред дерев
непоказний на вроду
і не має він слави собі
анї з цвіту, нї з плоду, —
так і вибраний Богом народ
між народами вбогий :
де пишнота і честь, там йому
за високі пороги.
Між премудрими він не мудрець,
у війні не войовник,
у батьківщині своїй він гість
і всесвітній кочовник.

Пророкові слова такі сильні, що нічого не вдіють проти нього противники. Одні осьмішують його, опоганюють, одні говорять грімко про його зраду, кидають на нього найгірший закид, який можна зробити тому, хто життя своє приніс у жертву ідеї — а по думці вчорашньої ухвали взивають народ :

...За камінне! Він кпить собі з нас,
так, як кпив разів много.

Най загине він краще один,
як ми всі через нього.

. . . .

Тільки диво, ні одна рука
Не сягнула по камінь.

І коли тепер, після того у розпалі гнівному кидає Мойсей гнівні слова у народ, слова, якими висказує зловіщу погрозу тим, що дають себе вести ошуканцям і дурням, —

...похиливши ся, слухали всі
мовчаливі, понурі,
лиш у грудях сопло щось глухе,
наче подихи бурі.

*

Ціла ся перша частина — широкий малюнок збитої з пуття маси, яка не в силі порозуміти високі ідеї пророка, яка, — коли, захоплена його вітхненим голосом, піде за ним, — робить се, хоч не розуміє стежок, що ними її він веде, хоч не бачить ціли, що до неї він її направляє, задивлена у буденні низькі жолудкові ідеї.

Ще Гебреї з ума не зійшли,
долі ліпшої варті,
і осягнуть, як честь віддадуть
і Ваалу й Астарті.

Се малюнок юрби, що живе плазуючи по землі,
сліпа на блиск ідеалу, рівнодушна на той скарб, що
поклав у душу вибраного народу серцевідець Єгова,
...щоб він був мов сьвітило у тьмі,
мов скарбник його слова.

Се малюнок товпи, що дає радо послух лже-
пророкам, які встоюють ся за її щоденні потреби, її
бажання хвилі, малюнок товпи, що радше підчиняєть
ся таким пророкам, ніж глядить на ґенія, який на-
правляє її зір на красу ідеалу, що ледви мерехтить
у безконечній віддалі, ніж слухає голосу ґенія, який
підносить її духа до царства Єгови.

А лжепророки народ на поклін ведуть Ваалу
й Астарті.

Єгова — й Ваал!...

А на тлі сеї товпи зарисовуєть ся могутня по-
стать пророка-ґенія, що силою свого духа веде
народ по шляху поступу, до нового, бажаного, щас-
ливого, свободного життя...

Величня постать незворушеного велита, що
неумолимо накликає свій народ до дальшої дороги,
дарма, що зневіра розстелила ся у народній душі,
дарма, що народня розпука камінне-погрозу кида
перед очи усякому, хтоб посьмів виступити із обіт-
ницею „божого гніву або ласки!“

Велитня постать ґенія, що перед нею корить
ся юрба...

*

Затремтіло щось людське, м'ягке,
в старім серці пророка,
і понизила лет свій на мить
його думка висока.

А дієть ся се під ту хвилю, коли пророк, не хочючи вже бути все кар вістуном і погрозою для людий, покидає товпу, що для неї й серед неї він працював досі і тікає на самоту. Настає хвиля самокритики. Там зараз при перших думках розваги приводить він собі перед очі ціле своє життя: з одної сторони свою любов і пожертвоування для рідного народу, з другої невдячність, „наруги і рани“, що їх зазнає, як відплату за ту безмірну любов і ні першого йому не жаль, ні останнє не болить його, — одно тільки журбу наводить на його серце, а саме те, що не доведеть ся йому прийти до обіцяної землі із своїм народом. Небезпечна хвиля для людини близької упадку. Тільки Мойсей не подасть ся, не лишить ся по заду своїх дотеперішніх стремлінь. Навпаки! Він замість покорити ся, піде до тої землі сам...

Так бажалось там з вами входить
серед трубного грому!

Та смирив мене Бог і війти
доведеть ся самому.

Та хоч би край Йордана мені
зараз трупом упасти,
щоб в обіцянім краю лише
старі кости покласти.

Там я буду лежать і до гір
сих моавських глядіти,
аж за мною прийдете ви всі
як за мамою діти.

Такі думки піднеслі він думав, коли покидав свій народ, щоби піти одинцем у обіцяний край. Але ось коли відбив ся від людей, від їхнього гамору, від співучасті у їхньому житті і від роботи для них, коли найшов ся на самоті, тоді „сумнів у душу йому тисне жало студене“.

Сорок літ я трудив ся, навчав,
весь заглиблений в тобі (Єгови!),
щоб з рабів тих зробити народ
по твоїй уподобі.

Сорок літ мов коваль я клепав
їх серця і сумління,
і до того дійшов, що уйшов
від їх кпин і каміння.

А найбільше та грижа: може він заповіти Єгови не справляв, як повинен?

Як довго він робив у народі свою реформаторську роботу, — робив її „хоч на сліпо та сьміло“, і аж тепер, як відсунув ся від громадянства, від життєвої праці, в його душі гніздить ся сумнів один за одним, чим далі, тим страшнійші, тим дужчі!

Він бачить, що вирвав свій люд із мирного життя, кинув його на непевний шлях боротьби, а тепер мусить дивити ся на те, як люд той стає на-пів шляху і думка-сумнів бентежить пророка чи не ошибав ся він у мотивах свого ділання? Ба, що більше! Він починає сумнівати ся в правду свого віщого вітхнення.

Гей, а може хоривський огонь
не горів на Хориві,
лиш у серці завзятім твоїм
у шаленім пориві?

Може голос, що вивів тебе
На похід той нещасний,
був не з жадних горючих купин,
а твій внутрішній власний?
Адже пристрасть засліплює зір,
а бажання, сеж чари,
плодить оку і сьвіт і богів
як пустиннії мари.
Те бажання, що наче шакаль
у душі твоїй вило, —
лиш воно тебе їх ватажком
і пророком зробило.

Його сумніви чим далі кріпшають, нарешті пере-
реходять у один грімкий голос розпуки:

О Єгово, озви ся! Чи й ти
здобуваєш дар мови
лиш у пристрасти нашої, у снах,
у розбурханій крові.

Даремні всі визови, всі закляття, бо
...Єгова мовчав, лише чуть
лиховістнії звуки:
То квилінне гієни в яру
то знов шелест гадюки.

*

Зачинаєть ся друга частина його внутрішньої
душевної трагедії.

...Трагедії Мойсея, трагедії пророка, трагедії
генія, що веде людськість у незнані сьвіти — трагедії
велита-душі, що валить ся під напором сумнівів
у хвилі гіркої зневіри.

Як небудь се у поемі дальша, безпереривна трагедія Мойсея, я перервав її, щоб від тепер не так переповідати, як перетворювати хід думок автора.

З гори зазначу, що незалежно від того, чи поет думав так і хотів, аби його так саме зрозуміти, як отсе я розумію й пояснюю, незалежно, мовлю, від того, я, як читач, можу розмалювати в рамках його малюнка малюнок інший, більше новий, більше наш, нашим життям протхнутий, поетичний символ заступити реальною картиною, — всьо те маю право зробити, коби тільки не перечити льогіці.

Як я під народом гебрейським схочу зрозуміти український народ, за се я сам буду відповідати.

І поета чейже годі докоряти за се, що у надмірній своїй любови у причті про терен він підносить свій нарід задля його терпіння до висоти вибраного Єговою народу.

Мовить цар-терен до дерев:

Здобувати му поле для вас,
хоч самому не треба,

і стелити ся буду в низу,
ви-ж буяйте до неба.

Боронити му вступу до вас
спижевими шпичками,
і скрашати му всі пустарі
молочними квітками.

І служити му зайцю гніздом,
пристановищем птаху,
щоб росли ви все краще, а я
буду гинуть на шляху.

Отсе таки справжня реальна картина із історії чи радше мартирольогії українського народу.

А чому? чому така доля судила ся мійому народові?

Отсе заздрий Єгова, щоб ніхто не посьмів полюбити того, що він полюбив, на український народ,

... на вибранця свого надів
плащ своєї любови
недоступний, колючий, немов
колючки ті тернові.
І зробив його острим, гризким,
мов кропива жеруха,
аби міг лише сам він вдихать
аромат його духа.
І посольство йому дав страшне
під сімома печатьми,
щоб в далеку будущину ніс,
ненавиджений братами.

А якеж те посольство, що ним наділив Єгова вибраний свій народ?

...Твоє царство не з сеї землі,
не мірська твоя слава!
Але горе, як збавить тебе
світлова забава!

Супроти такого розуміння тла-основи до сеї поеми: гебрейського народу і сама постать пророка-Мойсея стане нам близька. А хочаби порозуміти її, ми мусимо поглянути таки навкруги себе на нашу рідну Україну.

Поминаю наведені вже повище із заспіву слова:

...Та нам знесиленим журбою,
роздертим сумнівами, битим сльозами, —
не нам тебе провадити до бою! —

поминаю, мовлю, їх, хоч вони як близькі для пояснен-

ня, а приведу на думку не таке то давнє признаннє самогож таки І. Франка у вірші: „Ти, брате, любиш Русь“, де поет, степенуючи свою любов до України заявляє нарешті: „Яж не люблю її з надмірної любови!“

А щож тепер говорить той самий поет до своєї України, до свого народа?

. . . . . Як би ти знав,
Чого в серці тім повно!
Як би ти знав, як люблю я тебе!
Як люблю невимовно!
Ти мій рід, ти дитина моя,
ти вся честь моя й слава,
в тобі дух мій, будуще мов
і краса і держава.
Яж весь свій вік, весь труд тобі дав
у незломнім завзяту, —
підеш ти у мандрівку століть
з мого духа печатю!

Яка велич! Яке почуття сили трискає із сих слів! Який неутомимий труд виложений у незломнім завзяттю, який певний своєї сили й свого значіння дух, коли він має право покликати ся на накинєну століттям свою печать!

„Все найкраще, найвище, що знав, я у тебе вкладаю!“

І коли там надмірна любов посунена до не-любови, тут: „я від тебе невдячність прийму і наруги і рани!“

Сеж не що, як вершини любови, любови основаної на трівкій підставі, свідомої добрих і лихих сторін любленого предмета, —

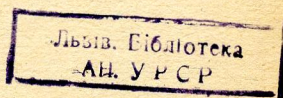
Бо люблю я тебе не лише
за твою добру вдачу,
а й за хиби та злоби твої,
хоч над ними і плачу,
За ту впертість сліпую твою
за ті гордощі духа,
що зійшовши на глупий свій шлях
навіть Бога не слуха.
За брехливість твого язика
за широке сумління,
що держить ся земного добра,
мов ціпкеє коріння.
За безсоромність твоїх дочок,
за палке їх кохання,
і за мову й звичаї твої,
за твій сьміх і дихання...

*

Після сеї малої депресії на тему розуміння
у старім нового, в давно минулім сучасного, живого,
близького нам, я вертаю до трагедії пророка, генія,
Мойсея не так старого, біблійного, як радше су-
часного, людини кров від крові, кість від кости
свогого (українського) народа.

*

Після цілих десятків років інтензивної праці
в лоні свого народа, для добра свого народа,
праці, яка мала вирвати народ із оков неволі, а до-
вести до свободного життя (чи схочемо стремління
до свободи доглядати ся на релігійно-культурному,
чи суспільному, чи економічному полі), сила геніє-
вого духа тратить свій вплив у нерівномірної маси,

що далека від того, аби своїм критичним умом охопити вагу кінцевої ціли і тільки захоплена величию блиску генієвого слова, у першому своєму пориві пішла за ним, а тепер зневірившись станула серед дороги, і не то не дума йти далі витиченим шляхом слідами генія, але ще каміннем мече на те, що величала. Під таку хвилю стоять перед провідником народа дві дороги: або покорити ся масі і дати себе повести туди, куди поведуть її „лжепророки“, або відстати від неї й піти самому до „обіцяного краю“.

Він вибирає сей другий шлях.

І починаєть ся на ньому душевна, внутрішня боротьба. Пісні від XII. — се малюнок тої боротьби на самоті, того розбиття у морі сумнівів. Зв'язь із рідним народом уриваєть ся. А прощаючи ся із ним Мойсей звертає свої останні слова науки до тої частини свого народа, що серед неї його наука приймала ся найбільше — звертаєть ся до дітвори. Вона одна запалювала ся все до його наук та достосовувала ся у своєму діланні до його завзивів. Миле вражінне робить сцена прощання, де критик, що був строгий та безпощадний за час цілого свого життя, дізнавши ся про вбитте скорпіона, хвалить се позиточне діло, але й проявляє велику сердечність, називаючи вбитте скорпіона неправедним ділом...

...неправедне, бо й скорпіон
жить у світі бажає,
а чиж винен він тому, що їдь
у хвості своїм має.

Кінчить ся сцена з „дітьми теплим завзивом „не гасити святаго огню“, що жевріє у серці кожного,

що кожному в життєвому пориві появляєть ся в виді
огняного куща, як і йому на Хориві колись давно!

*

Малюнок внутрішньої боротьби, закровний широко і розписаний всесторонно. Ми бачимо у розвитку сумнівів цілу низку ступінїв, крізь які переходить зневірений у правду свого діла Мойсей.

Він поперед усього непевний, чи не „з гордошів розпочав він своє діло“, чи не тому вів він свій народ до обіцяного краю, що „чув себе братом рабів і захтів їх зробити такими, щоб йому було мило“.

Після сього першого сумніву в добру ціль своєї роботи, зневіряєть ся в себе і своє віще посланництво. Може се не хоривський огонь, лише те згадане бажання зробило його ватажком і пророком свого народа?

А коли вже й тут сумнів, — Мойсей затрачує усі стежки, якими простував досі.

..... Серед пітьми вели
його дивнії звуки :
То квилінне гієни в яру,
то знов шелест гадюки.

Він уже бачить себе ватажком, паном душ і тіла свого народа, бачить себе новим Фараоном і ще тяжшим, —

бо в їх душу контролем своїм,
в їх сумління сягнув він.

У таку піднеслу хвилю самокритичного осуду, прояснюєть ся перед очима душі пророка-генія та бездонна пропасть між його стремліннями повести свій народ до свободи, промостити серед нього шлях

свободі духа, а бажанням тих плазунів земних, що для них життя — поклін жолудковій ідеї, — прояснюєть ся нараз та пропасть, якої він досі, засліплений блиском своєї ідеї, не був у силі добачити.

Страшний наслідком того крик розпуки:

Аджеж може в Єгипті вони
множачись серед муки
могли вирости в силу й забрать
увесь край в свої руки?
Відірвавши від ґрунту їх там
і завівши в пустиню
чи подумав ти: може отсим
злочин лютий я чиню?
Що значить безґрунтовій юрбі
обіцяти свободу!

. . . . .
Старі гнізда лишили,
а новії здобути нема
ні охоти, ні сили.

Попадаючи у зневіру, пророк закликає Єгову, геній звертаєть ся до тої „Вічної Правди“, що в її імя він досі ділав, із мольбою

О Єгово, озви ся, скажи:
Я чинив твою волю,
чи був іграшка власних скорбот
і засліплення й болю?

. . . . .
Та Єгова мовчав, лише чуть
лиховістніі звуки:
То квилінне гієни в яру
то знов шелест гадюки.

Чудова картина, як свідок, як потвердження того, що чоловік відчуває себе спокійним тільки серед бурливої роботи для людей і людства посеред людей, — колиж відібеться від тої роботи — у його душу загніздиться сумнів і він опиниться неначе на пустині, що її символи: то квиління гієни в яру, то знов шелест гадюки...

*

Борикаючися із сумнівами паде Мойсей зомлілий на землю. Але те, що раз загніздило в душі, не покидає його. Та непевність, та зневіра кріпшає без міри!

Підшиваючи під постать матері, ества до якого людина всяка має безмежне довіря, сумнів виступає до останнього, рішучого бою та бере на підмогу дрімаючу на дні душі первісного чоловіка віру в судьбу:

... і Єгова не зна!

І молись хоч і клінно,

а де мусить упасти шматок

там впаде неодмінно!

.....

І хоч як твій Єгова міцний,

він ту силу не змінить,

і одного сього камінця

у лету він не спинить...

..... :

Сеж пилок! Щож казати про народ
многодушну істоту,

де в рух мас вносить кожна душа
частку свого льоту.

А ще би то хотіти змінити життя тої людсь-
кості, що то —

неосяжнеє любить вона,
вірить в невідоме ;
фантастичнеє щоб осягнуть
топче рідне й знайоме.

І як таку людськість провадити на нові шляхи,
шляхи правди, досвіду, науки, критики, коли в неї
все бере верх надземське невідоме, фантастичне,
задля якого вона в силі потоптати найсильніші ре-
альні правди!

Тільки, що й сей удар не в силі зломити про-
рока! Ось тоді „Демон зневіри“ розкриває заслону,
що ділить сучасне від будучого і показує на глум
той обіцяний край:

Ні шляхів тут широких нема,
ні до моря проходу !
Деж тут жить, розвивать ся, рости
і множить ся народу ?

І коли що могло би прибити генія людськості,
то свідомість, що всі заходи та стремління до роз-
витку людства даремні. Певність, що людський ум
за слабий не тільки на тепер, але й на все, щоби
порозуміти найвищі загадки життя, що він ніколи
не може дійти до вершин знання й розвитку, та
певність, колиб її мати викликалаб на уста генія
Мойсееві слова: „Одурив нас Єгова!“

У сьомі слові: Одурив нас Єгова! — містить
ся ввесь біль обманеного серця! Вершок зневіри,
кульмінаційна точка трагедії никлої людської душі!
Почуття, що годі коли небудь осягти вічне щастє!

Але тут починаєть ся зворот у той бік. Сумнів розбив ся на проклонї: Одузив нас Єгова! Настає рівновага духа. Прояснюєть ся в умі думуючої людини, що годї дійти сучасному чоловікови до розвязки всіх загадок життя. Єгова — той Лад та Гармонія у природі неприступне ще для зрозуміння слабкому людському умови. Одно тільки він дає пізнати, а саме, що він вибирає собі лише духа кормильців:

Хто вас хлібом нагодує, той враз
з хлібом піде до гною,
та хто духа нагодує у вас,
той зіллєть ся зо мною.

Отсе царство духа і злиття із Єговою є й той обітований край, безграничний, блистячий, а „Палестина“ (сучасне, й стремління до найблизшого красшого, життя), се тільки дрібненький задаток його!

Ціль життя людини: стреміти до щастя духа, але осягти її годї сучасному чоловікови.

А що ти усумнився на момент
що до волї моєї,
то побачивши сю вітчину,
сам не вступиш до неї.
Тут і кости зотліють твої
на взірець і для страху
всім, що рвуть ся весь вік до мети
і вмирають на шляху.

Ось такий зарік кладе Єгова на Мойсея, такий зарік можна положити на всяку людину, що вдумуєть ся у своє життя й шукає йому цілий. Годїж бо йому не усумнити ся, годї не зневірити ся, не по-

пасти у вир душевної боротьби. А наслідки? —
Що „побачивши сю вітчину, сам не вступить до неї!“

*

Із хвилею, як передова одиниця, яка вела народ
цілі покоління, щезне із перед очий того народу, її
постать виростає над міру, й уся маса, ворожо пе-
редше настроєна до неї, тепер простує її слідами.
Аж тепер чують усі, що

. . . . . щезло те, без чого
жить ніхто з них пе годний!

Ті, що не що давно каміннем обкидували сво-
його прока, тепер ідуть несвідомо тим шляхом,
куди він їх вів, але доля пророка припадає в паю
його народи.

І підуть вони в безвість віків
повні туги і жаху
простувать в ході духови шлях
і вмирати на шляху.

Простувати по волі Єгови духови шлях, а вми-
рати на шляху по приказу його, як ті, що їх душу
гриз червяк сумніву й зневіри.

*

Мойсея й гебрейський народ ми можемо ро-
зуміти як представників українства. На такий спосіб
„обіцяна вітчина“ — се всі ті злоби дня, що стають
програмою й кличами, усіх поступових напрямків
серед української суспільности, се стремління до
визволу на всіх полях. Скільки зусиль тих Мойсеїв
іде на марне в боротьбі із байдужністю нашого су-
спільства, із легковаженням ідейної сторони життя

й праці, із brutальним топтанням сьвятих поривів сьвіточів нашого народу! А то знов скільки зневіри провідників у хосенність свого діла!

Ціла доволі несьвітляна й ненадійна картина нашого життя, боротьби, змагань, поривів, падання, зневіри, нових злетів, розпучливих з'усиль, гірш борні із силами природи на пустині.

Але з цілої тої маси квестій вилонюєть ся одна і своєю вагою, ба й принадою висуваєть ся на перший плян. Се квестія визволу духа нашого народу. Коли ми так глянемо на Мойсея, то він стане на багато ширших основах; він стане вкладом у скарбницю цілого людства. Мойсей, як поема, стане поруч величніх творів сьвітових поетів, що їх цікавлять загадки життя й справи устрою всесьвіта. Одно тільки: Мойсей у дечому ріжнить ся від тих, що основою їхньої трагедії стають сумніви що до самої квестії визволу духа; се у Мойсея вже довершене діло. Основа його трагедії лежить де инде. Він став вести свій народ до визволу духа із оков віковічних пересудів і нараз серед дороги побачив ту страшну прогалину між собою, а тими, що він їх хотів визволити! І питання: чи має він право нищити у юрби віру в те „фантастичне, те недовідоме“, ось що розбиває його душу. Чи має право він в ціли визволу духа звертати народ на непевний плях з'усиль, праці й боротьби, коли юрба, байдужна до справ духа, жадає по вимогам жолудкої ідеї спокійного життя, по девізу: нехай буде, як бувало! відповідаючи на завзиви до дальшого походу: „Нам і тут не погано!“

Але й сі сумніви, хоч які вони трагічні не приводять Мойсея до упадку. Він поборює їх і йде

з резигнацією сам далі до ціли, а піддержує його надія, що ведений ним досі народ мусить прийти його слідами до нової вітчизни.

*

Як під зглядом ідейним Мойсей є твором високої стійности, так і артистичний його бік достроюється до того високого тону ідейного. І тут як і там замітний поділ на дві частини: перша більше епічна, друга (X—XX) більше драматична.

Взалазі можна сказати, що поет се як би нарочно перескакує з одного тону в другий, навіть там, де можна б у цілості доглянути ся одноцільности. Перша епічна частина має місця драматичного напруження, друга драматична переткана ліричними настроями, прикрашена епічними описами.

Більше суцільна є друга частина, діяльої, що веде ся між Мойсеєм і Азазелем, темним демоном одчаю, який виступає під ріжними видами. Сей діяльої визначається сильним драматичним настроєм, що його основою душевна боротьба зневіреної людини. Від сумнівів, до грізної розпуки підносить ся стан душі Мойсея, а потім переходить у спокійний тон резигнації. Поет перевів переходить із одного настрою в другий з великою прецизією і майстерським оволодінням предмета.

А знов першу частину переткав гарними описами природи й життя Гебреїв на пустині, описами із яких самий кращий опис домашніх робіт жіноцтва і нервового дождання зміни положення у мужчин підчас загальної апатії і зневіри. До гарнійших епічних прикрас належить „причта про терен“, у якій

поет розмальовує перед нами красу, принаду, й прикмети кедра, пальми, дуба, берези, рожі й терна.

Поема Мойсей так під ідейним як і артистичним зглядом дуже замітний твір Ів. Франка, визначний головно тим, що в ньому, як у вінці сплітають ся всі нитки Франкової поетичної діяльності. Суспільник-поет дає в своєму останньому творі синтезу того суспільства, що його він розмальовував за час усьої своєї діяльності. До боротьби із суспільником стає поет-індивідуаліст, який і тут не проявив ся нічим, як тільки суспільником. Відбивши ся від свого суспільства, він не в силі настроїти ліру на інший тон, як тільки суспільницький. Індивідуальна боротьба основуєть ся на тлі його минулих відносин до рідного народу.

Тож, узгляднюючи повище сказане, можна сьміло означити Мойсея, як плід поета на вершинах його поетичної творчости.

*

II.

Поволі доходив поет до сих своїх вершин! Коли розглянемо ся в його поетичній творчості, то найдемо всюди повно завязків сьогоднішнього „Мойсея“. А вже найбільше їх у збірці: „Із днів журби“. За виїмкою сильно заступленої еротичної поезії у сій збірці із 1900 р., на перше місце вибивають ся мотиви, що стають основою Мойсея.

„Суспільна праця довга, утяжлива,
за теж плідна, та головно — вона
одна лиш може заповнить без дива
життє людини, бо вона одна
всіх сил, всіх дум, чуття, стремлінь людини
жадає, їх вичерпує до дна. (Із днів журби 14).

Ось так звеличує поет ту суспільну працю, що виповнює ціле життє того провідника народного у поемі „Мойсей“.

„ . . . . . Нам хочесь жити, бить ся
з противником, нам люба праця, рух,
ми хочем справді плакати, веселить ся,
любить ненавидить. (Із дн. ж. 13.)

Се всьо може вказувати нам на того Мойсея із першої часті, сильного, могутнього, що на перебій піде із цілим народом. Але як далеко стоять

дальші слова поета від постаті Мойсея із другої частини! Поет мовить рішучо :

„Ми можемо втомити ся боротьбою,
зломити ся, впасти, та не наша річ,
розмикати ся в борні з самим
[собою. (Ibidem).

Тільки, що сей певний себе тон далеко не такий сильний, як би міг видаватись на перший погляд. У поета проявляють ся звуки зневіри, що в дальшому ході мусять його завести до тої зненавидженої „борні із самим собою“.

Поет відчуває той розріз між собою а своєю суспільністю і дає йому, що правда, глумливий вислів у тоні, який стає здебільшого опісля основою другої частини Мойсея. На тлі контрасту своєї самоти й веселого життя юрби, поетови шепче думка стиха :

„Ну, скажи, не дурень ти?
Замість жити з людьми по людськи,
богатіти і цвісти,
тягнеш тачку до якоїсь
фантастичної мети“. (Ibid. 5)

Ся „фантастична мета“ не що инше, як той обіцяний край у Мойсееві.

Тих людей, ту товпу Гебреїв, що її вів ціле своє життя Мойсей, характеризує Франко вже на скільки років перед появою Мойсея ось як :

„Неначе з гір, де повно світла, барви
і запаху і співу пташенят
і стрекоту сверцків, потоків шуму
зійшов я в низ, де гниль погані лярви
де душно, мрачно, пута знай звенять
і чахне дух серед зневіри й глуму. (Ibid. 11)

Ще сильнійше проявляєть ся зневіра навпаки
проголошеному зарікови від борні із самим собою
ось тут :

„У мене зблідли давні ідеали
і люди видались таким дрібним
мізерним кодлом, що для мене стали
чужі й далекі. Треба бути дурним,
щоб задля них у бій іти як в дим;
ті, що терплять, варт того, щоб страждали.

(Ibid. 26)

А вже на одному місці найдемо образ, що його
поет розмальовує небаром до великих розмірів ду-
шевної трагедії Мойсея.

„Мені не жаль життя, бо щож воно давало?
Куди не глянь, усюди браки й діри.
Робив без віддиху, а зроблено так мало,
і інших загрівав, аж на кінці не
[стало
у власнім серці запалу нї віри.

Мотив і тут і там — один. Тільки переведення
його не те! У поезії „Із днів журби“ слідно якесь
хвилеве безсилля, хвилеве, мовлю, бо недалеко буду-
щина показала, як дуже ошибав ся поет, коли
мовив —

„хай велитні [цілий культурний сьвіт одушевляв
ся під ту пору двома велитнями: Ібзен і Толстой
промовили, здавалось, останніми своїми словами до
людських сердець] —

„хай велитні могли співать, творить,
могли боротись, тішить ся, любить
в вісімдесятім році, — нам в могилу
вже в сороковім треба карк хилить —

в поемі Мойсей не має місця на індивідуальне безсилле, якою причини поет дошукуєть ся там навіть у інертності раси (бідна расо, що такий твій плід слабий!), — Мойсей, коли зневірюєть ся, то в те, щоби він міг прийти разом із своїм народом до обіцяної землі. Увійти до неї він хоче й надієть ся! Коли не входить, то не його в сьому вина. Тут Єгова проявля свою силу:

„А що ти усумнивсь на момент
що до волі моєї,
то побачивши сю вітчину,
сам не вступиш до неї.
Тут і кости зотліють твої
на взірець і для страху
всім, що рвуть ся весь вік до мети
і вмирають на шляху!

*

Порівнання поєми „Мойсей“ із попередньою збіркою ліричної поезії Франка дуже, що правда, чудне, має свою рацію тільки у спорідненому ідейному тоні. Під артистичним зглядом треба би прирівнювати Мойсея до попередніх ~~моєм~~. Та я на разі, не маю сього на меті, тож перейду до останньої збірки лірики Франка: *Semper tiro*, поезії, що, поки що, є останнім відомим нам словом сього поета.

Тут уже треба конче приглянути ся обом останнім ліричним збіркам, щоби пізнати їхні рїжницї.

У збірці „Із днів журби“ слідно дивний настрої поета. Є ще останки давньої боротьби із всіми і всім, боротьби на забій із цілим сьвітом. Але є вже, і то в переважній мірі інший тон: Сумніви,

зневіра і сум по тій причині. Із цілої збірки ліриків віє до нас легкий безмежний сум, такий гіркий біль поета, що якби не поміщена у ній поема Вишенський, а крім неї у ліриці скільки тонів належних до минулого, ми моглиб її назвати найсумнішою книжкою нашого століття...

Розгорнім листки книжки, де хочемо! Ось хочби на стор. 43.:

„Мої ви сльози мої зітхання
і пестоці короткі й довгий жаль,
надії і зневіри колихання,
не перелити вас мені в кришталі
поезії, немов вино перлисте,
ні в римів блискітливую емаль!
Мов дерево серед степу безлисте
в осінній бурі беть ся і скрипить,
і скрип той чує поле болотисте, —
оттак душа моя тепер терпить
слаба, безкрила, холодом прибита,
мов ластівка у річці зиму спить.

І такі, з малими виїмками, снують ся сумні настрої крізь цілу збірку.

...

Яка далека тоном від поезії із сумних журливих днів є поезія у книжці: *Semper tiro*.

Спокій, рівновага, щирий сьміх, іронія, щира радість, молодечий огонь, а понад усім царює скристалізований філософічний сьвітогляд — отсе тон останньої поезії Франка.

Пригляньмо ся до неї близше!

*

III.

Вже хочби перша вірша: *Semper tiro*.

Слідкуючи за Ібзенем прирівнює Франко „Школу поета“ в збірці „Із днів журби“ до школи, де вчать медведів гуляти.

„Веде (поета) іронія
з дзвінками та скрипками
стать на залізний тік життя
мягенькими лапками.
Грижа розпалює огонь
любов на скрипці грає
і скаче бідний і співа
хоч з болю умирає. (Із дн. ж. 68)

Виходить далі із сього, що штука — се вмілість артиста відкликнути ся на знані звуки, —

і як лише почує він
святі слова любовні,
то зараз будять ся в душі
терпіння невимовні.

Штука — се вмілість підняти ся на віршові стопи після того, як заграють іронія та жура та викличуть у душі поета (бідака), відомі йому тони.

Як жеж відбиває від того характеристика
штуки у *Semper tiro* :

Життє коротке, та безмежна штука
і незгубиме творче ремесло ;
що зразу, бачить ся тобі, було
лиш оп'яніння, забавка, ошука,
те в необнятий розмір уросло,
всю душу, мрії всі твої віссало,
всі сили забира і ще говорить : Мало !

Поет підносить штуку до ролі богині, перед
якою творець тонів паде безсильний, жертвуючи їй
усе своє життя, всі свої сили.

А тим, що їх манить надія бути „майстром
і паном тонів і серць володарем і владником міліо-
нів“, поет дає раду :

„О, не дури себе, ти молодая ліро !
Коли в душі пісень тіснить ся рій,
служи богині непохитно, щиро,
та панувать над нею і не мрій.

І колиб уже не з сею, то, чи можна порівню-
вати „Школу поета“ із другою поезією, в якій
Франко співає гімн величальний пісні : [рівняє,

„Твій (пісне) подих всі серця людські
твій поцілуй всі душі благородить
і сльози на алмаз переміняє.

І дотик твій із терня рожі родить,
і по серцях мов чар солодкий ходить,
і будить, молодить і оп'яняє.

Для поета пісня стає всім. Вона є навіть лік
на його сирітство духове. Вона стає посередником
між ним і між тими, що їм має живіше серце за-
тріпотати при читанні поетових рядків.

Як далеко від того механічного, штучного перетворювання вражінь, як далеко від того глумливого погляду на поетичну творчість!

*

Мотив, що в давнішій поезії від „Зівялого листя“ мав велику перевагу над іншими: мотив еротичний, особливо помітний у збірці „Із днів журби“, де поет стежину в парку, просту лавку, —

(тут сиділа ти не раз,

тут прощались ми в останнє...

Тут мені твій промінь згас),

підносить до значіння „Кальварії“, куди спішить усе, як

закиплять в душі питання:

Пощо жить? Для кого жить? —

де далі на кожному кроці, у кожній вірші стрінемо ся із „тінею покійної любови“, „німими докорами“ та „пекучими сльозами“ кохання чарівного, де на решті поет впевняє:

Я не скінчу тебе, моя убога пісне,

в котру бажав я серце перелить

і виспівать чутте важке та млісне,

все, що втіша і все, що веселить,

всі радощі шаленого кохання,

все пекло мук, що й доси груди вялить, —

сей мотив, здавало ся-б не вмовкне скоро.

Та ось минає скільки років, появляється нова збірка й ані сліду в ній піснів кохання. Дві, словом дві поезії в „Буркутських стансах“ на еротичному мотиві основані і то цілком загального характеру. Співець вибираєть ся із „дівчиною в далеку мандрівку життя“, і радіє надією, що —

ти стрілиш очима — і горе
розвієсь, мов мла на версі;
всьміхнешся — й розбурхане море
поклонить ся твоїй красі.

Але зараз із другої вірші віє заперечення тої
хвилиної втіхи, що пливе із спільного пожиття, та
апотеоз туги, що засновується на розлуці, бо —

найгарніша для нас
загранична квітка;
найлюбійше лице,
що стрічається зрідка.
Найчистіша сльоза
причарована штукою;
найвірнійша любов
усвячена розлукою.

Ся вірша, що я навів її цілу — се жемчуг
у вінці поетичного авреолу Франка. Вісім стрічок
дають нам синтезу еротичної поезії, поезії осно-
ваної на розлуці підтримуваної вічною погонею за
недостижимим ідеалом. Вісім стрічок — а в них
чотири широкі картини, а в них вінець із чотирох
почувань, що складаються на одно велике поняття:
К р а с а. Сполука у вісьмох стрічках чотирох гармо-
нійних тонів: двох підставних: найгарнішого і най-
любійшого, що на них стріляють дві вершини два
інші: чистота й вірність у своєму найвисшому ви-
слові. Сі вісім рядків присвячених Ользі С. ста-
нуть за цілу збірку еротиків.

*

Молодечим жаром визначається поезія: Кон-
кістадори. Прочитавши її так і шукаєш у давнішій

творчости поетовій точки опертя для ідей проголошених у ній. І треба вертати далеко до тої в 1878 році написаної вірші, що з'єднала на довгий час Франкови популярність у молодого покоління, до „Каменярів“. Іншої такої визначної й такої близької під ідейним зглядом до Конкістадорів, такої молоді й такої сильної вірші я не можу вказати.

Але зараз і кидаєть ся в очи велика різниця між обома, різниця, що її треба шукати в тій четвертій століття віддалі одної від одної.

Одно спільне і сій і тій вірші: Завзяття, молодечий огонь, певність у перемогу...

Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод не спинить вас! Зносить і труд і спрагу й голод бо вам призначено скалу сесю розбити! — читали ми в збірці „З вершин і низин“ (стр. 54), а і тут синтезою цілої вірші є слова:

що за нами, хай на віки
вкриє попіл життєвий!
Або смерть, або перемога! —
Се наш оклик боєвий!
До відважних світ належить.
К чорту боязнь нависну!
Кров і труд ось тут здвигне нам
нову, кращу вітчизну:

У вірші Каменярі є багато образів. Є малюнок тих каменярів, що всі —

.... як один підняли в гору руки
і тисяч молотів о камінь загуло.
І в тисячні боки розприскали ся штуки
та відривки скали; ми з силою розпуки
раз по раз гримали о камяне чоло, —

є далі змальована розпука рідні тих каменярів, а неменше біль самих робітників, що відорвані від рідні „ломлять скалу, рівняють правді путі“ — а щастє всіх прийде по їхніх аж кістках.

Деж поета шукати у тому гурті? Отсе він один із тих каменярів, що мостять щастє другим, а самі боліють ізза свого опущення, жаліють рідні, другів і сьвіта того, що вони його кинули „для праці, поту й мук“.

Якийсь пригноблений настрій пробиваєть ся у тому завзяттю, що на ньому лежить важким тягаром почуттє вложеного на плечі „голосом сильним з гори мов громом“ обовязку. Ми відчуваємо той гіркий труд, який каменярі взяли на свої плечі у почуттю обовязку, бачимо їх оповиті ланцями жилаві руки, їх схилені до долу плечі, — одного тільки нема! Нема надії на щастє як заплату за труд!

Отся праця для чужого щастя, хоч як піднесла, не може дати внутрішнього вдовілля. Недостача завершення життя власним щастєм, не дає змоги згармонізувати ся стремлінням каменярів, невольників, рабів волі.

Чи такий є настрій „Конкістадорів“?

Після плавби по бурливому океані до незвісних берегів, дістають ся у затишну пристань. Тут має бути їх нова вітчина. Вони мають схопити у сні сонний город, а після того заспівають уже побідну пісню.

І співець є між ними. Тільки він виступає тут у ролі провідника:

Та заким рушать, пускайте
скрізь огонь по кораблях,

щоб всі знали, що нема нам
вороття на старий шлях.

Їхнє гасло, їхній оклик боевий: „Смерть, або
побіда!“ а наконечня їхня ціль:

кров і труд ось тут здвигне нам
нову, кращу вітчину.

Цілком инший настрій посеред гурта зухвалих
батьорих конкістадорів, ніж там посеред пригнобле-
них каменярів. Почуття власного бажання щастя
підносить їм гордо д' горі голови! Не раби — пани
вони є волі! „До відважних сьвіт належить!“

Інтересно які два ріжні поклики кидає між
молодь поет на двох краях четверти століття своєї
творчости.

*

Нові Співомовки мають ріжний характер. Пер-
ших три побіч загально-людських почувань є алего-
рією на наші українсько-польські відносини. В „Цех-
містрі Куперьяні“ вибивається на перший плян не-
вдяка громади до тої одиниці, що виратувала її із
біди. Але перенесення події на українсько-польське
тло „Руїни“, а ще більше зіставлення її із двома
іншими, де сей елемент виступає цілком ясно, дає
нам право додумувати ся алегорії що до українсько-
польських відносин у минувшині. За те, що Україна
Польщу своїми грудьми боронила, зробім із нею те,
що зроблено із тим Куперьяном на внесення пуза-
того бурмістра:

Зараз тут його убиймо,
на паль посадімо,
по смертиж його оплачмо
і сьвятим зробімо.

І насиплемо над тілом
могилу високу,
будем поминки справляти
два рази до року!

„Сучасна приказка“ і „Майстер Свирид“ — се
алегорії на українсько-польські відносини, де один
(Україна) потопав, а другий (Польща) жде, коли той
кум потоне, та мав для нього лиш одну пораду:

Не тратьте, куме, сили,
спускайте ся на дно!
або знов, як той Майстер Свирид —
тут настопче, там уріже,
ніде не дарує.
Тут притлумить, припече,
заплює, з'огидить
та ще злий, що з тої праці
та добра не видить.

Поет повен надії, що Немезіда поміня ролі
і що тоді —

як ті, що нас із виру
спасали мило так
самі скоштують троха
який то в мокрім смак?
А Русь на їх благання
їм відповість одно:
Не тратьте, браця, сили,
спускайте ся на дно?...

Тут до сеї групи зачислитиб іще співомовку
про панну Ванду, що то літо чи зима, чи день, чи ніч,
чи дощ, чи грім співає одну й ту саму пісню:

Цідрім-цім-цім! Цідрім-цім-цім!
Бодай ся когут знудив!

Ба й по її смерті її дух товчить ся й співає
ту саму пісню :

Цідрім-цім-цім ! Цідрім-цім-цім !

Бо иншої не знає.

Поминаючи дві инші співомовки, що з них
в одній автор орудує проворно словом „мете“,
а в другій змальовує чудний настрій у дівчини при
переході з дїтоцтва в дівоцтво, та ще й третю „Як
там у небі?“, про яку говорити му опісля, перейду
до циклю поезій списаних „на старі теми“.

*

У піснях „на старі теми“ можна розрізнити
скільки груп. Найсильніший там тон, се знаний нам
тон із Мойсея. Звеличання сильної одиниці, що
„в хвилях занепаду, хоч диким криком збуджує
громаду“,

(блаженний муж, що серед гвалту й гуку

стоїть як дуб посеред бур і грому,

на згоду з підлістю не простягає руку,

волисть зломати ся, ніж поклонить ся злomu) —

звеличання дужої одиниці, яку за правду й щирість
„лають, кленуть і гонять і побють каміннем“ —
отсе той піднеслий тон, що займав ум поета в остан-
ньому часі. Ще більше підходить тоном до Мойсея
вірша „Глас вопіючого во пустини“, але вона є за-
разом новою редакцією „каменярів“. Се так сказа-
ти-б посередне звено поміж каменярями й Мойсеем;
від каменярів відмінне тим, чим і обговорювані вже
„конкістадори“, а саме тим, що тут поет підчеркує
сильно індивідуалїзм одиниці-провідника, коли
там була одиниця потонула в масі, серед якої ділала.
Зрештою спільна обом віршам та праця для ідеї на

приказ голосу невимовного, того голосу, що його
лиш серце зна, праця, задля якої поет —

...серп кинув і пшеничний стіг
і батьків дім, невісту молодую
і від тоді не бачив більше їх.

А знов колиб хотіти означити відносини сеї
вірші до Мойсея, то схожа вона із хвилею, коли
для Мойсея горів „хоривський огонь“

І мовив голос: „Від отсеї хвилі
ти мій. Про все, чим досі був — забудь!
Усе покинь, вір тільки моїй силі,
мої слова нехай тебе ведуть“.

На тон „Мойсея“ настроєна нарешті ще вірша,
у якій поет таку дає характеристику своєї суспіль-
ности:

Давно забута рать в забутій спить могилі,
і Ігор спить і з ним все племя соколине;
лиш крик поета ще лунає в давній силі,
байдужність сірая куняє на могилі,
а кров із руських ран все рине, рине, рине...

В інших віршах два звенять звуки: Силь-
нійший співає пісню Україні — тій Україні, що
її крамола нищить, що не захищена ні від Дону, ні
від Сяну й Буга, дає пристановище всяким переверт-
ням, але коли вишле в поле свою силу, вкриє ко-
рогвами поле й іскрами з мечів його засипле, —
заставить ворогів, як ті лисиці, зубами кресати огню
й брехати на щити червені; співає нарешті сумний
плач Українця-невольника, що

...хилить ся привик від дитинячих літ,
і всьміхать ся до тих, що катують мій рід —

і закликає :

Вавилонські жінки, відвернувшись ідїть,
і на мене здивовано так не глядїть !
Щоб не впало прокляття моє на ваш плід
не прийшлося би раба привести вам на сьвіт.
Вавилонські дївчата, минайте мене,
хай мій вид співчуттем серце вам не торкне!
Щоби вам не судилась найтяжша судьба,
найстрашнїйша клятьба — полюбити раба!

Останнїй тон настроєний на нуту відносин людини до деїстичного сьвітогляду й посмертного життя основаного на христїянському сьвітоглядї. Як схожий із „Страшним судом“ я полишаю його до пізнїйшого обговорення.

*

До найкрасших, до найбільше згармонїзованих поезій належить жмуток вірш під написю : Із книги Кааф. Поет, якому життя не пощадило нічого гіркого що прожив своє життя на лонї суспільности, де „лютість, зневага до людства й їдь“ — невідступні товариші ледви не всякому ділу, — поет, мовлю, коли відбив ся трохи від тої дрібничкової життєвої метушнї, став тужити за країною, в якій би —
сьміяла ся в пишнотї весняній
природа пахощами вся облита
і скрізь співав пташок незримих рїй.

І став тужити за листками рослини Кааф, що кожний із них —

твій сум, твою зневіру хоч на мить
прогонить він ; ти станеш, мов дитина,
всю суть твою ти мусиш відмінити.

Із тої сьвітляної країни приносить нам поет пучок листків і обдаровує нас ними.

А ті листки—вінець сплетений із спокійних, глибоких, філософічних думок, тим цінніший, що оснований на власному досвіді життєвому, тим більше дорогий нам, що в ньому, мов у зеркалі, відбивається поетова постать у своєму життєвому розвитку.

Незвичайно гарна у сьому жмутку характеристика поета:

Поете, тям, на шляху життєвому
тобі перлини-щастя не знайти,
ні захисту від бурі злив і грому.

Отсе найповніша, найбільше всестороння оцінка поетового життя. Се, так сказатиб у двох найзагальніших рисах змальована суть а враз і трагедія усього поетичного блиску. А тепер подрібно:

Поете, тям, зазнати маєш ти
всіх мук буття, всіх болів і унижень,
заки дійдеш до сьвітлої мети.

А коли й поетови цвите рай, то тільки у сфері мрій, привиджень, ілюзій і оман! Його геній — се міць сугестій, у нього пророцький дар на те —
щоб иншим край обіцяний вказав ти,
а сам не входив у житло сьвяте.

Серце в поета чулее на те, щоб иншим він в день скорби пільгу ніс, а із своїм горем він мусить кри-ти ся.

Але й поет бере участь у користанні із розкошів, і то з найбільших розкошів, які можуть припасти в паю:

Усе, чого тобі сей сьвіт не дасть,
знайдеш в душі своїй яснійше, краще:
Найвищу правду і найбільшу власть.

Отсе й є те щастє, незвісне, незрозуміле юрбі,
щастє, що не дістаєть ся в паю тим, що шукають
і знаходять земські радощі. І ціль поетового життя
не аби яка: Він має бути

....людям не суддя, а друг
і зеркало й обнова...

Сей малюнок поетової постаті не є ні новий,
ні незнаний нам навіть від самого Франка. Колишній
його біограф опреть ся о сю віршу, як о найбільш
вірну силветку поета (звісно в загальних рисах) —
значить: ся вірша — синтез поетового життя. Але
й у поетовій творчості ся струна не нова. Її найтиб
і давнійше і в останньому творі: Мойсєви. Що
нове? Та форма викована із криці, яснїє мов хрус-
таль той, що в ньому сьпівєць попри авто-різьбу
здвигнув вікопамятну статую поетовому ґенїєви.

В дечому доповненнєм сеї вірші є инша, де поет
говорить про відносини людини, яка здобула собі
в громадському ділі голос і вплив, до двох чинни-
ків: до княжої ласки і народньої вдячності.

...Княжа ласка, як той сніг на поли,
шо вітер здує, в південь злиже сонце,
і лишить чорний струп пустий і голий.
Народня вдячність, — ти фатальний гонче,
що з злою вістю все прибудеш вчасно,
а з доброю все спізниш ся доконче!

Ся вірша богата ще в глибокі думки, що про-
яснюють відносини товпи до провідника. От хочби се:

Не вір, що люд твої заслуги почитає,
що задля них одну дрібну провину
тобі простить! Він судить — не питає.

Хиба мало в сих словах автобіографічного елемента? Або знов струна, здавало ся-б, дуже нова у Франковій поезії, струна, якої ми голосу досі не чули і може не надіяли ся чути. Але яка помітна вона для прояснення деяких останніх кроків автора як критика. Не перед одною сторінкою його критичних писань із останніх років ставало ся, як перед явищем цілком незрозумілим, неясним. Аж ось поет не оправдуючи ся, (він за сильний, щоб оправдувати ся!), пояснює, — не так пояснює, втаємничує нас у мотиви не одного незрозумілого — словами:

І знай, коли щасливу годину
ти прозівав, щоб інших взяти під ноги,
тебе самого безпощадно в глину
затопчуть, як камінчик в брук дороги.

Не лише правдиві, але дуже знаменні й інтересні слова.

А що ж тоді з гуманністю?
Гуманний будь і хай твоя гуманність
пливе з криниці чистої любови
якої не мутить пиха й захланність.

Але:

...всіх бляг і брехень не бери на віру...
...не вір облесникам, стережи ся злюк,
а дармоїдам все кажи: а засі!

Поет відносить ся до популярної фрази про „гуманність“ критично не тільки словом, але й ділом, далекий від того, аби приймати що небудь не роздививши ся у ньому всесторонно.

Дві вірші у цьому жмуткові, що стоять до себе у сильному контрасті, змальовують два типи-вищвіти сучасного погляду на мораль: дівчину „чесну“ й дівчину „пропащу“. Ся остання нагадує поетови, старі

часи, коли чуття не гнули ще в окови. Вона нагадує поетови Єгиптянку Марію, яка „через огонь той, що в жилах грає, в свої обійми рада була всіх прийняти“.

Вона мовила :

„В кого жура сон нічю пожирає,
хто радощів не має з ким ділити,
хто пристрасти пожежею згорає,
хто в праці гнесь, без діл не може жити, —
до мене йдїть! Я всім на своїм лонї
дам рай — або про рай хоч хвилю снити.“

Вірша поражає звеличанням сили природи, а піднеслим своїм тоном бє, мов обухом, крихку шкаралущу брехливої фарисейської моралї, що не в силї глибше глянути на свої основи! Поет навпаки всякому соромливому (у товаристві поважаних дам) псевдо інтелїгентови, що в нього слово й діло не то далекі від гармонїї, але просто виключають себе, мовить : —

Благословю тебе ! Де лиш постане
нога твоя, нехай там радість сьєє,
най сьміх лунає, хоч і серце вяне.

Сьвідомий остаточного кінця загалу єств він подає їй слова розради :

І ти не думай, що тебе чекає!
за тим, що щезло — безхосенні жалї,
а на передї смерть усіх чекає.
...Найкрасша чвірка не заїде далї.

Тож :

...ти не дбай, доки тільки змога,
сїй радощі, плекай любовні мрії
і жаль гони від свого порога
за прикладом Єгиптянки Марії.

Ся вірша інтересна задля своїх поглядів кинених у ній і задля свого тону, визначаєть ся тим, що дуже легко відвертає читача від властивої річи. Він, той читач, стане дивувати ся, стане подивляти автора, стане крутити головою, а вірші не зрозуміє, а не вспеє виловити основну нитку думок, що нею є: Визвілле любови із пут конвенціональної моралі, піднесенне її до достоїнства сьвятого культу. Звісно, ті, хто так запопадливо береже високого пієдесталу людства, хто не перебирає в брехні, щоби тільки піднести „гідність людську“, закинуть поетови, що він знижає ту „людську гідність“ до рівеня звіряти. На се їм поет кине в очи иншою картиною:

Отсе постатю тої чесної дівчини, що двадцять вісім літ прожила, весну молодости вже найкращу пустила мимо, та пройшла, не пивши, поуз криницю втіхи життєвої. Отсе вона то стрівши сю пропащу, згідно глядить на неї, але й відчуває враз, як—

....щось гірке під серце підступає,
сумне, як день, що йде понуро-слотно.

Чи то не зависть по душі щипає?

Минавеш ту пропащу, мов не бачиш,
а скося зиркнеш — щось в устах злипає...

Мабуť в ночи до подушки заплачеш!

Тільки, що ті, на яких адресу поет сі слова посилає, далекі від того, щоби порозуміти їх, як не менше далека від зрозуміння поетових слів, як пояснення свого власного чуття, сама вона, та чесна дівчина...

Поет не міг краще змалювати контраст поміж словами й ділами нашого суспільства, яке постать Єгиптянки Марії заступило постаттю „пропащої“, не

міг далі сильнійше, як сполукою погорди й зависти (можливо несвідомої) у чесної дівчини до пропащої, відтворити боротьбу поміж невимоленими законами природи, а кайданами суспільної моралі й побіду сеї останньої у „чесної“ дівчини, що весна у неї минула вже безповоротно!

Брехню тій моралі завдають хиба ті сльози, що вона ними в ночі до подушки заплаче!

Дві далші вірші — се цвіт лірики, тої ніжної, теплом поетового серця надиханої лірики, що просто захоплює нас за душу своїм сердечним, щирим тоном.

Поет чує, що „уста його заціпило морозом, а серце в нього вижерла гадюка“, а тут, коли прийде відповідна хвиля, налітає на його ум, на серце його рій крилатих дум, —

се ті його невродженії діти!

Се ті його невиспівані співи.

Вони просять:

..... Огрій нас! Лиш дихни
теплом, що з серця йде, повій весною,
а ми пурхнем, оживемо, заграєм!
Весняним чаром співом соловейків
наповнимо твою сумну хатину!
Арабських пахощів на своїх крилах
нанесемо, коверцем пишнобарвним
розстелимось під твоїми ногами.

Лише тепла нам! Серця! Серця! Серця.

На всю ту розпучливу просьбу в поета одна тільки відповідь:

Уста мої заціпило морозом,
а серце в мене вижерла гадюка.

Під такі хвилі, коли з одної сторони сила генія потрясає усім єством поета, й настрояє його до

творчости, а з другої він відчуває, як життєвий мороз звалив найкрасші його пориви,—він усвідомлює собі безвихідність сучасного українського робітника на народній ниві, що його „поєно отруйним зіллям, що очи вибрано йому, щоб він не бачив, хто його і пощо вяже, і що за місто хліба довгодовго він годувався іллюзії диким зіллям“. І його болить те, —

. . . . . що зведений
до стану трав'їдної худоби
він тямки чоловіцтва ще не стратив.

А вже найбільш та безвихідність, та безнадійність, що містить ся в словах:

. . . . . Не надій ся нічого!
Мовчи і жди!

Дуже щира сповідь. Се ті таємні звуки струн поетового серця, що неприступні для звичайного уха. Їх навіть не порозуміє той, хто не може сказати про себе, що й йому не чуже те тло, на якому виринають повисші думи, тло змальоване поетом ось як:

Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер виє.
Я змерз. І випало з холодних пальців
перо. І мозок стомлений відмовив
вже послуху. В душі глибока павза.
Ні думка, ні чуттє, ні біль — ніщо
в ній не ворухить ся.

Жмуток поезій із книги Кааф кінчить ся людяною віршою, що у ній роздивляється поет, які є наслідки сердечного, теплого слівця, що глибокі рани серця чудово вигоює і які наслідки слівця сердитого, згїрдного, що „чисті душі кривить і поганить і трієть на весь вік“. Вірний заложенню проголошеному у першій вірші:

Чи все в вас має лютість панувати,
зневага до людства, погорда й їдь? —
поет взиває читача зір і слух свій наострить лю-
бовю і в морі сліз незримих поринать, їх гіркість
власною змивати кровю, а тоді зрозуміть ся весь
жах в людському безголовю!

*

Є нарешті в збірці „Semper tiro“ скільки вірш
і поема „Страшний суд“, де поет проявляє свій ра-
ціоналістичний світогляд і зазначає своє стано-
вище до містичного світогляду християнського.
Заки приглянемо ся до сих вірш, я згадаю, що вже
в збірці „Із днів журби“ ми маємо поезію „Мамо
природо!“, в якій поет приглядаючи ся до творів
природи заявля, що людськість за десять тисяч літ
важкої праці доходить до висновку, що за зеркалом
нема нічого...

. . . . . нема безодні,
нема нічого, лиш атом, момент
і рух молекулярний.

А коли ми здерли маску святости з лица природи
розвіяли рожевий, поетичний туман, що вона ним
так довго вкривала ся, —

. . . у власному нутрі
ми віднайшли все те, що, бачилось,
утратили в зовнішньому околі:
гармонію і вічність і безмежність
і всі рожеві блиски ідеалу.

Після критики містичного світогляду деїстич-
ного і проголошення раціоналістичного світогляду,
поет підносить оклик:

Нехай життя — момент
і зложене з моментів,
ми вічність носимо в душі;
Нехай життя — борба,
жорстокі, дикі лови, —
а в сфері духа є лиш різнородність!
Ріжні тони, ріжні фарби
ріжні сили і змагання,
мов тисячострунна арфа, —
та всім струнам стрій один.
Кождий тон і кождий відтінь
се момент один, промінчик, —
але в кожному моменті
ссяє вічності брилянт.

Нитку сих своїх поглядів тче автор далі і в збірці „Semper tiro“, тільки той в часті скептичний а переважно поважний і піднеслий тон із вірші „Мамо природо!“ переменяється тут у глумливий. Коли там давав синтезу свого погляду, тут осьмішує погляд противний, спеціально підносить вузкоглядність погляду християнського у справах Найвисшої Сили, що править всесвітом і позагробного життя.

Бувають поміж представниками й оборонцями християнського світогляду одиниці, що люблять встоювати ся за боронену квестію та оспорювати противні погляди оперуючи даними схопленими із повітря — свої тези опираючи на тім, що затирили із колишньої своєї науки, або до чого дійшли власним розумом, нічого, звісно, або дуже мало читаючи й образуючи ся в сьому напрямі, а противника поборюють так, що його докази, основані на сильній научній аргументації, збувають сьміхом, або власни-

ми фантазіями, не маючи змоги ані охоти знайомити
ся із противними доказами.

Ось такі одиниці надають ся добре до змалю-
вання їх у співомовці „Як там у небі?“ Пуста сварня,
заклад, щоби після смерти нарешті дійти до сум-
ної правди :

Тайну божую збагнути
певно річ висока,
та на се не твого треба
і уха і ока.

А про те, що ми колись то
суперечку гнули,
то оба ми, любий друже,
пальцем в небо ткнули.

Там порядки — ні по твоїй
ні по моїй мові,
а зовсім, зовсім инакші !

Поет иноді підносить свій тон глуму, і то
ступенує його до незмірної висоти надягаючи на
нього форму поважного, піднесного тону. Такими
то фарбами послугуєть ся у парафразі слів: „Рече
безумен в серці своєм яко нїсть Бог“, основу-
ючи на ній свою віршу : Говорить дурень в серці
своїм. Ступенуючи крок за кроком піднеслий тон
і запал у людини, що береть ся апольогії ества бога
і пояснює істоту бога на егоїстичний лад своєю істо-
тою, доходить до вершка запалу й безтямности ураз,
до вершка апольогії й егоїзму.

„Я часть його ; де часть там цілість.

Я твір його, і творця вмілість

Його творінне виявляє ;

Його дух з мене промовляє,

його мисль в моїм серці чути ;

я є, тому й він мусить бути. •

Я в нїм жию і з ним я вічний,
як син, як складник органічний,
як тон із гармонійним строем“...

. . . . Говорить дурень в серці своїм.

Поет у сїй вірші довів форму сатири до містецтва.

Нарешті поема „Страшний суд“,

Поет оперує основними рисами християнського світогляду й висміює той контраст між ідеальним розумінням божої істоти, як її малює сей світогляд, а грубим пристосованнем сього світогляду от хочби до позасмертного життя. Безліч неконсеквенцій, тупа зайлість у поділі людей призначених на кару й нагороду, грубо-антропоморфічне й егоїстичне творення бога на подобу людську, ціла та плутанина про бога, відносини його до людей, ціль і призначення людського життя, плутанина, проти якої боролось первісне християнство, поборюючи поганські релігії, доки нарешті й само не попало в неї, — ціла та сліпота затуманеного людства, що, маючи нагоду приглянути ся похибкам минулих віків, само за ліниве, щоби направити ті похибки у себе, — отсе всьо найшло свій вислів у згаданій поемі.

Із тону сатиричного, глумливого поет переходить укінці в тон лагідний щирий і ось-як освітлює ту хвилю, що в ній чоловік зливається в найвисшій екстазі із сутністю божою:

. . . я встану ясний, чистий,
і почую в собі силу
і безмірну духа владу,
і перед найвисшим Духом
в пориві любови впаду.

Всі думки і всі бажання
я зберу в одно огнище,
і на крилах їх я стану
підіймать ся вище, вище...
І уже весь безмір стане
перед моїми очима
наче карта розікрита,
наче сьвітло, що не блима,
тільки рівно, чисто ллеть ся, —
щезнуть загадки і межі
і поллеть ся щастє в душу,
як безмірний блиск пожежі.
Я рости му й сам в безмежність,
все проникну, все прогляну,
все скоштую — висше — глибше —
і розвію ся в нїрвану.

*

Загально про поезію Ів. Франка з останнього часу скажу, що поет дає вираз у своїх віршах все-стороннім питанням і настроям, більш першим, чим другим, а тону добирає до них сильного, але спокійного, поважного ; його вірша неначе кована із криці, вона така сильна чуттем, а така згармонїзована із формою своєю, що, читаючи її, дізнаєть ся справжньої артистичної розкоші.

Мотиви поезії Франка всесторонні; поет переводить у свій поезії те, що зазначив у „посвяті Миколі Вороному“ до нескінченої поеми: „Лісова ідилія“, де мовить, що сучасна поезія —

... вся пристрасть і бажання,
і вся огонь і вся тривога,
вся боротьба і вся дорога,

шуканне, дослід і погоні
до мет, що мчать по небосклоні.

У сій посьвяті Франко виступає остро проти поетів, що опій дають нам до страви, що нам співають для забави“, заявляючи —

. . . . . Слова — полова,
але огонь в одежі слова —
безсмертна чудотворна фея,
правдива іскра Прометея.

Ось такий поетовий погляд проявляєть ся із усьої його поезії. Зміст, істота вірш отсе найважнійше у Франковій поетичній творчости. Правда — і форма його вірш як кована, але коли під зглядом ріжнородности форми, принадної краси внішнього одягу поезії можна би у молодшого покоління вказати на мистців, жерців, що так скажу, самої форми, то під зглядом ідей, що проявляють ся у змісті поезії Франка, не то що його ніхто не перейшов, але й ледви чи наблизив ся до його вершин.

В Станіславові, в жовтні і листопаді 1907.

Мірти й кипариси. - - - -

(Поетична спадщина Олександра Козловського).

---

1. Учитель ученикови.

„В Олександрі Козловським ми стратили одного з найталановитіших, а може навіть просто найталановитішого поета нашої наймолодшої генерації“ — пише др. Іван Франко в своїй передмові (I—XX) до посмертного видання поезій цього передчасно згаслого поета. „Певно, та генерація у нас у Галичині — пише далі Франко — не виблискує ані числом, ані силою своїх поетичних талантів, але я не знаю ані одного з них, що простотою і ясністю своїх думок, плястикою слова, а головню безоглядною щирістю та правдивістю своїх почувань і загальною духовою дозрілістю, яку дає пережите і глибоко відчуте горе, міг рівняти ся із Козловським. Він ще в давніших своїх віршах не свобідний від конвенціональності, але все вміє знайти щирий тон, ніде не граєть ся словами, не кокетує, не став на котурни, а пізнійше майже борючи ся зо смертю, виборює собі той дивний дар божий — гумор, що позволяє йому бачити власну трагедію ясно і природно, золотить своїм погідним проміннем безодню, що ось-ось має пожерти його“.

Стільки др. Франко загально про літературну постать Козловського. А потім іде скільки дат про його коротке життя... Роджений 1. листопада 1876 р., він ходив до гімназії в Новім Санчи, Перемишлі і Львові. В 1895 р. записався на політехніку у Львові, а в серпні 1898 помер на сухоти у Гребеннім коло Рави Руської. Поезії почав писати під впливом пок. проф. Костя Горбала. Як по багатьох наших людях, так і по ньому пересунувся поверховний вплив москвофільства, що був у нього реакцією проти польського виховання в польській гімназії. Але виучуючи російської мови, він пізнав, оскільки вона важка і для Галичанина майже недоступна. „Із виучування тої мови він скористав хіба тільки, що почув живе обридженне до галицької мови“ „паламарщини“ і рішучо обернувся до писання рідною українською мовою“.

Всеж таки між його поетичною спадщиною є дещо писане не цілком гарною мовою, дещо не цілком викінчене що до форми і змісту, тому то впорядчик сеї збірки др. Франко не надрукував у ній, усіх вірш — тільки подав їх вибір. 86 сторінок найгарніших вірш — отсе найкращий пам'ятник молодому поетови...

„Одному із тих, що гинуть на шляху...“ мовлячи словами др-а Франка...

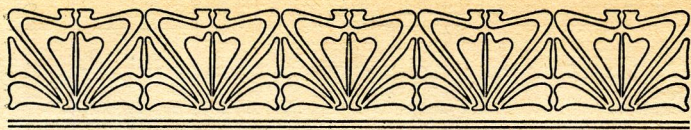
При огляді сього вступного слова мушу зазначити, що воно написане незвичайно тепло, щиро і по змозі всесторонно. Учителю не пожалував праці, щоби здвигнути віковичний пам'ятник своєму ученикови (— таким уважав себе пок. Козловський, признаючи, що зворот у його поглядах в останніх роках його життя відбувався під впливом др. Фран-

---

ка. Тай, зрештою, на когоч із молодшої нашої генерації не мав впливу др. Франко!). Не тільки вибір поезії, їх упорядкування, написання життєпису й загальної характеристики друкованих писань, але й найточніший розбір і огляд недрукованих вірш — отсе всьо найде читач у вступній статті. Постать Олександра Козловського виринає перед нами не тільки у сих різьблених думках і мріях, які складають ся на друковану його поетичну спадщину, але й тих невироблених, нескристалізованих поривах, яким не довело ся розвинути ся у дальшому, повному життю...

---

2. Прольог і епіграм із 1894 р.

„Зшиток із 4. карток 4-о, містить без титулу без кінця і без дати [лиш одну віршу, поміщену у нас як прольог на чолі всеї збірки. Вірша писана правдоподібно 1897 р.“ (І. Фр.)

Молодець просидів до півночи з пером у руці і хоч думка мчить по думці — перо їх віршувать не хоче.

„Не хоче думок віршувать,
без зерна зліплювать лушпину,
не хоче Муза вколихать
у тихий сон чужу дитину...“

Молодець звертаєть ся проте тоді до тої дівоньки сьвятої, що десь під Каневом гуляє біля могили кобзаря і просить її, аби ввела його в поезію країну, бо —

„там — кажуть — дивне сяєво
озарює душі очиці,
там кришталеве жерело
із животворної водиці.
Хто з того жерела напєть ся,
прозрить і серце вчує в груди
і всіх любити поклянєть ся,
й тобі (Музі) одній служити всюди“.

Як сьвяточно входить поет у храм штуки, які великі надії він робить собі на побут у сьому храмі!...

Тільки що, коли його Муза веде до сього храму із завязаними серпанком очима, він чує —

„... лиш крик і сьміх людей
і кременисту, злу дорогу,
і тернє, що росло по ній
і втомлену кололо ногу“.

...Характеристика тої молодечої блуканини в погоні за ідеалами, серед глуму і кепкування товпи циніків, того колення ніг тернем, тої мандрівки крізь —

„ліси і гори, край річки —
стрімкі нетоптані стежини,
кладки хисткі понад щілини“, —

заки зійдець ся на битий шлях! Заки чоловік утривалить свої погляди, стане на кріпких основах життя...

А той „битий шлях“, се —

„ . . . . . дивний край,
безмежний степ, луги зелені,
ліси сокирою не ткнені;
цвите, осипуєсь розмай
над молочними річеньками,
а Словутиця, царь-Дунай
блищить на сонечку хвильками...“

Се рідна почва, се земля України — се народня основа, на якій мусиш стати кріпко поете, заки увійдеш у храм штуки, поезії, заки муза омие твої безсильні очі і напоїть тебе напоєм, який скріпить тебе так, що будеш „бачити серед ночі і в сонце здужаєш дивить ся, і ум твій бистро розяснить ся і серце дужше стане бить ся, огнем любови розгорить ся!...“

Поет відкрив перед нами, що правда, доволі слабо і непевно, настрої своєї душі після прийняття св'ячень із рук музи. Години-віки, які вибиває громомонний сильний голос пересувають ся перед поетовою душею. Він стаєть ся вразливий на болі й терпіння віків, страдає від вселюдського горя...

Коли я сказав „слабо й непевно“ — я мав на думці вказати тим, що в поета не стало часу наболіти вселюдським болем. Він відчув його і зазначив тільки — крізь його поезії тягнеть ся червена нитка індивідуального горя, реакції на те горе й резигнації.

Заведена любов і грудна недуга — отсе головні мотиви поезії Козловського... Україна... все-світ, патріотичні почування й чуття загально-людські — отсе — мотиви, які, судячи по коротких уривках, могли винести сього поета на вершини.

У світ іде поет з прикрим любовним досвідом, який вирвав йому із серця доволі з'їдний епіграм:

„Любов, то щастє, — кажуть. Чорт хіба такеє щастє людям дав!

Він певно пекло провернув до дна,
поки її прокляту вишукав!“

„Відки у 18-літнього хлопця такий гризкий песімізм?“ — дивуєть ся др. Франко. „І се не моментальний вибрик фантазії сей песімізм, що иноді доводить до фаталізму, се далі, особливо від 1896 р. постійна нота в його поезії... Взагалі є щось у його поетичній фізіономії, що Німці називають словом frühreif — передчасна дозрілість...“

3. Рік 1895.

Та поки що сей гризький песімізм не є ще безглядно пануючий тон у душі поета. Рік 1895 приносить нам дві поезії, у яких поет признаєть ся, що ні про що він не знає, ні, звідки він прийшов, ні, куда піде по смерті, —

„Лиш знаю (мовить), що таке любов,
і нею тут лише живу“.

Він і посилає до своєї милої маленьку пташку, що її голосочок „дзвонить, ллеть ся так розкішно як срібний дзвіночок...“, посилає до милої й надієть ся, що вона пташки —

„— — — — — послухає
Тихенької ночі,
Може й сльозонька дрібная
Скрасить її очі.“

Ідилічний настрій, сентиментально-плаксивий, із якого не можна би робити ніяких висновків, якби не розмова поета із своїм серцем. Якби не просьба його, щоби те серце перестало побивати ся в нутрі, якби не бажання поетове: „минуле забути, нову жизнь зачати...“

І якби не резигнація —

„що все збореш на сім сьвіті,
лиш серцю уляжеш;
всьому можеш розказати,
серцю не розкажеш.“

І якби не заздрість у вірші до О. Мокрицької,
заздрість по тій причині, що вона щаслива, не знає
журби-грижі, якби не бажання —

„Щоб не почорніли
твої скла рожеві.
щоб не помарніли
ті надії красні
і дні досі щасні...
Щоб твій обрій синій
синім все лишив ся,
щоб покровом чорним
ніколи не вкрив ся“.

Якби не обітниці батька на весілля доньки
музиці:

„Як виграєш щастє-долю,
в шовки уберу тя,
обдарую сріблом, золотом,
медом упою тя.“

Чоловік, що все і всюди акцентує щастє дру-
гих у протиставленню до свого, мусів уже дізнати
чималого болю. Тільки що прирівнюючи своє серце
до великого моря, яке не вкриєть ся льодом і в най-
тяжші морози, мовить, що його —

„...серце велике від горя погрози

не впаде, не вгнеть ся, хоч живе не медом.“

Велика певність у свої сили бє із сього епігра-
му, що хоч загального характеру, не може не під-
ходити під настрій душі поета. Більше загальний
є другий епіграм із сего часу — хоч і тут не можна
би не найти відгомону настрою поетової душі, що
боронить ся проти гріха із великою силою. Як через
одну діру у стрісі вітер завіває і всю хату дощ за-
мочить, так через злобу у серці, червяк все серце

сточить... І вистане одного гріха, аби прибуло їх багато...

Поет боронить ся проти гріха, тим більше, що із його душі не виривають ся поки що ще безнадійні тони розпуки... Що правда, коли вони пізнійше появлять ся, переходять майже зараз у з'їдливу сатиру, ба нерешті у лагідний гумор...

Із 1895. р. походить іще вірша: На Україну! Крім неї із сього циклю є ще „Ростання“ з 10. марця 1896. і „Похід Хмельницького“, з 22. грудня 1897. Вони займають таке мале місце в поезії Козловського, що я подам огляд їх усіх на сьому місці, аби не вертати до них більше.

У вірші: „На Вкраїну“ бачимо любов поета до козаків, любов до України, поклін великій душі Тараса — усе незвичайно плятонічне. Любов поета до козаків, то любов дівчини до хлопця у гарнім платтю...

„Мені вони любі; мов у свояків
радію, дивлю ся: вони такі дужі,
вусаті, завзяті, а серце в них є
львине, непохитне і про все байдужі,
про гроші, багатство навіть про життя!

А дивлячи ся на них під сим кутом, значить: подивляючи їх фізичну силу, поет не може не прирівняти себе до них. Тільки щож! При порівнанню сїм він покриваєть ся сумом:

„ . . . . . Деж мені до них!
Ні сили, ні вроди, ні вдачі юнацтва!
В мене лиш їх думи, тай ті не такі
веселі, буйнії! Деж нам до козацтва!“

Згадуючи про Вкраїну поет висказує ось яке діточе бажання:

„ . . . . . коб там моя хата
родинна стояла, — ах, яб величав ся,
паном над панами тодіб себе звав !“

Поет хотів би терпіти за Україну, за люд її
бідний... Проте він і кладе великий поклін тому, що
терпів за неї — кладе поклін великому Тарасови,
кобзареві нашої України...

У вірші : „Похід Хмельницького“ змалював
поет гарно рай на Україні, у яким лише житиб чу-
батим молодцям ! Ось і він рай той :

„Дрімають села в холодочках,
сади зацвили молоком —
весна ! Кишить аж у гайочках,
луна пташиним голоском.
Не правдаж, гарно, дуже гарно ?

Зацвило все, зазеленів
безкрайї степ та зашумів !

Лише не нам ! Ох гарно-марно
зазеленів він ! Се панам

вельможним, що слезами люду
змивають кожду чорну груду !

Не нам, не нам, лиш їм, Ляхам !

Врешті у вірші „Розстанне“, у якій змальо-
вано мандрівку козаків після зруйновання Січи Мо-
скалями, мандрівку на вільні наддунайські землі, ці-
кавий для нас не так самий опис історичної події,
як те місце, де поет говорить :

„Така наша вдача :
не стерпить ярма неволі
натура козака.

Волить сокіл на свободі
мутну воду пити
як у клітці мальованій
в неволі сидіти“.

Ось тут і шукати причини, що хоч Козловський, приїхавши у Львів, записався в члени московського товариства „Другъ“, він не міг перенятися провідною ідеєю сего товариства, ідеєю зради українському народови. Хоч яка, мовлю ще раз, платонічна любов нашого поета до України, вона є рішуча. Поет відчуває дуже добре, як то —

„ . . . здурили Хмельницького

Москалі бродяги...

як здурили, як украдкою

кайдани кували

на Вкраїну, на козацтво,

тай як ликували...”

Стільки про спомини його з минулої історії України. Що тикається сучасного, поет відчуває на організмі нашого народу сильніше тягар польського ярма, ніж московський. 1. марця 1897 пише він після кривавих виборів тогож року віршу: „Ляхам“, у якій перестерігає їх перед мстивою судьбою. Вони „Ляхи“ кують нишком на свого „ворога“ обух та ждуть пори лиш... Тільки вони повинні числити ся із тим, що можуть стрінути ся із мстивою судьбою... А та судьба не хто инший, як український народ, що гноблений ними тепер, може колись, у рішучій хвилі замість помогти — підставити їм ногу...

---

4. Рік 1896.

У сьому році поет оспівує майже виключно один мотив: свою заведену любов. Він радби зайти—
„аж на край сьвіта, щоб заколисати
плачуче серце, щоб спокій знайти,
себе вдурити та не пам'ятати,
що був колись щасливий — я і ти“.

Тільки те вже минуло й не вернеться! Кожде із них повертається на свій шлях; помандрує ним. Поет зрезигнував уже із свого щастя знаючи, що його мила забуде його, заведе гніздо своє і буде жити весь вік у щастю й не спімне його. А йому остає хіба проклинати свою долю.

Та миттю де й не діла ся та резигнація! Поет блага' свою зорю ясну, щоби хоч приснилась йому! Щоби приснилась йому його прекрасна минавшина й колишні щастя його дні... Він і досі горить ід ній любовю і вяне мов на сонці цвіт... а коли не змінить ся його життя, то небаром заплаче за ним похоронний дзвін...

Ся вязка зівялих квіточків і стяжка і лист сей любовний... ось що по ній йому остало! А щасте де ділось? —

„— — — — — надії
розприслись, злетіли — і певно ніколи
не вернуть, як цвіти ось тії
засохлі ніколи вже не розвинуть ся,
раз зірвані з грядки й обвиті
скиндячкою сею, вже не розцвітуть ся,
хоч слізьми-росою политі !...“

Поет, вдумуючи ся в чуттє-любов, знаходить
два його означення: „Коли палає сонцем любов“
і друге: „Коли лютує буря любов.“ Там під про-
міннями сонця любови —

„який чудовий сьвіта покров,
яка солодка півдня тиша,
яка принадна вечірня тьма...

а тут, при гомоні бурі-любови —

„о, який чорний сьвіта покров,
як важко стогне, плаче душа,
якже для неї втіхи нема !...“

І справді —

„повірте, і глухо і темно мені (мовить поет)
ні синього неба нема наді мною,
ні запаху цвітів нема на весні...“

...

рай сьвітло і небо забрала з собою.

І від коли поетови видерли любов, він —

„... не має чим дихнуть,
лік нічого не порадить
щось стискає, душить грудь...“

І він чує, що як його біль не вбє, —

„зтьмить ся сьвіта весь покров,
остогидне все для нього !...“

А призадумуючи ся над цілим своїм життем,
він бачить, що й виріс на те,

„щоб на добро чуже дивить ся,
людям завидувать добра,
собіж по вік з бідою бить ся! —

бо —

„сиротою із малечку
батенько покинув (його)

. . . .

дитиною нелітною
ріс він між чужими
тиняючись сиріткою
між добрими й злими.

Одні втирали сльози, вбрали, накормили, а інші
„не раз витали лайкою,
не жалували штурканців
і сліз сироти.

І так він ріс і виріс на те, али завидувать лю-
дям добра, собіж побивать ся ізза змарнованих
надій. Деколи, що правда, він потішає себе, що
любив не тіло і личко й очі, тільки душу. І тут
його щастє. Бо —

„лиш той безпечний, хто душу любив,
знайде й по смерти те, що через смерть
[згубив!

А то знов кепчує собі добродушно із мо-
лодости, якій досить —

„— — — — — усьмішка
з під дамського капелюшка!...
Досить, як вітер повіне
й суконьку скромну підвіне.
а хлопець біле і панчошку,

крайом гаптовану сорочку
підгляне крадком, зустріне! —
серце у його вже товчить ся і він снить про кохання...

А коли любов заведе, й на чоловіка прийде
розпука і він, як раб той, нещасний на сьому сьвіті
блукаєть ся без долі, то потішаєть ся бодай тим,
що по смерті зрівняєть ся він із найбільшими ца-
рями!

Бо хоч —

„царю співають, в дзвони бють,
вінків несуть тяжку громаду,
а бідного у яму впруть,
покроплять — маєш всю параду, —

ти —

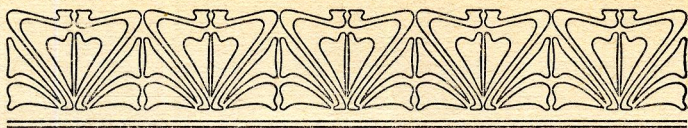
„прийди за місяць, глянь в гроби!
Пишноти, бідноти... нема й познаки!
І дід і цар, оба однакі....

А в царстві душ чи є царі й раби?...

Хоч який важкий був завід поета, хоч як він
побиваєть ся задля заведеної любови, всеж таки він
цінить її незвичайно високо, коли любовю називає
цілий зміст людини :

„Будь кришталем, коли ти з каміння,
будь фіялком, коли ти ростина,
соловієм, коли ти пташина,
а любовю, коли ти людина...

Б. Рік 1897.

Тій своїй нещасній любови присвячує поет в сім році ще скільки вірш, але вони вже тільки бліді спомини. Він успів навіть до тої міри побороти своє чуття, що починає резонувати. Він має ще кого любити й без неї, без дівчини:

„ . . . . . І щеж лишилась
сестра, брат, мати удова,
що мною з малку так журилась,
що так на мене упова.
Є ще народ наш в сїрачинї
цїла маленьких вітчина!
Для них я буду жить від нинї! —
День новий серце почина“.

Тільки, що той „новий день“, те бажане заранне його праці, є вже на жаль пізний склін його життя...

„Зівялий, знищений, сухітний,
без кроплі крови на лиці —
жиючий труп двадцятилітній —
ось таким бачить себе поет в хвилі критичної роздуми. Він бачить, що всі його тоті надії, які він у серці юнім колисав, ті злоті, ясні мрії, те серце чисте і талант, яким надала щедра натура, що все те пропало! І йому жаль себе, нелітнього парня, що йде у гріб, у зимну глину, не вспівши сліду ні-

---

якого покинуть поза домовину, імя своє вписать у вічності безмежній картї...

Почутте, що життя поетове не довге вже, не дає йому настроїти свої пісні на веселі, ясні звуки. Що він не заграє — виходять вічно стони.

Йому вже —

„світ зчорнів і небо чорне
зелень чорна, чорне все...

Жду, поки мене загорне
та, що вічний сон несе“.

А коли хоче змінити сумний настрій своєї пісні, попадає у болючо-веселе кепкування із себе самого. Він просить костомаху, щоби пождала ще хоч рік, хоч два! Він і так не втече їй. А за той час най бере старих, що їм навкучило вже жить... Він —

„...так би радо ще хоч рік
на сьому світу проволік.

Особливо невідрадною уявляєть ся поетови його недалека будуччина. Вже —

„їде, їде костомаха
на сухотяній кобилі.

Вже маха косою сваха...”

Та він прощаючи ся із друзями, додає собі відваги. Просить заграти йому козачка, бо там у небі —

„Музикальні Херувими
козачка мабуть не вміють,
Стануть грать волоські гимни,
та я й в небі одурію,
дам із раю драпака!
Втни сестричко, козачка!

В перечуттю катастрофи поет прощаєть ся із
другами й ворогами. Тих просить не про сльози, не
про молитви, не про жаль, тільки про те,

„ . . . . . щоб умерти не дали
де на соломі у шпиталі,“

а сим радить, щоби, не збільшали його горе!—бож
„на моїх костех—мовить — ви від нього вмрете,
як під пшеницю в друге, в третє
мужик чорнозем переоре“...

Нарешті його думка перелітає там, де йому не-
баром доведеть ся спочить : на той —

„веселий тихий цвинтарок
уквітчаний, немов гайок,
в калину, терне й дикі рожі“.

Там —

„ряд курганочків при дорозі
дрімає в тіни край села.

На сьому цвинтарі —

„лягли діди перед батьками,
і ми поляжем під хрестами,
і знов гуляти будеш ти,
буйненький вітре, по могилах,
наш порох будеш розсипать,
з туманом в піжмурочки грать,
пустуючи на легких крилах“.

Перехід від зболілого настрою серця розбито-
го життєвими бурями до втихомирення ; від жалю
по причині неминучого скону, до жалісного кепкуван-
ня над своєю будуччиною, нарешті до тихого малюнка
того цвинтаря, на яким доведеть ся віки пролежать...

Побіч сеї сильно особистої поезії, побіч зма-
льовання чисто індивідуального болю, поет кидає
ще скільки загальних думок.

Образ Гротгера: „Ludzie czy szakale“ ? вири-
ває з душі поета „Воєнний сонет“, у яким після
завзятої боротьби й різні скажених людей —

„над тим кровавим полем ангел лине,
надслухує, в лице вдивляєсь сине ;
де чує стогін, крила опускає,
рукою тихо очи замикає.

втишає серце... Всі вже сплять безжурні,
лиш ангел тихо плаче : „Дурні ! Дурні!“...

Придивляючи ся до свіжої краси молодого
дівчини, прислухуючи ся до її щирочо сьміху, пи-
тає себе, що в ній є —

„ — — — — — таке тепленьке, миле ?

Чим світіять очи й слово легкокриле ?

І чом в тих простих рухах стільки грації?...“

„Бо ти не знаєш ще еманципації“ — відпові-
дає собі, замічаючи при тім, що під еманципацією
розуміє „малпованне жінками мужеських манер і при-
вичок. Зрештою — мовить далі — мене цілком не
ентузіязмує жіноча еманципація взагалі.“

В пісні колисанці мати-покритка присипляє
свого безбатьченка приспівуючи йому :

„Цить, маленький, спочивай,
поки доля не розбудить,
поки втрапиш тихий рай,
поки світ байстра осудить.“

Спи, безбатьченку мій, спи,
так як спить твоє серденько !

Снуй, мов злоту нитку, сни
так тихенько, так легенько !...

6. Рік 1898.

Вкінці приходить рік 1898. Останній рік його життя, рік катастрофи. Поезії на загальну нуту сей рік уже не знає, замовкла також любов поета і її відгомін у пісні — мотивом, на тлі якого віршує поет свої вірші, є сильно розвинена недуга і перечутте смерти.

Вже хочби та радість, що —
„ось і рік проволік,
перед смертю втік! —
та тільки зараз мучить його думка, тее горе,
„що від тої сухомори
ще ніхто не утік!“

Або той розпучливий настрій коли поет почувши, як зазуля кує в діброві. лічить, скільки вона віщує йому літ? Та потіха, що —

„купа, купа, ще літочок
сивенька віщує...
і та безнадійність, що, —
„... у мене легке в груди
чахотка шматує...“

Серце краєть ся поетови, як згадає, що діждав життя розмаю і — пора вмирати, що серед зілля маєвого смертне стелить ся йому ложе, що небаром заспівають, поховають і — забудуть його люди!...

Він кривдує собі ізза такої своєї долі, а крив-
дуючи докоряє з жалем Богу:

„Чомже, велівши тут жити,
давши пізнати красу
світа і правду любити, —
топиш у гріб без часу?..

„Можеш!“ — мовить з байдужним спокоєм. —
„На те всемогучий!“... Але се кривда мені! — ви-
риваєть ся із дна душі протест — зрештою цілком
не на відповідну адресу...

Нарешті остання вірша, останні думки:

„Минули за годами годи,
найкрасшії годи;
сплинули як в річечці води,
неспинені води.
Я ждав, я чекав тебе доле,
щасливая доле;
моя тиж засієш чей поле —
оглянеш хоч поле.

Та дармо чекав тебе милу,
чекав тебе милу;
й не бачивши йду у могилу.
у зимну могилу...“ (17. червня 1898).

*

*

*

Друкуючи вперше частину поезій Козловського
у Вістнику, які й появили ся скілька днів після його
смерти, редакція (чи може автор) назвала їх: „По-
езії засудженого на смерть.“ І справді годі було
найти красшу напись до сих поезій, а „Мірти й ки-
париси“, заголовок поезій у збірнім виданню, є не-
немов символічний нагробний поетови вінець. Книжка

замітна тим, що се дневник людини, яка порозумівши стан свого здоров'я, усвідомлює собі ступень недуги із кожною хвилиною в міру того, як життя наближається до кінцевої і в слід за тим виливає у піснях свої чуття.

І ту збірку віршів, які відносяться до поетової недуги, я вважаю найціннішими не тільки задля їх артистичної форми і задля їх змісту, у яким поет виливає увесь свій біль за змарнованим життям, жаль за світом, тугу до життя, але також ціню їх задля того, що вони є рід документу, є нотування вражень, яких дізнає, відтворювання почувань, які переживає людина, що усвідомила собі близьку смерть...

Тут розуміється й шукати причини, задля чого мотиви поезії Козловського так мало різнородні. Чиж може бути вразливий на життєві прояви чоловік, у якого власне горе переросло над міру всякі інші почування, чоловік що бачить, як крок за кроком зближається до своєї могили?... А всеж таки тони його поезій вельми різнобарвні...

Гарно схарактеризував поезію Козловського др. Франко словами: „Вчитуючи ся в ті ріжнородні тони порушені Козловським у тих зглядно нечисленних творах полишених ним, мимоволі треба дивувати ся їх багатству й інтензивности...”

В Станіславові, в січні 1906.

☛ Поет-жрець любови.

(Збірки лірики Василя Пачовського:
„Розсипані Перли“ і „На стоці гір.“)

Незвичайно симпатичною оцінкою повитав у „Літературно-науковім Вістнику“ збірку поезій Василя Пачовського: „Розсипані перли“ — др. Іван Франко, ще більше симпатично прийняла сю книжку українська суспільність (головно її дівоча часть!), бо не минуло багато часу, як розкупила увесь наклад. На се зложили ся різні причини. Мовлять одні, що особа автора була сама собою симпатична, мовлять інші, що збірка вийшла тоді, як саме автора релеговано з університету за громадянські діла, й як українська академічна молодіж пішла на чужину на памятну „сецесію“. Певна річ, що одно й друге могло спричинити те одушевлення книжкою, яка вийшла з під пера одного з тих, що їх імена були під той час (1901 р.) на устах усеї галицької України, що їхня доля захопила за серце кожного Українця від найбільш індіферентних, до найзавзятіших ентузіястів, від „попа й пана“ до найтемнішого мужика злидаря.

Але годі сказати, що їсі тільки були причини популярности нашого автора. Із самої книжки віяло сьвіжим духом, трискав із неї молодечий жар, що попри доволі принадну форму, захоплював читачів за серця й еднав приклонників музі молодого поета.

Розсипані перли — се жмуток сьвіжих вірш на милі тони настроєних, (подекуди, правда, ще й наївних), вірш, що самі для себе, робили дуже корисне вражіння, а як перша проба автора, кидали вже деяке сьвітло на літературний портрет поета, але не різьбили його у всіх формах. Загальна симпатія була сполучена також із напруженнєм доживання дальшого розвитку поета.

Та поет, що ще перед появою ліричної збірки „Розсипаних перлів“, надрукував деякі публіцистично-патріотичні поезії, перекидаєть ся на інше поле на поле, на якому читачі „Розсипаних перлів“ як раз найменше моглиб його надіяти ся.

„Сон української ночі“ — се немов синтез змагань молодого покоління Українців у тому колі стремління загалу Українців до мети: одних до виховання „золотого вінця“ волі України, одних до заспокоєння жадоби власних почестий і статків. Тай поміж тими завзятцями, що кують золотий вінець України, плывуть різні струї, а висказом їхніх стремління являєть ся містерія „Сон української ночі“.

Не моя річ оцінювати тут сю трагедію. Скажу тільки, що вражіння, яке вона зробила, було далеко не те, що „Розсипаних перлів“. Досить сказати, що досі не діждала ся згадана трагедія оцінки. Зрештою й сам автор признав, що його твір потребує всесторонньої перерібки і відгрожував ся, що випустить його небаром у сьвіт у новім одягу, в другім виданню.

Та, заки се стало ся, він наділив нас новою збіркою ліричних вірш : „На стоці гір“.

Їхня основа дуже близька до „Розсипаних перлів“. Звісно: скільки років життя вилічити поета

від наївних сентиментів, що подекуди грішили ними „Розсипані перли“, радше можна би сказати, що перекинув ся з екстрему в екстрем. Та ще одно: Гарна, але досить одноманітна форма у „Розсипаних перлах“, мінить ся тут брилянтами, сипле іскри чарівної поезії, пишаєть ся принадною артистичною красою. Поет стає артист і то, часами здаєть ся, тільки артист, виключно артист!

Сей мистець у різьбленню вірші, здаєть ся, розкошуєть ся своїм артизмом і просто чарує нас прегарним потоком бистрих, мов спінені хвилі, слів згармонізованих у принадні картини.

*

У 1903 р. я написав оцінку збірки „Розсипані перли“. Сьогодні я, що правда, маючи другу збірку міг би оцінювати обі в купі, та з огляду на те вражіння, що його зробили „Розсипані перли“, я лишаю, первісну оцінку незмінено, тим більше, що вона, як знаю, доволі близько підійшла до погляду самого автора на сю збірку поезій.

„Розсипані перли“ я ілюстрував поемою „Празник“ — оцінюючи збірку „На стоці гір“ мушу приглянути ся дуже близькому до неї (ідейно!) оповіданню Пачовського: Жертва штуки. Недалекі що до своєї появи в часі — дуже підходять до себе основою.

Тому нехай шановний читач вибачить, що я обговорюючи збірки ліричної поезії, вплітаю у них раз оцінку поеми, раз оповідання.

І.

„Розсипані перли.“

„Розсипані перли“ — се не є збірка окремих відорваних поезій — се одноцільна драма молодої душі, що потерявши раз любов старається відзискати її відновлену і тому звертає свої чуття на інший предмет. Але що раз потеряна любов по словам автора не відновить ся ніколи з повною силою, через те усяка нова любов тратить авреолу і знов повертає давня туга за утраченим щастем. Герой не може найти вже первісної розкоші, звертає свої чуття раз по раз на інший предмет та бачить небавом, що всьо се тільки любощі, що ані героя, ані предметів його любощів не вяжуть нічим. Первісна любов, не вважаючи на десяток метеликових любощів, вертає вічно з новою, ба ще кріпшою силою, а милуючи ся з пізнійшими своїми любками, він ані на хвилю не тратить із перед очий образу своєї першої любови: Дзю нї.

„Як ми, Дзюню, спізнавались,
сухі дуби розвивались,
соловії розспівались!..
Як любитись перестали,
однолітки повсихали,
чорні круки верещали!...“ (стр. 12)

— вводить нас поет одною із дальших вірш першого акту в ситуацію. Вони любили ся з Дзюнею любили ся три літа, та любов їх урвала ся. До Дзюні „свати шлють ся, свати людські не мої, свати шлють ся, хлопці бють ся, возьмуть скарби не свої!“ Жаль поета дуже сильний, розпука страшна:

„Тиха нічка. Всі заснули,
я не можу вснути!
Тесля струже за стіною:
Чих! і чих! і чих! в покою
серед глуші чути...

Мені сумно, дуже сумно,
Дзюню, мені сумно!...
Тиха нічка — всьо минуло,
я засну, бо всьо заснуло —
тесля теше трумно...“ (стр. 18).

Вибираючи ся в далекий сьвіт прощаєть ся поет із милою словами: „Всохлі цьвіти позбираю, що їх дала ти мені...

„Розітру на мак полови,
понесу їх в чисте поле,
понесу в широкий сьвіт —
і по сьвіті їх розсїю,
з буйним вітром їх розвію,
щастя най загине слід!“ (стр. 21).

Ось тут кінчить ся перший акт сеї драми (стр. 5—21), що її завязка: втеряна любов до Дзюні і розпука поета.

Від сеї хвилі імена дівчат міняють ся в драмі як в калейдоскопі. Поет найшов любку другу“.

„Ой не любка то, а мрія —
така чиста як лелія,
називається Надія...“ (стр. 22).

а рівночасно одушевляєть ся ще одною :

„А у Галі, в тої Галі
уста красні як коралі,
уста красні, очи карі,
очи карі, личка ярі,
личка ярі, гей!...“ (стр. 24).

Та вже по двох-трех хвилях пожиття, по скіль-
кох поцілунках, устисках виписує обом один і той
сам стих, обом на прощання і просить у ньому :

„Хоч згадай колись у кім
ти любила ся!...“ (стр. 26).

Ся перша проба потішити себе не веде ні до
чого. Спомин Дзюні не дає йому спокою, та він
старається відсунути його від себе. В альбом Дзюні,
що її вже тепер називає по імені Олею Г., засилає
ось що :

Забудь мене, мене забудь!
Що нам колись жевріла грудь
що серце рвало ся колись —
ми розійшлись !

Ми мали сльози у очах,
та ми ішли на різний шлях,
я плакав з горя, але ти
з щасливости !

Тобі зазуля на весні
кувала, а мені, мені,
вороне кракало сумне —
Забудь мене !

Скрізь весело труби трублять :
Всі дівчата мене люблять,
я їх не займаю ;
одна трубка сумно трубить ;
та одна мене не любить,
котру я кохаю!“ (стр. 27)

І знову давнім слідом : потішити ся! І герой
потішаєть ся. Ба він розлучує Марусю із коханцем :

„Хто розлучив тебе з коханцем,
а потім — кинув без чуття?!
Тепер реве чортівським танцем,
сумління над страшним поганцем,
а сей страшний поганець — я! (стр. 31)

Так він розлучив і кинув зараз таки. Дарма, що
просив її: „Сідаймо на човен обоє“, дарма, що
хвалив ся: „Шаліє буря, — хай шаліє, ми не ляка-
ємось у двоє!“ Дарма, що величав ся:

„Зіпри головку тут на груди ;
засни Марусю, супокійно,
хоч філя грозить нам усюди
понуро, злющо, безнадійно,
журби насіли душу рійно —
я керми не попущу з рук,
не бій ся ворогів ні мук!.. (стр. 29)

Тут уже зазначуєть ся душевний настрій поета.
Коли любов — сьвяте почування в його душі, так
любощі викликають навіть деколи цинізм на його
уста. Після всіх попередніх запевнень він оправдуєть
ся перед Марусею, виписуючи їй у альбом :

„Неправда се, що я тебе ізрадив,
то сьвіт мене до того припровадив —

ревів як звір :

І як ти будеш жить ?

Без х л і б а як тобі женитись ?

Покинь, вона ще може одружитись ;

любов — пусте, се молодість шумить !

(стр. 33).

Із Марусею поет здибаєть ся іще таки в другому актї, в часї поводження у дівчат — та він просить її: „Як стрінем ся, відверни ся, не моя ти, я не твій!“ — (стр. 50). Та коли в четвертому актї:

Не зазулька надлетїла,

сїла — пала й відлетїла

тай крикнула: куку !

То Маруся проходила,

скілька слів заговорила

тай подала руку —

я не міг ніщо сказати.

Ледви руку встиг подати

і ми розійшли ся —

ми для себе вже умерли,

мої сльозї, мої перли

цюрком полили ся!“ (стр. 86).

Та покинувши одну, другу, третю, поет шукає нової жертви своєї любови і находить її в особі Ганусї: (стр. 34—49; 56—59; 62—70;)

Її пізнає поет на забаві, а розстаючи ся, розмірковує :

Коли-ж то розкаже Гануся,

що не доказала менї,

коли-ж то я з нею стріну ся

стріну ся, Ганусю, чи ні?...“ (стр. 34).

Потім тужить за нею. Потім здибаєть ся на забаві. Вони проживають щасливо дні і хиба тільки йому жури що :

„Мою любов люди взяли
люди поангажували,
навіть любий лянсіє...
Хочби й вальса нагулятись —
годі тури дочекатись! —
І то баль для мене є!
Ті балі всі до нічого!
і я думав, що я много,
що я всьо тобі повім —
всі до лянсіє ставали,
якусь даму мені дали —
бракувало пари їм!... (стр. 40).

Як зродила ся на забаві, так на забаві розвиваєть ся отся любов, тим більше, що коли поет „стрінув забуту — забуту-незабуту перлину перших мрій“ давня рана розкриваєть ся, а з неї трискає не любов уже, але ненависть, ся посестра любви :

„На дворі вітер дув холодний
і ніч зближала ся глуха —
я плакав змучений, голодний
і вслухував ся в вітру шум,
в нім чув я гордий любки глум :
„Ти любиш дуже? — ха, ха, ха!“...
Минули ся дні мук і карі
і ніч минула ся глуха,
з яру підняв ся я під хмари —
в тім чую, любко, голос твій :
„Люблю тебе, соколе мій!“
Та я сьмію ся : ха, ха, ха!“... (стр. 54)

А час, той певний лікар, замість гоїти рани поета, замість притуплювати силу його любови, загострює її. Сам сон, що у ньому Дзюня „так“ йому каже, приводить поета до щасливого божевілля — так щож!...

„...тебе нема,
кімната зимна і німа,
з цвинтару чути шум беріз,
а в мене в оці повно сліз... (стр. 61).

Тут і кінчить ся другий акт (22—61), обіймає серію поводження героя у дівчат, а враз і брак внутрішнього вдовілля, про котре говорять вірші присвячені споминам про Дзюню.

У третьому акті (62—85) поводження те росте а невдовілле із такого метеликоватого життя кріпшає. Імена дівчат міняють ся. Вертає Гануся, що про неї вже в другому акті говорило ся, що :

„Ой тим лугом, тим зеленим
йшла Гануся з нареченим —“ (58);

поет уявляє собі, що вона тужить за ним, а коли :

в перкві звони зазвонили,
Гандзю шлюбом обручили...,

він —

линув лебідь і квиліннем,
лебединим лебедіннем
свою любу розважав:
„Може Ти ще всьо забудеш,
видіти мене не будеш,
жий, як можеш — я пропав!...“ (стр. 70)

І знов :

На зеленій Буковині,
дві дівчині — зорі дві,
дві дівчині, дві малині —
вчарували мене нині,
заманили обидві“. (стр. 71)

А розставши ся із ними, випишує вірші в альбом Стефці Б.; Ванді Б.; Зонці Р., а цілу сю серію замикають спомини про Дзюню, ті спомини, що замикають і кождий инший акт, лише, що тут поет бачить уже більшу ввічливість Дзюні, сердечніший устиск її руки чує, та на все те відповідає злобою :

„Нехай тобі серце мліє,
руса коса полиніє —
я не верну ся,
як стрінем ся, моя мила —
так як ти колись робила;
я відверну ся!...“ (стр. 83),

Від тепер поводження автора у дівчат клонить ся ід долови. Четвертий акт... (Стр. 86—127). Дзюня геть то вже рада йому — та в сій зміні її поведення герой додумуєть ся зради :

Ради зради та принада,
зрада Дзюню, гарна зрада!

. . . . .

Сьвітиш в очи не щируєш —...“ (стр. 95)

кличе поет, а враз і дошукуєть ся анальоїї сеї зради на Стефці П. Сю Стефку П. пізнав він майже від самого початку в товаристві старого лисого жениха. Отсе :

„Вилискують ся коні
вилискують вороні —
на шлях той подались,
той шлях, що йде до тої
дівчини молодої,
куди йшов я колись!

Лискоче від проміння
каритка і одіння
старого жениха,
а чортик зза сидіння
так злобно без сумління
сьмієть ся: ха, ха, ха!...“ (стр. 96).

А коли жених

„... з каритки висідає —
з заду чортик підбігає,
чистить ковнір золотий: (97.)

Небаром потім:

Ведуть дружки до шлюбу
мою дівчину любу
за ручку, за рукав —
ведуть дружки і того
старого молодого,
що моє щастє взяв.

Вже піп її питає,
чи вольну волю має —
збентежив ся жених!... —
На мамцю погляділа,
і тихо — „так!“ повіла,
а чортик з двору: „пчих!...“ (стр. 98).

Потім сліднують осоружні картини із пожиття
Стефки з радником-мужом, де то він утікає, з хати

лишаючи її саму, потім сцена стрічи обоїх радників із колишньою любовницею пана радника, матір'ю його дітий неправого походження, потім картина, де змальовано, як вона потішаєть ся із тим третім, як нарешті відбуває вічну мандрівку по лікарях із шкрофулічною дитиною.

Всі отсі сцени торгають до глибини серце читача. Питання тільки тепер — відки вони тут узяли ся? що спонукало автора, що досі віддав уже не одну свою любку заміж і не багато робив собі із сего, переймити ся так дуже долею такої самої, як інші дівчата, Стефки. Отсе прикмета душі чоловіка могли лучити вражіння і переносити їх із різних предметів на один даний предмет-спричинює той біль душі автора. Факт є тільки те, що Стефка віддаєть ся за старого лисого радника. Але не менший факт є й те, що автор підозріває про те саме й першу свою любку: Дзюню. Факт, що Стефка віддаєть ся, цілком байдужний для поета — та не байдуже йому, яка доля стріне його Дзюню. Проте на основі подій, що відбувають ся докола нього, а то на основі подружя Стефки, він висновує собі яснояву, образ будучого життя сеї пари, а уявляючи собі під постатю Стефки Дзюню, вливає у сю яснояву, будуччини своєї любки таку силу поезії, стільки чуття і злоби, стільки жалю й іронії. Що ся ціла трагедія із старим лисим радником се тільки чорні думи будучности Дзюні, вказує на те і ся обставина, що нема тут ніде імен в протиставленню до цілої драми. Автор нарочно лишає нас у непевности про кого тут бесіда. І хоч цілком ясно виходить із драми, що він говорить про Стефку, ми лишаємо ся довго під вражіннем луди,

немовби то він про Дзюню говорив. Таким чином і ціль автора здійснюється: викликати в нашої душі співчуття до будучої судьби-долі його Дзюні.

Що автор долі Стефки не взяв собі дуже до серця, і що говорючи про неї, мав на думці Дзюню, та що мав справді причину журити ся її долею, говорить нам про се зараз найблизша вірша:

„Гей закуй мені, зазуле,
щастє на весні минуле
заверни мені!

А зазуля мов не чує,
сіла, пала тай не кує,
як кувала на весні.

Вже не кує голосочком,
бо ячмінним колосочком
удавила ся —
по садочку Дзюня ходить
тай за руку крука водить
не мені судила ся!...“ (стр. 122).

Ся обставина, що Дзюня втрачена вже для героя на віки, спонукує його до рішучого кроку, що є родом докору першій любці. Він віднаходить свої розсіпані Дзюнею перли і складає в дарунку Стефці М. (не тій самій що попередня Стефка П.), заручуючи ся із нею.

А замість радости після сих заручин виривається страшний стогін із душі поета (пятий акт: 137 до 143):

„Дзюню, листє жовкне,
волос мій сивіє,
моя пісня мовкне,
струни гарфи рвуть ся —

Дзюню, моя мріє,
сльози вже не ллють ся!
Тільки вітер плаче
попід вікна сумно,
чорний ворон краче,
краче на загатї,
тесля теше трумно
в зимній моїй хатї...“ (стр. 139).

По сїм розпучливім признанню треває поет в любові до Дзюні навіть після заручин із Стефкою М. Не лишаєть ся авторови ніщо инше, як глумити ся із усіх та з усього. Він і робить те удвох останніх віршах у драмі. В щумці остаточною цілю життя кладе:

„Хлопче, сьмій ся і жартуй!
Хто вкраде з нас поцілуй,
царство той здобуде !...“ (стр. 140),
а в пісні: „Орлиний лет“ змальовує в зображенню коломийкових фігур стремління до найкрасшої ціли життя:

„На землі лишити слід:
Видати найкрасший плід —
земного титана !...“ (стр. 142).

Розумієть ся оба вискази — се витвори дуже пригнобленої душі, прибитого мозку героя — се той так званий Galgen-humor — тому то, розумієть ся, і оба вискази не заслугоють на більшу увагу, хиба як витвір розболілої душі, а їх автори не можна приписувати на їх основі ніяким робом наклону до філософования.

*

Колиб я мав висказати свій погляд на цілість сеї драми, то мушу замітити, що автор не видержав її як слід. Маючи глибшу драматичну завязку він не розвинув її всесторонно. Причини треба шукати в самім творенню драми. Поет не писав її одним розмахом пера, не писав навіть після якогось пляну. Се первісно підорвані настроєві поезії писані під вражіннем хвилі, під впливом чуття до одної, другої, третьої, десятої особи. Я, було, годинами цілими блукав із автором „Розсипаних перлів“ по улицах Львова і ми бавили ся в той спосіб, що він деклямував мені цілими десятками шматочки, які пізнійше зложили ся на обговорену мною, ось тільки що, цілість. Для мене була справжня розкіш слухати цвітток сеї поезії виголошуваних з чуттєм, милим, лагідним голосом. А коли ми раз спрямували ід його хаті і йшли крізь довгу алею топіль, він мовить до мене: „Бачиш, вслухуючи ся в шум отсих топіль я творив більшу часть своїх поезій. В хаті спливали на папір витворені тут чуття, настрої...“ І справді в слабім осьвітленні, далеко за містом, шум сих топіль переймав грозою... Я порозумів тоді найбільше ту силу слова, той чар, ту велич його поезії. „А вражіння до них?“ — питаю. „Вражіння?... Вражіння для. Що пережив, що відчув — всьо те схопив я на папір. Тому то найдеш у них часами стільки неконсеквенцій, стільки перемішаного чуття. Та найважнійше, що воно щире, правдиве; — се рід могого дневника“.

Ось тут лежить причина, чому сї настрої поетової душі зложені в цілість, чинять сю цілість подекуди необроблену до найдрібнійших тонкостей,

лишають у ній чи одно неумотивоване, не зовсім витримане у відповідному тоні.

Та, коли маємо красу і коли можемо одушевляти ся нею, ми не станемо говорити про се, як би вона виглядала, колиб ще й се і те...

*

Доповненням, чи радше одною картиною, одною сценою вийнятою із „Розсипаних перлів“ є образок Празник. Та картина виведена всестороннійше. Автор уступає із своїм „я“ на дальший плян, а змальовує більше тло, що на ньому відбувається ціла подія. У „Розсипаних перлах“ маємо декілька натяків на тло змальованих подій — тут автор знайомить нас ближше із своїм оточенням.

На празнику одні бавлять ся, одні обговорюють товариство, одні знов надувають грошевитих. Є тут і патріоти, що дбають про заосмотрення своєї кишені із шкури мужиків, а з другої сторони підлещують ся всяким могучим світа сього, є тут і женихи, що полюють на майно, є й мами, що возять свої доньки на публичний торг, намагаючи ся продати їх за золотий ковчій, або бодай за яку запевнену посаду, є й доньки, що дивлять ся на укінчених... є й герой „Розсипаних перлів“, є й одна із тих численних його любок...

Всьо те, що в „Розсипаних перлах“ лише пересуваєть ся перед нашими очима, являєть ся тут в повнім одягу, освітлене відповідно, осуджене самим автором. Але є тут ще й нова особа, чи рад-

ше група людей — є той мужик, що на його плечех відбувають ся всі ті забави, танці, гульні, той мужик, що жиє тільки на те, аби інші мали за його працю: „музики, гості, танці!...“

Та коли сей мужик посьміє лише заговорити про повисше згадану, загально признану правду, він стрічаєть ся із ось яким осудом:

„А то ми врїзав, — як змія,
я голодранець, мудю, я?...

Варт бути патріотом!...

На вічах то не чув ти нас,
як розпинаєм ся за вас?...

Е, скот все буде скотом!“ (Празник, 32.)

Як окремий образок — розкриває перед нашими очима „Празник“ В. Пачовського одну з темних сторін життя-буття розпразникової нашої сільської псевдо-інтелігенції, як сцена з „Розсипаних перлів“ пояснює він нам, чому події в сій драмі змальовані відбувають ся по більшій часті при звуках музики, на салі, освітлених тисячами світил в упоєнні, розколисаних танцями, далі пояснює нам, чому поет мав нагоду вистискувати десятки дівчат, що зараз таки виходили заміж за людей на становищах, пояснює причини того флірту, тої слабкої застанови над життям і над його проявами, того метеликоватого перескакування з цвіта на цвіт...

(В Коломиї, в січні 1903.)

II.

На стоцї гір.

Перша збірка ліричних поезій В. Пачовського була така суцільна, що можна було її схарактеризувати як один твір. Далеко не те дасть ся сказати про останню збірку. Коли там ціла збірка — еротики, тут поет перемішує вірші ріжні настроями, ріжні мотивами. „Розсипані перли“ і „Сон української ночі“, (сей останній замітний гарними ліричними і віщо-вітхненими уривками) захопили поета до тої міри рівно сильно, що він, здаєть ся, не зможе довго рішити ся піти одним із тих двох шляхів. А оба вони такі далекі від себе, їх характер такий ріжний, вдача автора, що хотів би обома ними простувати й на обох віднести бажаний успіх, мусїлаб так дуже по-падати у два екстрими, що тяжко, аби не поховзла ся йому де небудь нога. А вже найгірше, як поет стане перемішувати плоди свого духа із сього і з того шляху!

Та, на жаль, таке переплітання сього й того ми бачимо в останній збірці. Еротики й поезії на мотиви українського життя, чи бувальщини йдуть одні поруч одних. Ба, що більше! Один найбільше

суцільний цикл „Над морем“, цикл свіжих еротиків, у якому здавалося б не місце на плоди творчості із того другого поля, і він не свободний від поезій на суспільний мотив (Ой не питайся, голубко! стр. 24).

Вірний своєму завданню: схарактеризувати поета-жерця любови, я присвячу свою увагу головню еротичній поезії Пачовського із сеї останньої збірки, а іншими мотивами займаюся о стільки, о скільки вони потрібні мені до характеристики поета як чоловіка.

*

Зачну від заспіву.

Присвячуючи своїй „Нені“ (Україні) плоди свого духа, поет називає себе претенсіонально її соловієм. Гаразд! „Соловій“, „орел“ (на іншому місці), „цар“, „бурі син—українець, великий дух!“ — добре! Можна писати ся на всьо! Але чому зараз інші: „барани, воли, вівці?“ Чому зараз таке:

„Хай вівці блеють: На що соловія?
він тільки любці співає своїй —
незорана нива, а спів його — мрія,
воли орють землю, а що соловій?“

Та я не думаю докоряти поета за се. Хай йому! Радше вслухаюся в той рефрен, що у заспіві чотири рази повторює його поет, у рефрен:

„Люблю я так сонце, люблю ярі цвіти,
люблю, як росою сьміють ся вони! —

вслухаюся у нього, але замість піддати ся його чарови, пригляну ся тому сонцю, пригляну ся тим цвітам, що росою сияють та сьміють ся у ньому.

*

Усюди їх повно, тих цвітів. Поволі буду я старати ся визбирати їх по змозі.

Поет поділив свою збірку на три циклі: „Над морем“, „На гори“ і „Пурпуровий танець“.

Третій, оснований на мотивах сучасної й історичної України, не підходить під рами моєї оцінки, із другого я вибирати му еротичну й придатну для характеристики особи автора поезію, за те пригляну ся точно першому циклеви: „Над морем“.

„Розсипані перли“ і „Над морем“! Наївно-сентиментальний плач дїтвака, що то „його любку люди взяли, люди поангажували“, або неутішимий жаль поета, коли „ведуть до шлюбу його дівчину любові і того старого молодого, що його щасте взяв“, одно й друге із „Розсипаних перлів“, а та чваньба у „Над морем“, що то —

скінчив я університет
любови з докторатом.
Жіночі тайни сліз, погроз,
чи сьмішки, чи ляменти —
який не був там ригороз,
я здав на еміненце! —

яке то далеке одно від одного! Там у „Розсипаних перлах“ — поет плаче й нас заставляє плакати із співчуття, що його зрадила дівчина — тут чванить ся, що —

за різьбу зради получив
він золоту медалю!

Не минули дармо роки життя й досьвідів, що їх поет прожив під проводом таких учительок як „Львовянки, що то всі штуки знають любови!“

Якже-ж відтворює він у поезії свою душу?

*

Море вириває поетови із грудий два малюнки, у яких багато всяких красок, картин, багато світла, золота, злотоцвіту, іскор, зір, — нема тільки серця! Автор неначе силуєть ся, аби читача не захопити за душу. Гарно читають ся обі вірші: „Над морем світла“ і „Ніч на морю“, родять в уяві чимало образів, але після перечитання остають ся в голові пусті слова. Поет, малюючи артистичну картину, за штукою забув про чуттєвий ефект і обі вірші вийшли сухі. Маєть ся вражіння після перечитання сих вірш що вид моря дав поетови або за мало, або за багато. Коли за мало — не треба було силувати ся на додатки, коли за багато, можна було не визбирувати всіх подробиць. Дивне, що такий артист, як Пачовський, не відчув того, що малюнок виходить сухий.

А знов як сильно відбиває від згаданих малюнків хочби на пр. вірша „Туга“, у якій поет сполучує картини з над моря із споминами рідного краю, рідних сіл, рідних людей. Так і відчуваєш ту безкраю тугу, те хотіння злинути на ріднину, що проявляєть ся у словах :

Дзвонять дзвони, сходить зоря,
чари світла шлють ся з моря,
а я хтів би бути там — (на Україні)
мені сумно нині всюди.

У вірші „Серце“ проявляєть ся боротьба двох елементів: штуки й любови — розуму й серця.

Тїнь, що любки личко має, і Муза ведуть боротьбу проміж себе, хто з них має запанувати виключно у серці поета. І коли голос любки грозить:

„Де ні станеш, куди звернеш
тїнь буде з тобою!“, —

Муза леbedить, перестерігає його :

„Хлопче мій, молодче з чорними очима
на що тобі, орле, жінка,
камінь за плечима?
Ясні гори, синє море,
світ перед очима!

Ся „тінь, що любки личко має“, се немов далекий спомин із „Розсипаних перлів“, спомин, який тільки блиснув, промайнув і зараз таки щез. Поет-орел, що після нього жінка тільки камінь за плечима, кидає думати та згадувати про любку, яка могла домагати ся стати його жінкою-подругою, але не думає розпрощати ся із жіноцтвом.

Зараз у найблизшій хвилі інтригує його поява дівчини, що її все стрічає він над морем, що то —

має пишную уроду,
оглядають ся всі люди —
що за грація бе з ходу

і вже зараз таки :

серце рветь ся мені з груди!

Ледви позбув ся одного каменя із плечий, вже не може обійти ся без нього ні хвили. Сам поганить, сам накидаєть ся, ще й обиджав. Бо, коли трохи обережний що до заключування нової знайомости, то тільки тому, що боїть ся, аби його серця „знов телятко не розтопало“.

Тепер слідує цілий цикл вірш, що у них мистець у здобуванні жіночих сердець підхоплює дрібні мало-замітні тонкості, на яких будуючи, доходить до заключення нової знайомости.

Ось та „Талійнка“ —

усьміхнула ся до моря —

зубки блисли як жемчуг...

...

що за врода, чистий дух! — (одушевляєть
ся поет).

Ба вона вже й —

засьміяла ся до мене

просто в очі так миленько,

чорні очі загорілись,

як два вуглі у серденько!...

Алеж ми не знаєм ся...

„Так ходила по алеї, та займити я не міг!
Чистий ангел-білосніг!... Млів я, дивлючись на неї
плили сльози з віч моїх, заросив я слідки ніг...

Поверталась, усьміхалась —

та займити я не міг!...

„Тай над море сіла, пала — задивилась сумно
в даль. Так на мене мала жаль — в шумі моря щось
співала, з личка іскрилась печаль і мигтіла, як опаль...

То тремтіла, то красніла,

то гляділа сумно в даль...

„Нагло пирхла щебетушка, вже займити я не
міг! А лишила мов на сьміх білу шарфу з капе-
люшка — плили сльози з віч моїх, цілував я слідки
ніг...

Улетіла пташка біла,

вже займити я не міг!

Але небаром, діждавши ся свого милого мо-
ряка, що на нього ждала, упала йому в рамена,
а до поета за плечима засьміялась, і очима йому
бісики післала: Ха, ха ха, ха ха!

Тепер уже він, користаючи ся своєю практикою із львівських сальонів (а може бруку), суне сьміливо, відважно!

Ось небаром уже —

її уста проймала дрож:

„Зцілуй їх мід, цілуй же їх! —

...

а груди її зітхала все:

„Тули мене, я жду на се!“

Він впав без тями і ридав — хтось його сльози цілував, а сине море грало...

Свою проїздку із „новою милою“ по морі виспівав поет у одній із найбільш артистичних вірш, у вірші, що попри саму красу малюнка так і відтворює колисання човна на легких хвилях моря... та лагідний плескіт води об береги гондолі!

На море в гондолю злетіла,
як мева по синій воді, —
розкішна, розміряна сіла,
як ластівка в критім гнізді...

Легісько лелїями хвилі
гондолю в тихіській воді!

У точені ручки згорнула
до чистої груди мене —
в обіймах мене овинула
у лоно лелїйне, ніжне...

Легісько лелїялись хвилі
колишучи плесо ясне!

Звивалась круг мене розкішно,
гнучка і трівожна, як вуж —
а пальцем грозила так сьмішно:
Лиш мого віночка не руш!

Легісько леліялись хвилі,
до сонця грав іскрами вуж...

Та ба, красуня-любка радаб знати, хто є той
її милий, як він називаєть ся і звідки взяла ся за-
дума на його чолі. Поет вміє відповісти їй, як слід
його глибокій задумі:

Я є ніхто, бо нічим є
бідна країна моя —
моє ім'я — тільки іскра з пожежу
її великого „я“.

Сонця я жрець в п'яті ночі
на найубожшій землі —
ночі я раб в світлі сонця
на найбагатшій рілі.

Дай собі серце зтоптати,
війдеш в задуму мою —
будеш тужити спокоєм, терпінням
мого глухого краю.

У хвилі любовного шалу-упоєння поет виграє
на своїй лірі фальшивий дзгармонійний акорд па-
тріотичних звуків. Збираючи „розсипані перли“ їх
творець нагадав собі, що він снів також піднеслий
сон про українську ніч і ударив у той акорд, а він
не так вийшов. І не стільки поет тут провинив ся,
скільки та його дівчина, що то хотіла рівнож підійти
своєю бесідою до піднеслого тону таємних слів
і стала говорити йому про високі речі, розкриваючи
йому свою душу. Отямив ся творець „розсипаних
перлів“, що вони обоє випали з ролі і далі завертає
грати ся своїми перлами та збирати їх, розсипані:

Про душу не мов мені, мила,
подай коралеві уста,

рамям обвини ся, що сила,
красуне, сьміхуне пуста,
я в душу красуні не вірю
я вірю в красуні уста!

І я подивляю тільки недотепність „тої красуні“, коли вона вислухавши осуд своєї душі, мусіла почувти ще осуд своєї задуми і своєї вартости моральної, що його висказав поет у словах:

Не муч ся на мудру задуму,
розкрий мені тіла красу,
ти зроджена з піни і шуму,
а я тобі душу несу...
всю душу і серце і мудрість
вливаю в дівочу красу! —

коли, мовлю, всьо те вислухала й не витягла відповідної консеквенції, тільки злітає до поета в гондолю.

Але й жде її зараз таки за ту недотепність відплата. Запевнивши себе й свою любов в гондолі, що се „нова, вірна я любов“, зараз таки небаром після того пізнає, що вони обманули ся у сні. Одна потіха для неї, що її другий покохає, як він полине в рідну даль, а знов що до себе, то ось яке оправданне:

Те, що гарне — вже не зведу,
те, що буде — краща смерть!
Спорожнілась чаша меду,
нудь сповнилась у щерть!

І коли його люба плаче, обіймає його шию, він далекий від неї: „Понад море вилітає в даль задивлений мій дух“.

Не у гнів авторови, мені після перечитання останніх вірш нагадали ся герої із Шніцлерового

„Reigen“ із двома фазами свого настрою. Тільки що тут місце Шніцлерового несмаку, або „Omne animal post coitum triste“ у Кримського (Андрій Лаговський), заступає ніби-віще, псевдо-патріотичне вітхнення, як глум над жіночими почуваннями, як брутальний цинізм над жіноцтвом, що після використання себе, після заспокоєння своїм тілом поетової пристрасти, мусить ще й відчуту ту страшну пропасть між своєю і поетовою душею, ту недотепність своєї душі порозуміти питання й квестії, які ворують поетову душу, неспроможність переняти ся міркуваннями його про Україну то що...

Не соромно вам, пане поет, поганити свою Україну, співаючи їй гимн скверними устами під ту хвилю, коли то „omne animal triste“? Який комічний той ваш „у даль задивлений дух“, коли він, поба чивши, що

сон над нами чари сїяв

і розвіяв ся нараз —

чуда діяв, розлелїяв,

перемріяв ся і згас! —

та ще після того, як скілька разів використовує нагоду поглумити ся над почуваннями любови, і на її питання, що жалістю п'яна до серця шепоче: „Скажи мені, серце, де наша любов?“, має тільки брудні викрути: „Не плач, я не знаю, я, люба, чекаю — чи верне, не знаю, чи вернеть ся знов...“ — який комічний, мовлю, той ваш дух, „що рветь ся з низьких туг“ і вічно у них ізнов попадає, коли він після того, як викачав ся у моральній грязі, заїнтоновує свій „Нені“ своїй Україні (що правда: недоладний) скучний гимн: „До схід сонця“, у якому признає між иншим влучно, що „від Сяну до Дону засїли амеби“ — що „пісню про волю Тобі (Україні) акробати юрби

принесуть в пилі слів і полови“ що він (поет) „раб до крові і кости (жіноцтва, додам я), не сильний на діло, у цілях імлистий, як віск його серце, як сніг його туга, а навіть на слово він лебідь, не лев!“

*

Покінчивши із циклем: „Над морем“, я не можу відложити книжки, коли хочу остати вірний своєму зявданню змалювати автора як поета-жерця любови. Адже найкрасші річи, просто справжні перли“ в своєму змислі розсипав поет у циклю: „На гори“. Не присьвячуючи уваги тим перлам, ми не малиб повного образу поглядів поета на любов і предмет його любови: жіночий рід. Бо коли досі треба було виловлювати згадані погляди поета, у сьому циклеві він просто випишує жіноцтву в альбом дві вірші (до певної міри можна їх назвати програмовими): „Жіночий храм“ і „Українській дівчині“.

На них слід би поперед усього звернути увагу тій безлічи красунь, що то як щасливий, чи жалкий спомин згадують ті хвилі, коли поет співав їм у розкішному упоєнні:

Подай коралеві уста,
рамям обвини ся що сила,
красуне, сьміхуне пуста !...

Та заки я поділю ся із принадними красунями тим синтезом поетового життя й творчости, я не можу не поставити їм перед очі ще скільки картин, у яких не менше ясно малює поет свої до красунь відносини.

Ось така картина!

На грудях мені щебетала,
сьміялась, тремтіла, сияла
зі щастя кохана моя —
а смуга, в чолі моїм смуга
похмурила очи і туга
снувалась в душі, як змія.

А основа тої дізгармонії?

„Де гляну, нудьга і болото,
а в хаті так душно і важко —

(пояснює поет).

Або гарна іграшка-співанка про дівчину, що то скільки разів „через три дні, гей!“ змінює до дна свою душу.

Або та баляда про Галю й її віллю Геллю, що то —

яка Гелля — така Галя,
у їх серці голубник:
мешкав там поет безхлібний
аж займив їх судовик!

Хиба мало для зрозуміння, як автор дивиться на жіноцтво, та як цінить його? Або нарешті такі обидливі для жіноцтва із крайною погордою висказані слова, инша річ не пришив їх ні прилатав у вірші:

Поклін, вам, о гори, блакитні вершини,
де мислями сьвітить безсмертня тиша —
куди недосягне душа павутини,
нечиста, тілесна, жіноча душа!

Не вже-ж се серйозна поетова характеристика жіночої душі? Так ви, добродію поете, не мали

в життю до діла з іншими жінками, як тільки такими, що їх павутиною вважаєте, а їхні душі нечистими, тілесними, і як там ще далі ви їх поганите? Дуже мені вас жаль!

*

Та ба! Поетови за мало того опоганювання жіноцтва у загалі. Він присвячує спеціально українській дівчині віршу, та доходить у ній до вершин низького цинізму.

Прощай мені, я буду сам
бороти ся і далі йти;
огнений стовп мене рве там,
а тут спиняєш ти!
Родина — не для моїх струн
життє з тобою — не мені —
бо я орел а ти плазун!

Що там поетови не до родинного життя, се нас мало що обходить. Можнаб і не звертати на се уваги. Та годі не звести до властивої ролі поета, що запінивши ся як той когут, або надувши ся як индик торочить:

В чолі моїм як хмаролім
гуде і блиска і гремить —
то грім гремить і вдарить грім,
народ мій запалить!

...

Мені в очах вже сьвіт заблис,
Лечу у даль, що маю сил —
Я в гору рвусь — ти тягнеш в низ,
плазун не має крил!

. . .

Мені б'ють перуни в чоло,
мене колише гураган —
а чеше град, а дощ, як скло,
змиває кров із ран!
Я бурі син! моє ім'я
Українець — великий дух!

Я і я і я — орел, Зевес, тибетанський „як“,
що потрясає весело патлами, коли його колише
гураган і чеше град і дощ... а ти, українська дівчи-
но: плазун, невольниця, рабиня, пух, а коли хочеш
мені дорівняти, коли хочеш бути левиця, жінщина
в борбі, то ти —

годуй синів, годуй огнем
МОЇХ пісень!

а не менше памятай, що —

як всіх таких з лица землі
зітрем іронії огнем —
нам гордість блисне на чолі
кайдани ми пірвем!

А поки що —

прощай мені, хились на грудь
коханця, що такий, як ти;
його люби мене забудь —
у парі нам не йти!

Пане поет, чи я добре відчитав сю вашу віршу?
А може ошибнув ся читаючи иншу? Хибаж се не
ви писали на стр. 25 своєї збірки:

Про душу не мов мені, мила,
подай коралеві уста
раням обвини ся що сила,
красуне, сьміхуне пуста,

я в душу красуні не вірю,
я вірю в красуні уста!

Чому ж ви, коли раз були отверті, щирі за-
криваєте тепер свої властиві думки фразами про
Україну, про народ... Адже ми вже були нераз
свідками вашого прощання. Тільки звичайно ви мо-
вили правду: Нудьга, обманули ся, переситив ся...
Omnem animal triste..., а тут вам приснив ся сон
української ночі. Але ви, здається, не снили його
тверезі!

*

А ти, українська дівчино, рада будь, що поет
розпрощав ся із тобою! Краще те брутально-цинічне
прощання, ніж мав би він тебе ввести у свій „жіно-
чий храм“.

Він там знов був би той, що —
горами величній в сонці ступає,
той, що все мислями міряє межі
світла і мраки і смерти не має.

А тебе він ось як оклеветував би:
В храм свого світла на стежки багністі
вона стягнула мене серед злуди —
змаргав по багнах я мисли причисті,
зануряв душу в опарах зануди!

І знов виливши на твою голову цілу калюжу
грязї поет розпрощав би ся з тобою не менше по
дон-кихотськи:

Зївай в болоті, а я йду на гори,
грій ся на багнах — я крила розпушу,
На рідну родину, на зорі і море...

Цікава річ, що поет не може уявити собі жіночого храму инакше, як „критий багнетами, злитий кервою, повен наложниць, набитий рабами ослимачіння, їди і застою“!

В чаді перфуми, напоїв, наркози
воняла старість їх душ позіханням;
тіла без крові, а очі без сльози
чахли в зануді розпусним коханням.
Бог на престолі там — тіло жіноче
нагістю снігом безстыду горіло —
в дурі кадила колов мені очі
напис їх псалми: Хвала Тобі, Тіло!

І то не хто инший добачує виключно культ тіла в подружньому життю (в жіночому храмі) й кидає на нього лайку в своєму псевдо-обуренні, як той, що на стр. 25 тої самої збірки писав:

Красуне. . . . .

Подай королеві уста
раням обвини ся що сила!

...

Розкрий мені тіла красу!

*

Те, що поет говорить про подружнє життє у поезії: „Жіночий храм“, є тільки витяг його поглядів на родину й відносини у родинному гнізді. Та поет розмалював уже давнійше перед нами ширшу картину, основнішу із того поля, тож не від річи буде приглянути ся їй.

Вона називаєть ся „Жертва штуки“. Тою жертвою штуки в оповіданню під сею напистою є

артист-маляр (під зглядом поглядів на жінчину й її становище у подружжю alter ego самогож автора поезії: „На стоїї гір“ —). Сей артист хоче відтворити із старого образу жіночу постать, але вся його „репродукційна сила“ розбивається о його рідну жінку. Все тоді, як він є у найкрасшому настроєві, жінка приходить і своєю появою, своїми словами розбиває той настрій і він, замість доводити свій малюнок до викінчення, псує його чим раз гірше. Його артистична душа дуже терпить по сій причині.

Але з другої сторони він дуже вразливий на красу своєї подруги і хоч щиро ненавидить її, як артист, як „самець“ розкошується нею. Звісно — такі відносини не можуть не довести до катастрофи.

Та заки я пригляну ся до неї і склясифікую поступок автора-поета - артиста-маляря, позволю собі навести декілька делікатних лайок, що їх той поет-артист-маляр, у хвилях, коли у нього бере верх артистичне вітхнення над самцем, кидає на голову своєї подруги-самиці. Я перепрошаю з гори шановних читачів за те, що, шануючи їх уха, буду мусіти виставити їх на неприємну пробу терпеливості. Але годі. Сеж критичний нарис і моїм завданням є показати авторови кістяк його твору.

Ось і він... Ось ті слова мужа-артиста висказані до жінки, або про жінку:

„Малпа ти, проч, іди мені звідси!“ (стр. 5)

„То гадь, плазун, юродива ідіотка, — хай їй біс!..“ (5)

„Не солодись, знаю ся на тих солодошах, бісова тварюко!“ (7)

„А то сатана!“ (13)

„Я червяк жіночої мілини, буденщини, падло часу!“ (13)

„Чого, сновидо проклятуца!“ (14)

„П'яний медом низьких червів закопуєш талан свій“. (15)

„Що, хляндро,?“ що! (16)

„Бодай тобі той ніс обсипало струпами, ледащице, мусиш все виставляти своє падло на приману хробам, перелюбне кодро!“ лаяв він, (16)

„Чого я хочу? Не твого тіла, вітренице, не тіла, лоскотати ся думаєш, хляндро! Я тебе полоскочу — де образ!“ (22)

Ось таких грубих, уличних лайок можна би навести ще більше із сеї „жертви штуки“, та хмба досить, аби пізнати поведення поета-артиста в „жіночому храмі“!

Але є ще мнший рис у сій „жертві штуки“. Той авторовий герой не вдоволяєть ся своїми уличними лайками і звірськими побоями жінки („Відірвав її, і жбурнув на червону ковдру... Ясне тіло звивало ся під його руками на кровавім покривалі... Блідий, як стіна, з огненними, як пекло очима припав до неї і придавив коліном високі, білі груди... Стр. 22.), він прийшов до певности, що для неї і для нього буде ліпше, як він її вбє.

І яку „артистичну“ смерть був ласкав вибрати для неї! Гадюку кидає під покривило до хворої від побоїв і зворушення жінки! Правда? Як слід артистови!

Та менша про смерть! Чи він так, чи сяк збавляє її життя, сей шубравець — се рівно-

душне. Та не рівнодушне, що погляди на жінчину того злочинця-маляря і поета-автора поезій „На стоці гір“ сходять ся у найдрібніших тонкостях. Се нам, членам української суспільности, яку затроює своїм героїзмом маляр-злочинець, цілком не рівнодушне!

А ось що сей маляр-злочинець говорить до зловленої у клітку змії, прирівнюючи її до своєї жінки:

„Го, го — сичи, зміюко, сичи, досить нагріла ся на сонці тай наплодила бісового черву; тепер підеш научати подібну собі, як сидіти в своїм берлозі тай не тикати носа не в своє діло“...

А про свою подругу у порівнанні із гадиною мовить: „Завішу тобі (жінці своїй) в кімнаті (гадюку), диви ся, учи ся, спізнай, хто ти!.. Поки ти в клітці — лагідна ти, як ласичка та блискупа, а як вийдеш поза стіну свого стійла, гадюка ти, кусаєш!.. Духа вириваєш з мущини, тягнеш, його в низ до лігва, до ями, до безвартних червів, до пропасти забуття. Га, га!.. Ось тобі наука, бездушне жіноче стерво, ось твій університет! еманципація!!“

[Прирівняйте пане поет отсі свої слова до ваших теревенів наплетених на адресу жіноцва у вірші „Українській дівчині“ — у „На стоці гір“.]

Поет може скаже, що се у крайньому роздратованні кидає його „злочинець“ такі чемности на адресу жінок. Гаразд. А що значать отсі слова, що їх зараз наведу? Слова у книжці автором для відрізнєння письмом (не друком) надруковані! Слова значить двічі підчеркнені! Слова, що їх немов свою програму виписав поет! Се промова глухого пророчого голосу до артиста-маляря.

„Чому покинув еси храм свій і перейшов у домовину духа? Початі й ненароджені діти твої плачуть за тобою і кличуть тебе?

„Чи на те виніс я тебе з самого дна на крилах своїх, аби ти забув на храм свій, дійшовши на стоки гір!?

„В раба часу і матерії змінив ся еси і пеш солодку отруту, що знищить духа твого! Що найкраще [а га!] перебув еси з жінчиною тою, якій служиш — лиши її і вертай за мною на гори, не надій ся від неї нічого кращого вже!...

[Пригадаймо собі із збірки поезій: На стоці гір
Те що гарне — вже не звезду,
те що буде — краща смерть!]

„Пережитком часу і думок є жінчина для тебе! Я дав тобі силу творити діти без тіла жінчини, а ти губиш Генієве сім'я по болотах і теряєш духа на добування пуху, аби м'якче леговище сотворити цариці тіла. Чого вще хочеш, як зняв еси позолоту своєї душі з плоти її?!

„Чому перецінив еси тілесні твори з нею над сафірові різьби свої зі мною, які на горах чекають тебе?!

„Зіходиш на мілину і косиш жито на хліб хвилі, а нічого не будуєш у вічність!

„Згинеш, як ті на дні, оставивши кілька червів з тіла свого, вигрітих з жінчиною і пропадеш безслідно, гірш метеора часового чину!

„Ходи за мною назад на гори, покинь низові теплі опари, сину світового зарання, друже мій! З тобою був я все, до нині — та як не вернеш ся, не отямиш ся, не струсиш із себе солодкої отруйної грязі, покину тебе і не верну ніколи!

„Пропадай блудним огником низин, коли не хочеш бути зьвіздою гір і каменем вічного сьвіта!“

...

Ні! Пан артист-маляр не хотів пропадати! Він вибираєть ся на гори, але поперед сього мусить ще справити ся із своїм „плазуном“, мусить пустити хворій жінці гадину під покривало!

Щасливої дороги „на гори“!

Отямив ся автор і казав йому розкаяти ся, посивіти і малювати новий образ із тіни мертвої жінки. На його приказ сей злочинець гине навіть прибитий до землі смертним ударом „фігурки“ Бакха що впала йому на голову в пульс. Та нас се ні раз не зворушує, коли читаємо тепер далі ті теревені про гори і доли, про орлів і плазунів раз у раз у нових поезіях автора, але тепер уже далекі від того „злочинця“-маляря, тепер уже як власні поетові думки. Невже поет, автор „Жіночого храму“ і маляр, автор помислу позбути ся жінки при помочи гадини одними очима глядять на жіноче питання?

*

Заки відложу з руку книжки Василя Пачовського мушу зазначити, що в збірці: „На стоці гір“ побіч осуджених мною вірш є чи одна гарна поезія, що всякого возьме за душу. Поперед усього тут треба зачислити цілий ряд картин-знімок із природи.

Чи то зелену долину і гай і жита на ній він описує, чи то упоений тим, що —

... сонце зза хмари кидає огні
золотить ся річка і жито зелене
і верби жемчужять стрілки вогняні, —

або тим, що —

зелений гай і сонця сьвіт
розлив ся наді мною —
де гляну — сьвіт, де стану — цьвіт,
як пахне всьо весною, —

поет стане співати величні гимни в честь природи,
він усе найде симпатію у серці читача.

До тогож циклю малюнків із природи належать:
„Царівна Млака“ „По тучі“, „Сьміх филі“, „Пісня
гір“ і інші.

До найкрасших я зачислю відтворенне настрою
що його родить у людській душі гущавина ліса. Ось
і ціла ся пісня :

В гущавині дикого ліса
опівночи плаче душа,
а з неї хтось реготом біса
сьмієть ся — і знову тиша!
По вивертах ліса блукає
і падає людська душа, —
іде — хтось за нею ступає,
а стане — то знову тиша
У пропасть безодню на скали
упала печальна душа
і реготом біса заграли
всі сосни — і знову тиша!

Не менше гарна настроєм поезія: „Папоротин
цьвіт“.

*

Є нарешті ще один рід поезії у сій збірці: се
поезія на піднеслий, патріотичний мотив. Вона не-

наче споріднена із „Сном української ночі“. Тільки як той сон, так і ця поезія присвячена Україні не дуже то рівномірна. Мені найбільше промовила до серця поезія: „Богунів смуток“. Поет наближається у ній до того свого ідеалу запалювати серця читачів любов'ю до нашої славної минувшини. Він зрадникам велить поклонятися перед нашими гетьманами. Ось яка мила картина: На горах у світла каскаді, що з филь водопаду стріля —

... засіли гетьмани на раду,
над ними шум филь вагонить,
за ними край стола позаду,
наш лицар понурий сидить!

Там карти кидає чудова русалка, а Богун вічно звертає на се:

Чи буде що з мого народу? —
І дивить ся в карти як грач;
аж се із печери від входу
бе шаміт і стукіт і плач!...

Отсе прилітають до гетьманів ті, що їх за зраду ніде не хоче прийняти земля. Вони благають:

„Богуне, так ми вже останні!
Сини наші плями палять!“...
а лицар опер ся на скрані —
в очах йому сльози стоять.

Ся вірша варта того, щоби поет зложив її на жертвеннику України. Те заставлення з одної сторони зрадників поклонити ся нашим гетьманам і у них прощення просити, а з другої сторони піднесення наших гетьманів до ролі суддів вчинків своїх нащадків — скріплює вартість поезії. Щож?...

А те її товариство у збірці? Той „жіночий храм“
і те всьо, що вяжеть ся із ним?...

Годї се авторови простити!

*

Гей на доли тай на гори
труби трублять, наче море
іде військо — буде бій!
Труби трублять, сурми грають,
хоруговки наші мають —
„Не пора“ на смуток свій!
Хоруговки наші мають,
наші в похід виступають,
хто не в битві — той не наш!
А хто має з вас дівчину,
кинь дівчину, кинь родину,
своє щасте чином важ!
Бють літаври, стяги мають,
ставні полки виступають,
сурми грають кличний зов —
жени мають хусточками,
старці кличуть за сльозами:
В гору, в гору хоругов!

....

Таким воєнним пеаном кінчить поет свою збір-
ку. Ми раді віддати ся чарови сього пеану, тим
більше, що він є неначе історичне вітворення на-
строю наших предків, що проживаючи на лонї сім'ї,
час до часу кидали родину ставали в військові
ряди. Ось уривок народньої пісні, що має відтворити
такий настрій у сім'ї:

Що ти, милий, думаєш, гадаєш ?
Мабуть мене покинути маєш !
Рано вставш, коня напуваєш,
зеленого сінця підкладаєш.
В сінечки йдеш, сіделця питаєш,
в комору йдеш, нагайки шукаєш.
Дитя плаче, а ти не колишеш,
все на мене важким духом дишеш.
Ой ревнула з порога корова ;
„зоставай ся, милая, здорова !“
Ой ревнуло ще й мале телятко ;
„Зоставай ся, малее дитятко !“
Мила з хати усе вибігала,
чоловіка за стремен хапала.
„Ой верни ся, мій милий, верни ся !
Вареної горілки напий ся !“
„Не верну ся, мила, не верну ся ;
і в дорозі сирої напю ся.
Я до тебе в неділю верну ся.
В зелений жупан приберу ся !“

Прирівнюючи „народню пісню“ до пісні Пачовського, треба признати сьому останньому, що удало ся йому кинути міст поміж минувшиною а сучасним життям. Відтворюючи настрої із бувальщини наших предків він і в наші серця вводить боевий настрої, а відвертає їх від сірої буденщини :

„Не пора“ на смуток свій !

*

Дивно звучать отсі слова у того жерця любови. Та для нас, що привичні вчитувать ся в „Розсипані перли“ й „Сон української ночі“ — вони не є ніщо нове !

Скажемо : химерна людина той пан Василь Пачовський.

Та ба! Його химера вирине перед нашими очима в повній наготі аж тоді, коли ми розкриємо на 5 сторінці його книжечку : „Українці, як народ“ Скільки не повиписував він там всякої всячини під адресою Українців і Українок, скільки не понавитикав їм ріжних хиб, скільки не поклав до них постулятів той сам Василь Пачовський публіцист, що, як поет, не вірить у душу жіночу, і в жінці добачує тільки нечистий культ тіла.

А по щож вам, пане Пачовський, снити сон української ночі, як ви рівночасно нехтуєте підставу відродження України : відродження української сім'ї.

Невже-ж думаєте, що ширені вами ідеї в роді „жертви штуки“ і „жіночого храму“ зможуть прискорити й скріпити відродження „української сім'ї“?..

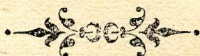
А хиба вам бачить ся, що без відродження української сім'ї є мислиме —

відродження України?

*

Се питання до автора „Сну української ночі“...

В Станіславові, в листопаді і грудні 1907.

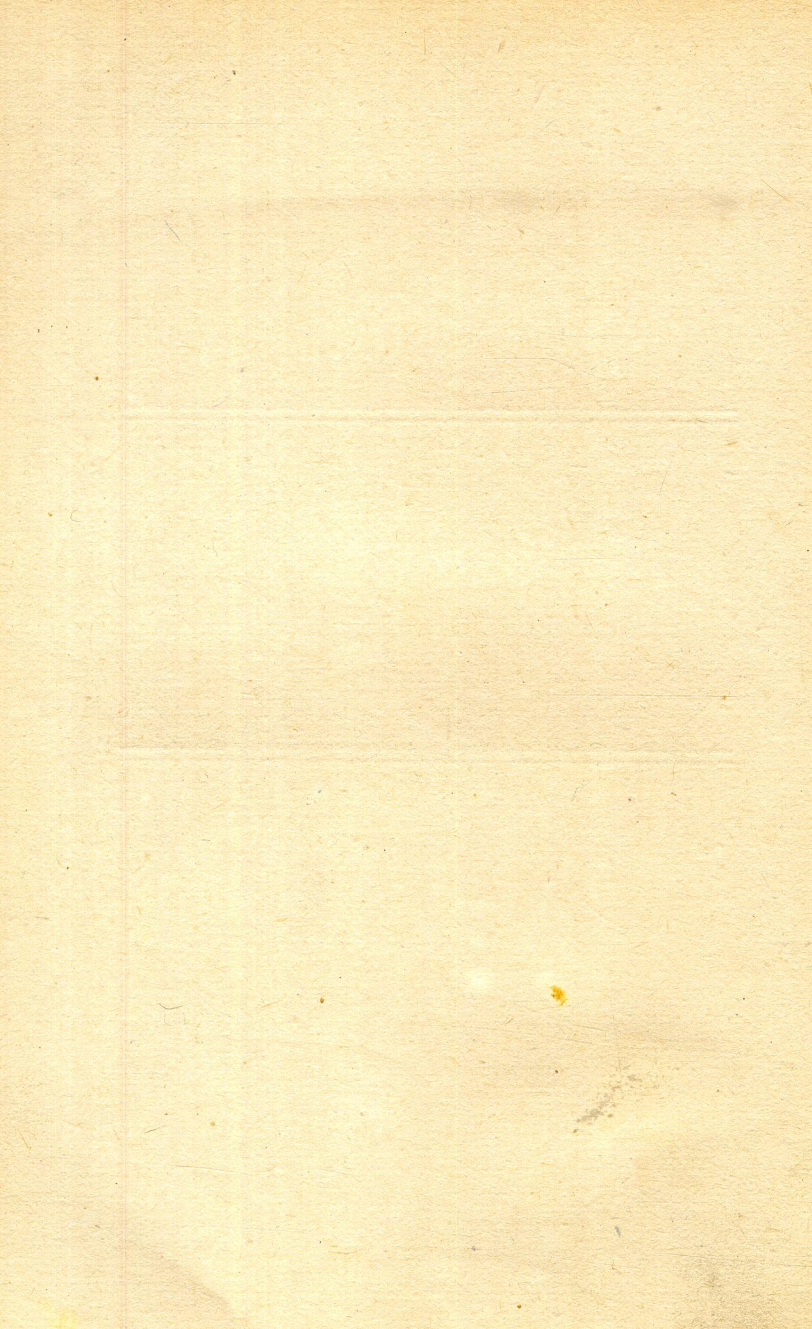

Осінній настрій ↓ ↓ ↓

у збірці поезій Богдана Лепкого.

Поезія Богдана Лепкого — се, тужні співи його рідного народу, се тиха, сумирна, мелянхолійна його вдача, се злощасна, гірка його доля. А збірка „Осінь“ се вершок дотеперішньої творчости сього поета. Та й ще наскрізь вона знаменна для свого творця. Сум, жаль, туга — се головні і найсильніші тут настрої. Радости дарма тут шукати, ба навіть веселого, або хочби погідного чуття... Що найбільше вражає нас у сій поезії — то якась німа резигнація.

Настрій цілої збірки пробиваєть ся вже крізь сам її заголовок. „Осінь“.., коли то —

глухе, бездушне отупіння
напало землю. Цвіти мруть,
поля байдужно снігу ждуть,
а хмари висять як каміння...

викликає в душі поета різні-преріжні думи. А всі вони сумні, всі невідрадні! Настав той час, коли —

усьо, що цвило на весні,
усьо, що літом спіло,
у вічній з смертю боротьбі
зівяло і змарніло.

Поет годить ся із сим станом річи у природі, притакує йому словами:

На всьо, що лиш дійде до літ,
смерть покладе долоню.

Замітивши сю загальну правду, поет придивляється до подробиць. І так вражає його очі, що —

жде листок останній на гілці,
поки вітер його не відрве,
жде листок останній і з тривоги
безнастанно тріпоче, тремтить...

! дивує поета, що навіть цей листок дорожить своїм життям, що і він боїться смерті — тож і питається його поет:

Ах! чи ти листочку вбогий,
й ти також бажаєш вічно жити?...

Поет співчує сильно всьому тому, що мусить закінчити своє життя, а щоб скріпити те співчуття вкладає в душу уособленої Осені, що

..... стернями блукає
і за літом гірко плаче,

жаль по причині замирання природи. Жаль їй тій Осені,

..... цвітів, що звалила,
жаль землі, що в смутку нині —
білі руки заломила,
понад полем йде і виле.

А найсильніше співчує поет самому цвітові природи, людському роду, що при кінці осені під зиму свого віку, тратить життя і йде на сон вічний, вічний спокій у темну, зимну могилу. І не сам поет співчує тим забутим мерцям, співчує їм і ціла суспільність, бо коли —

прийдуть задушливі дні, родичам діти,
братів сестри і друзів друзі

останні кинуть на могилу цвіті,
як доказ пам'яті, любови й туги.

Настане ніч і цвіті муть казати
мерцям про сьвіт, котрий вони лишили,
і про людей, котрих судилось знати,
заки їх смерть загнала до могили.

І скорше буде час для них минати
на тій розмові тихій і сердечній,
і менше скучно буде їм лежати
в тій темряві глибокій, безконечній..

Ось те змагання: утримати всьо при вічнім
життю, утримати при життю навіть і те, що вже
розпрощалося із ним, найшло у сій вірші дуже
красний вираз. Коли вже смерті не спинити, коли
життя не завернути, так бодай пам'ять вічну задер-
жати, заховати вічну зв'язь між сим а тим сьвітом
таким невинним символом, яким є цвіті складані
в задушні дні на гробах мерців, не так цвіті, як
ті посередники між життям і смертю, між весною
й зимою...

„І цвіті муть казати мерцям про сьвіт, котрий
вони лишили“...

І чому-ж як раз в осени, під зиму живі від-
літають думкою ід тим, що їх покинули, що пере-
несли ся у сьвіт вічного спокою, тишини, забуття ?...
Бо —

коли в саді листок останній зжовкне,
і цвіт останній у городі зв'яне,
коли остання пісня в полі змовкне
і осінь пізна а глуха настане —
тоді згадаєш всьо, що було миле
а від життя сховалось до могили.

І не лише дорогих серцю згадаємо, дорожших
тим, що втерляли ми їх, не лише про тих ми згада-
ємо! Згадаємо також і про перші наші пориви до
життя, до праці, згадаєм про

. . . . . тії перші цвіти,
що так несміло весну зустрічали
а ми в городі, як невинні діти
весело граючись квітки зривали
і в білу вазу клали їх, як в трумну...

Тоді згадаєм — і буде нам сумно.

І згадаємо той наш молодечий жар, той буй-
ний наш запал,

тоді згадаєм кожде наше слово,
що з серця вийшло, а в болото впало;
і хоч так пахло і цвило чудово,
і хоч любовою, як россою с'яло —
ми попри нього перейшли байдужно
тоді згадаєм — і буде нам тужно...

Згадаємо цілу свою невинну, буйну, палку мо-
лодість, згадаємо той наш запал, з яким ми брали
ся до діла, згадаємо, що, на жаль, ті первоцвіти на-
ших діл ми самі позривали „і в білу вазу клали їх
як в трумну“, а спонукало їх позривати, спонукало
діла наші палкі попелом забуття присипати, запе-
рестати їх і відректи ся їх, спонукало нас самих
житте, згадаємо, що те само житте спонукало нас
придусити жару наших палких, гарячих слів, пори-
вів, п'ятно байдужности положити на наші чуття!
Всьо те згадаємо і буде нам сумно і буде нам
тужно...

„Ми“, та цинічна, бездушна маса, тим бру-
тальніша, що сама нищить своїми руками власне
житте, те „ми“ знаходить раз у життю під ту зиму

природи, під зиму, що кладе усьо життє і нас у тру-
ни, при кінці осени свойого життя находимо хвилю,
коли то стає нам і сумно і тужно за скошеними
цвітими, за звялими надїями. Аж тоді:

Розжалобила ся душа,
у смутках непомірних,
що збулась радости життя,
і що опущена, сама
йде по полях безмірних

розжалобила ся аж тоді, коли
йде в пізню осінь,

коли

. . . . . сніг паде
і в сірій грязі тає,

коли

ні тут, ні там, ніде, ніде,
ніхто, ніщо її не жде,
ніхто її не знає, —

а —

докола неї тишина
така, що дзвоном дзвонить.
Така блїда, глуха така,
що в нїй нічо-нічо нема,
лиш смуток сльози ронить...
Лиш з тихим шелестом на шлях
падуть листочки бідні,
як той знечевя вбитий птах...
падуть зовсім, зовсім оттак
надій листки послїдні...

*

Від загальних почувань, які можуть родити ся
в осени в кожній людській душі, поет переходить
на рідну ниву. І що-ж він бачить на ній?...

Глухе бездушне отупінне
напало землю. Цвіти мруть,
поля байдужно снігу ждуть,
а хмари висять як камінне...

....

Село в долині бовваніє
і п'яним сном дрімає-спить.

....

Ненагодований товар
женуть з пасовиск діти.

А на полях —

стежками попід гаєм
бездомний сум блукає.

І що-ж се улицетворення настрою нашого му-
жицтва в осени, що-ж той сум робить?

Обходить перелogi,
рачує панські стоги,
обходить хлопські ниви
і плаче нещасливий.

Чому, чому? виривається із грудий наших
німе питання. Бо —

там лан — як полонина,
там стерне — як щітина,
там стирти наче вежі,
а тут лиш межі — межі!

І знов його очі падуть на панський лан і на
хлопські ниви і бачать там, на панському лані,
там збіже як би злото,
а тут на сих вузеньких загонах, на сих межах,

а тут стерня, болото,
і кров і поту ріки —
і так на віки — віки! —

додає з німою резигнацією той сум мужицький.

А коли вечером „погасло сьвітло“, коли „зачинились від зимна двері“, коли і „вірні пси в солову з ухами зарились“, нікого нема ні на селі, ні на полях. Тоді —

лиш блуд блукає по межи,
лиш стежкою попід плотами
йде г о л о д — сіл шорічний гість.
Держить в руках мужицьку кість
і грізно зиркає очами“.

А коли вже і сей заблуканий подорожній, сей щорічний гість наших сіл блукає по межах, знак, що зима вже за плечима. І справді:

Тихо легко і спровола
білий сніг паде як з сита;
вже ціла земля довкола
ним прикрита.

А тепер уже :

Порівнялись людські ниви;
кривди в поділі не слідно.
Всюди тихо, мовчаливо,
всюди бідно...

У такий осінній час, коли вже під ніч —
глубовим, тихим вснуло сном
узьо кругом,
лиш вітер виє під вікном
сумний псалом,

і в двері поета —

. . . . чути легкий стук:
стук, стук, стук, стук!...
таємний, добре знаний звук
незримих рук.
Хто йде? — питаюсь мов зі сна.—
„То я, то я,
твоя товаришка давна,
нудьга, нудьга...

*

Та коли сніжок паде,
. . . . . з забутих літ
летять на мене незабуті мрії
такі невинні, як лелії цвіт,

i

. . . . . немов крізь мраку мріє
якийсь далекий, добрий, красний сьвіт
де всьо цвите, сьмієть ся і яснїє —
то спомини з моїх діточих літ.

Так щож, коли —

...молодість минеть ся,
як тая буря на весні;
погаснуть очи, карк зігнеть ся,
і вже не випрямить ся, ні!
Огонь погаслий не займеть ся.
І тільки в північну годину,
коли тебе покине сон,
з жалем спімнеш минулу днину
і спомини у ту хвилину
роєм ударять до вікон.

*

От хочби й сей спомин :

„Ми йшли з собою. Все дальше і дальше,
немов нас хто в мандрівку безконечну
з села, під ніч, на дике поле гнав.

Ми йшли: Поет і душа його, чи геній, чи
муза...

Часом листок зашелестів пожовклий,
часом над нами гайворон закравав,
на поли слав ся безконечний сум.

. . . .

... Ішли ми поруч себе тихо,
немов бажали від людей, від світа
і від життя чим скорше утекти.

Чомуж „мовчаливий був той наших душ на-
стрій ?“

То ми скріпивши серця у мовчанню
і збувши ся теперішньої хвилі
в будучности побачили себе.

. . . .

І зрозуміли, що крізь поле сіре
крізь непроглядні, безконечні мраки
в незнану путь прийдешь нам мовчки йти.

*

Душа поета терпить не лише вселюдським горем,
не лише горем суспільности і рідного народа, її му-
чать і власні терпіння. Він молить у розпуці:

Забудь! Покинь! Іди і не вертайся,
хоч серце рветься і бунтуєсь грізно,
спішиш, тікай, ратуйся і спасайся!
Скорійш! Бо хвиля — і буде запізно!

Та душа його глуха на сі мольби:

Забудь, покинь!... Які чудесні ліки!
Подібний лік я знаю проти смерти:
Як хочеш бути від неї на віки
безпечний, мусиш братчику — умерти.

Тоді поет звертається до цариці своїх думок:

Не проклинай мене! То доля,
то невмолима а всесильна сила
разом злучила нас і розлучила.

...

Прибитий своїм і людським горем покидає
поет доли та іде у гори —

де біди не слідно,
де людей не видно,
лиш ті скали кремінисті
лиш ліси заєдно —

...

щоби на свободі
свобідно дихнути,
щоби себе чоловіком
хоч хвилю почути!

А замість свободи, щастя і тут знаходить лише
нужду і горе.

— — — — Чи видиш
той похилий хрест на кручі
і тоті над ним берези
трепетливі і плачучі?

...

Питаєть ся ось так свого керманича. А відпо-
відь звучить :

Се лежить тут Гриць, мій родич,
що дарабами теж правив
тут в тім місци на гиляці
сам себе життя позбавив.
Песій жид його опутав,
обдурив як ту дитину
і по п'яному взяв в нього
полонину і маржину.
І ходив потім покійний
до адвоката, до суду,
свого права доходив він.
Не дійшов ! Шкода лиш труду !
Та тоді мій чемний пане
Гриця щось аж тут загнало
і до тої он берези
на гиляку привязало.

А то знов дізнаєть ся поет, що там десь газді
медвідь пірвав з колешні телицю. Він і докорює
йому :

Гей медведю, що-ж ти вдіяв ?
Глянь, надходить передновок,
а то Гриня вся надія,
весь маєток, весь приховок.
Чим він діти прогодує,
як минеть ся бульб остаток ?
що буде, як зафантує
секвестратор за податок ?
Фе ! Стидай ся ! Гріх великий !
Досить хлопа кривдять люди —
тож хоч ти мій вуйку дикий
міг би серце мати в груди !...

Розчарував ся поет! Сильно розчарував ся!
Тут замість найти свободу, найшов людей, ще гір-
ше пригноблених як де! Тут і людські п'явки ссуть
мужика і дикий звір його кривдить. Тож вже до
старої ялиці звертаєть ся поет із зазивом, щоби
вона розповіла йому, яке життя було тут в давнину,

як шуміли кругом безконечні ліси?

Як бездомні вітри понад ними ішли?

Як тиняв ся медвідь, дикий пан диких гір?

І як нічю до зір сповідавсь темний бір?

. . .

Розповідж но мені про ті добрі часи!

І чар сили — краси в моїм серці збуди!...

бо то що я тепер тут бачу — не домовив поет —
лише важкий сум на душу навіває.

*

Сумний, пригноблений із зболілою душею —
шукає поет причини такого прикрого свого на-
строю. Отсе кладе нам перед очі розмову тої ночі
сірих наших піль, що привела його на сьвіт:

Погасло сонце. Сьвіт померк,
ніч звільна наступає.

. . .

І починаєть ся нічна
хрестів і піль розмова,
і сповідають ся поля
а слухає діброва.

І пливе сповідь за сповідю із уст німої при-
роди. Поля —

говорять, що від тисяч літ,
людей живими жерли,
що висилали кров і піт,
а люди в нужді мерли.
Що всю з них силу, волю всю
виманюють зрадливо,
і за офіру пресв'яту
дають ничтожне жниво.

...

І сповідала ся вода
спокійна і дрімуча,
що літом на поля ішла,
як смертоносна туча.
Що не вважала, скільки мук
на ті поля попливо
з кервавих, бідних, хлопських рук,
нім збіже зародило...

...

І сповідали ся ліси,
гаї, діброви, зруби,
що людям не в хосен росли
а тільки для їх згуби.
Що порохнавіли хати,
що двері одлітали,
що розсипали ся хрести
а дерева — чекали.
Що діти синіли в хатах,
із зимна костеніли,
як безприютний, хорий птах,
а вони їх не ogrіли.

А люди ?...

А люди роблять ніч тай день,
а піт все ллєть ся, ллєть ся,

а смерть рубає їх у пень,
а доля з них сьмієть ся.“

Тепер починаєть ся грізна старих могил розмова :

Могили стогнуть: в ніч і в день
не маємо спокою,
за біль, за муки, за огонь,
що вкрили ми собою.
За сором, зраду, за розбій,
що серце з груди дерли,
за потолоченне надій
людей, що дармо мерли.

А нарід?...

А нарід бєть ся ніч тай день
а кров все ллєть ся, ллєть ся,
а смерть його рубає в пень.
а доля лиш сьмієть ся!“

Та ще й —

колисав мою колиску
вітер рідного Поділя
і зливав на сонні вії
степового запах зїлля. —
Колисав мою колиску
звук підгірської тримбіти,
що від неї зорі мліють
і росοю плачуть квіти. —
Колисав мою колиску
голос недалеких дзвонів
і веселий спів весільний
і сумний плач похоронів. —
Колисав мою колиску
крик неволеного люду
і так в серце вколисав ся,
що до смерти не забуду.

Про цілу сю збірку поезій треба сказати, що вона, як рідко, гармонійна. Оповита серпанком таємного суму удержує читача в однакیم поважно-пригнобленім настрою чи там, коли розмальовує загально-людські мотиви, чи тут, коли ставить йому перед очі цілу мізерію нашого українського мужицького народу.

Поет любить ся у тому сірому тлі. Його поезія — се вислів наболілої душі, навіть зрезигнованої, але ніколи зрзпученої і ніколи сильної в своїй енергії! Душа поета далека від контрасту розпуки й енергічного оклику „Нехай живе життя!“ Вона настроєна на тони прибитого суму, спокійного тужливого, як та понура картина, осіннього краєвиду.

Збірка поезій „Осінь“ — се типова книжка для характеристики поетичної творчости Богдана Лепкого.

В Коломиї, в січні 1903.

МАЛЮНКИ ∩ ∩ ∩ ∩ ∩ ∩ ∩ ХЛОПСЬКОЇ КРИВДИ.

(Повісти ДЕНИСА ЛУКІЯНОВИЧА: - - - - -
„За Кадильну“ і „Від кривди“.)

I.

„За Кадильну“

Історією галицького села по знесенню панщини назвати можна сю повість, без огляду, чи се село Вільхівці, чи яке небудь инше. Процес громади з паном дідичем, що загарбав громаді ліс, пасовиско, ба й орне поле, ось цілий зміст сеї повісти. Процес програє громада протягом 30 років у всіх інстанціях і лишається без ліса званого „Кадильна.“

А ще инакше назватиб можна сю повість: Трагедією мужицької душі, яка знає, що Кадильна належала до громади з давен давна, що вона неправно загарбана паном, душі, яка вірить у закон, а при тім уміє ждати правди, душі, яка не може погодити ся з тим, що закон дає ся нахилити сюди й туди, яка не може зрозуміти, що хто має силу, той і закон повертає на свій бік, трагедією простої, сліпої, але чесної душі Дмитра, яка до останньої хвилі не вірить, аби пан та й із своєю неправдою загарбав „Кадильну“, а коли вже бачить, що ніяка сила не змінить рішення останньої судової інстанції, надіється, що і над правом, над законами є висша

сила, є той, що і „панщину дарував“ мужикам, що обдарував їх волею, є — цісар. До „батька“ свого їде Дмитро до Відня пожалувати ся на галицьку неправду, і просити його, аби зглянув ся на свої „вірні діти“, аби зломив неправду і привернув Вільхівчанам громадську „Кадильну“. А коли до трону не пускають Дмитра, він вертає озлоблений на тих, що не пустили його до „бурґу“, найбільш озлоблений на своїх, що займили ся ним, вирвавши його з рук обманця жида і не постарали ся, аби він став перед лице цісаря. Вертає з певністю в серці, що цісар зглянув ся б був на нужду Вільхівчан, а певність та приводить його у сні до божевілля, до самодуру, що цісар обіцяв, як бузьки прилетять у Вільхівці, віддати Вільхівчанам Кадильну. Треба аж звірського поведення галицького панича: „польовання на чоловіка“ з нагінкою, з псярнею і при співучасті жандармів, аби сей самодур, ся полуда спала з очий Дмитра. Він пізнає, яку страшну кривду зробив Вільхівчанам, хочаби їх ратувати і виставляючи їх на необчислимі кошти.

І коли процес Вільхівчан із паном є тло повісти, то Дмитро — се герой повісти, се один із тих численних типів нашого мужицтва з попанищизняних часів, які ждуть своїх малярів, різбарів, які ждуть дужої, вправної руки артистів. Д. Лукіянович зробив славний початок. Умілою рукою, з повною консеквенцією змалював нам один тип, одного героя тих сліпих, вічно кривджених, вічно надіючих ся ратунку мужиків.

Той Дмитро, що вижебрує для громади по знесенню кріпацтва в Росії землю за рікою, за Збручом, стає добродієм громади. Подія, що гро-

маду наділено землею тоді, як вона лишила ся без кусня поля, скріплює в нїм ту певність, що мусить бути правда на сьвітї. Не дивувати ся проте, що коли пан забирає громаді лїс, Дмитро процесуєть ся, надїючи ся виграти процес. По його боці правда а чейже закон за правдою стояти ме! Цілий той процес, той типовий галицький процес по злощаснім патенті з 53 р., оснований на неправді, а пристроєний усілякими штуками по сторонї пана, — а зі сторони громади оснований на ясній як сонце правді, але ведений неумілою рукою, при недовірю до „своїх“ людей, що слова гарні мають на устах, а ділом ідуть з противником — цілий той процес не міг закінчити ся инакше, як присудженням землі дідичеві. Се перший удар Дмитра — се перша причина зневіри нашого мужика в закон, в уряди, в урядників, в інтелїгенцію навіть і свою — се перша причина скептичного погляду нашого мужика: „Нема правди на сьвітї!“

Пан-дідич загарбує землю при помочи жандармів і гузарів, староста каже корити ся законам, радикали радять організувати ся і вибирати посла, сьвященик каже молити ся і вижидати царства небесного — але Дмитрови ніщо не промовляє до серця. Як то! Щоби таку страшну кривду йому заподіяно і аби він не міг права собі найти! Ні, мусить хтось бути ще й тут на землі, що тримає руку на живчику цілого нашого життя! Є ще той, що землю хлопам дарував, що вирвав їх із рук панів, що „скасував панщину“, є — цісар. Ось якими стежками йшов наш цезаризм, слїпа віра нашого мужика в ратунок з віден-

---

ського бургу! Ось де причина появи соток, навіть тисячів лиць галицьких мужиків на віденськім бруку, відтак визискування їх галицькими пявками, нарешті заводи і поворот з порожніми руками в рідне село, поворот із розбитим серцем, із зневірою в душі!

Поворот тих соток, тих тисячів Дмитрів із Вільхівців!

А Кадильна як була так і є в руках пана-дідича — громадська Кадильна!

*

Повість Д. Лукіяновича цікава дуже своїм новим сюжетом. Події розіграють ся на тлі таких ще свіжих випадків, а таких болючих для нашої суспільности. В повісти отсе перший раз порушено сю справу. А от що ще цікаве! Також у перше виступає розгрупованне політичних мужицьких стороництв. При сторонниках Дмитра, що є більшістю населення, але яких ніяким чином не можна рівноставити з Дмитром, виступає досить сильна в селі радикальна партія, а далі третя партія старостинська, дуже малочисельна, але знатна: Пан-дідич, жид-арендар, війт і сьвященик — а посередно і панські посіпаки.

Пан, як звичайно пан! проти громади. А коршмар його заушник. Війт, хоч і мужик, так пану старостови про ласку стоїть. Він так і має реагувати на сю самооборону громадян. Сьвященик „не з нашої партії“ і собі би рад і панови і старостови, а до всього служить йому церков. А посіпаки панські хоч і симпатизують з мужиками, але вони не своє-

вільні люди! — Ось така то та старостинська партія у повісти Д. Лукіяновича!

А сторонники Дмитра — головна сила жителів села, се люди що слухають і терплять, надіють ся і зневірюють ся, запалюють ся до діла і прохолоднують, ждуть поратунку від цісаря, а поки що надіють ся на царство небесне. Се та непевна замкнена маса, що всім дає послух, кожному позволить виговорити ся, ще й притакне, а свою думку думає і свою роботу робить. Усі ті їх ціхи, які я назвав тут, можемо прослідити скрізь по цілій повісти.

Третій елемент — в повісти зовсім новий: се радикали! Але так, як автор вводить їх у перше в повість, так пускає їх доволі непевною рукою. Вони відріжнюють ся від головного мужицького елементу тим, що розглянули ся вже трохи в нашім положенню. Анї закони не допоможуть, анї цісар не допоможе, як ми самі не зарадимо своїй біді сильною організацією політичною. Се той реальний погляд на справу — зрозумінне своєї нужди і пляни ратунку. Але поза сею ідеєю не вибиває ся в повісти анї партія, як збір громадян, анї нема тут визначніших її личностей. Радикальні агітатори у Лукіяновича — се мужики, що належать вправді до радикальної партії, але про соціалізм, на якому основується радикальна програма, не знають нічого, а про програму своєї партії знають стільки, що їм сей та той радикал-інтелігент виложить з деяких важніших точок друкованої радикальної програми перед якими зборами, а вони силою свого агітаторського талану розвивають їх і ширять. Значить: люди дуже непевні. А ще чуємо про заряд радикальної

партії, який видає орган партії. Лучність між зарядом а партією у Вільхівцях дуже слаба — листовна. За те нема ніякого інтелігента, що стояв би, сказатиб, поміж зарядом, а сільською партією, що ширив би, популяризував би ідею радикалізма. І здається се не промах із сторони автора. Навпаки він виводить скільки типів поступових інтелігентів, але змальовує їх вельми комічно. Бачимо і студента перед матурою, що сварить ся із своїм родичом за „піп“ і „св'ященик“, бачимо і патріота в місті, що трактує з висшого становища — мужика, і того адвоката патріота-радикала, що видає свій повітовий орган „Голос“, а бере нечисту справу пана проти громади. Бачимо і студентів у Відни і робітників, що викладають Дмитрови справу стрейку. На жаль не маємо нагоди приглянути ся, як Вільховецькі радикали говорили би про сих людей, але з того, що думає про них Дмитро, мусимо вносити, що вплив їх на мужиків дуже слабкий. Мужик не довіряє сурдутовцеві, кпить собі із нього, уважає його своїм ворогом!

✱

По при суцільно переведену акцію в повісти „За Кади́льну“, по при влучно з'ображений тип Дмитра, треба піднести живий стиль автора і мистецьке змальовання декільки сцен. Так визначаються головню дві: Бунт мужиків на Кади́льній, напад жандармів і відтак гузарів. А друга: Польованне, яке устроїв собі панич із псярнею і цілою нагінкою на божевільного Дмитра.

А за ними слідує сила інших, дрібнійших, підчеркнених кількома вправді лише рисами, але сильно, значно.

Вражіннє, що його робить ся повість — велике.

В Коломиї 27. червня 1902.

II.

„Від кривди“.

Далеко не така викінчена як повість „За Кадильну“, вийшла із під пера Д. Лукіяновича друга його повість, а радше оповідання: „Від кривди“.

Вже само означення рода сього твору робить мені деяку трудність. Є тут елементи повісти та автор не використав їх, як слід. Він змалював нам більше всесторонньо один сюжет: постать Івана Козака й його та його сім'ї долю, тому названий твір виглядає радше на оповідання, ніж на всесторонній малюнок сільського життя. А найвластивіша назва для нього: нарис повісти.

„Від кривди“ се неначе продовження попередньої повісти. Річ діється у сусідньому селі мало що після того, як у тій повісти. Її основа: уложення відносин на селі у попанищизняних часах і перші кроки політичного життя Галицьких Українців. На сьому тлі виводить автор дві постаті: Івана Козака, що, захоплений просвітнім рухом вісімдесятих років того століття, віддав ся йому усею душею, а, поводячи ся по принципам голошеним тоді сьвідомою частию української інтелігенції, зазнає на своїй

шкурі всіх наслідків переслідування мужицького українства автономічно-шляхоцько-польським і державно-австрійським урядом, — а Іванови протиставить автор постать Семена Многодітного, що то його батько, панський наймит, згинув ізза примхи панича, а він, син жертви бути польського шляхтича, стає на службу томуж таки шляхтичеви-маршалкови повітовому, а за свої прислуги зазнає усіх ласк, що їх може посипати до його кишені сей повітовий потентат. Війтіство, а з ним всі користи безконтрольної сільської господарки — се все в нагороду за лизунство і за ревну вислугу панам, звісно, доки не прорветь ся нитка, й пан не велить йому зложити украдених із громадської каси три сотки на будову костела.

Побіч сього громадського елементу є ще й інший: родинний. Іванова сім'я зводить ся ні на що. Найстарший син іде до школи й стає перевертнем та соромить ся свого батька, наймолодший гине, після всіляких катастроф у сім'ї Івана, з голоду, жінка теж переводить ся із грижі на той сьвіт. А все те останнє тому, що Іванова донька виходить заміж проти волі батька за Юрця Многодітного сина Семена, віковичнього ворога Івана. Прибитий горем Іван опускає руки, щоби ще раз підвести їх для публичної роботи, правда, доволі пасивної, але важної у нашому політичному житті. Отсе задля великої характерности вибрано його на правиборах виборцем. Він справи не зрадив, але відчув на своїх плечах, як відчувають се й до сьогодні українські мужики, усю благодать супротивлення волі властей. Йому вимірюють кару за те, що вів кузню без заробкового аркуша, а коні кував без іспиту (дарма,

що кував найкраще на всю околицю) 120 зл. карий по 7 зл. податку заробкового. Се доводить Івана до розпуки. Він задумує звинувати кузню, але ще сьогодні хоче остатній раз зробити вигоду громаді. А тут наносили йому всякої всячини, що й переглянути важко.

„Кує він та пріє, мокре лице саджею припадає. Щоб лиш полумя на пальовиску жевріло та бухало, щоб міх не переставав і на хвилю сопіти, щоб у коритці зимна вода була, а перед порогом кузнї щоб черги дожидали, щоб він не пакликував тай не пригадував“.

Поробив усю роботу — гроший не брав. Тільки просив, аби газди не розходили ся. Потім говорив про свою недолю, потім винїс із хати ляльки, що їх покійний Дмитрик його стругав. І ляльку Ворона (арендаря) і ляйтнанта (війта) і Яблонського (дідича) і старости й інспектора! Потім викував спису триюдну, два вістря малі, а третє, середнє — довге.

— Тепер дивіть ся, — казав. — Інспектор буде висіти за голову, а ви жаріть, Микито, дуйте!

Розпik спису і випалив ляльці діру в шії...

— Ти, пане маршалок, повиснеш за ноги, а ти за лівий бік. Колись козаків вішали так пани та ксьондзи, а козаки знов їх вішали, коли зловили. І я козак.

Огонь бухав, а стіни були кровю залиті, наче кровю мучених жертв. Розпечена криця гартувалась у воді, а їм здавало ся, що Жид сикнув із болю. Іван кидав ся і дико споглядав на всіх, в куз-

ні було душно, лячно і тихо, носилась вонюча спаленизна.

Подім розпрощав ся Іван із кузнею прибивши вперед одну ляльку за другою до одвірка. Він прощав її словами:

— Бувай ми здорова, вітцівська кузне, моя приятелько! В біді ти мене ратувала, як сестра брата. Тепер нас розлучають, а ти вибачай мені. Не годен за тебе дати 7 ринських і дві шістки кожного року, а 120 ринських тепер, нараз. Був я через тебе газда, а тепер через тебе жебрак.

Я переповів сю сцену в довших виписках нарочно, щоби вказати на ту люту ненависть, те сліпе завзяття, що його родять у душі мужика нелюдяні вчинки ворожого уряду. Ся сцена змальована дуже вірно, психіка мужика відтворена незвичайно влучно, а цілий малюнок, як сказано, не перестав і до сьогодні бути актуальний, тим він іще більше інтересний.

Дальша історія Іванового життя (поворот доньки з зятем, відтак прогнання їх за крадіжку гроший зятем, і побої доньки, віддання Івана під курателю — сей останній факт не менше знаменний для наших політичних відносин, а ще більше знаменне установленне куратором найбільшого Іванового ворога, Семена Многодітного, — нарешті Іванове полу-божевілле й смерть) се відтворення того дикого настрою, що вироблюється на наших селах в наслідок глухої боротьби на життє й смерть, що вела ся й видеть ся ще й досі, і ще не зараз покінчиться, ведена двома таборами, заостреними спершу на економічному, тепер уже й на національному

полі. Се немов вічне і грізне „memento“ немов остоорога, що струна тільки до певної міри дасть ся перетягати.

*

Коли обговорений мною малюнок виведений у творі Д. Лукіяновича і всесторонно й вельми артистично, ціла маса інших картин, скажімо, ціла маса малюнків із перших десятиліть після знесення панщини, схоплених із життя української, а ще більше польсько-шляхотської суспільности, так сказатиб, тільки кинена в головному нарисі. Читаючи цілі сторінки твору Лукіяновича, маєть ся вражінне що автор призбирав тільки матеріал до повісти і через недогляд подав нам його у неவிправленому бруліоні. Бо инакше годі назвати цілі аркуші публіцистики, що в них напр. змалювано чи радше переповіджено настрій польської шляхти за часів повстання 63 р. її поведенне після повстання і зміну політики в 67 р., відтак захоплюванне у свої руки проводу у всьому політичному і громадянському житті.

Так само більше журналістичним, ніж повістевим стилем відтворено відносини у галицько-польських повітових радах на українській території, легковаженне їх із сторони Українців, а загарбанне не тільки проводу, але й у свої маніпуляції у них у руки польської шляхти, а потім безупинне повертанне свого значіння у повітовій раді на безмежний вплив на господарку по громадах, ба навіть на життє одиниць.

Така скількість матеріялу тай ще такого сві-
жого, а так легкодушно змарнована! Не слід було
так робити.

Побіч наведених є ще й інші сцени з поль-
ського життя на галицькій Україні. От хочби такий
малозамітний, а такий вельми впливовий факт, як
будова латинського костела в чисто українському
селі. Поминаю сам спосіб будови при помочи гро-
мадських шарварків, значить, при помочи україн-
ських робучих рук здвигати під протекторатом
уряду ворожу Українцям інституцію. Більше інте-
ресне те творення при помочи латинського костела
мільона Поляків на Українській землі. Автор (рівнож
тільки з верху) поставив нам перед очі ополячення
одного Українця Многодітного, що перейшовши на
латинський обряд стає вже Многодзятним. Дрібний
на око факт! А який він далекосяглий у своїх на-
слідках особливо в теперішніх часах сильно вубу-
ялого націоналізму й здвигання державою національ-
ної культури, з опертем на національній статистиці.
Гаразд! А як ся статистика в своїх основах хибна?
А як ся статистика витворена нахабністю й брехнею
і повертаннем українських сил на шкоду українству?
Се така важна й така у своїх наслідках болюча
квестія, що її варто-б обговорити (хочби й у по-
вісти) основнійше. Аджеж така повість особливо
у руках молодшого покоління — се книга до ви-
учування життя й історії рідного народа.

*

Автор кинув нам іще декілька картин-нарисів із життя української інтелігенції тих часів, її головної тоді маси: сьвященства. О. Дуб, тип сьвященика „народовця“, завзятого й енергічного робітника на народній ниві, а побіч нього його співробітники і їх вороги, панські лизуни.

У роботі о. Дуба й товаришів та їм подібних замітні усильні змагання поправити деякі помилки перших років конституційного життя. Між иншим звертають вони свою увагу на соймові й державні вибори та вибори у повітову раду, та напружують усі свої сили, аби всюди відносити перемогу, всюди прийти до значіння. Їхня робота — за хлопа і для хлопа, але вже по часті і — без хлопа. Автор зазначає, що побіч селян, які йдуть іще з пан-отцями (не розуміючи, що правда, їх змагань), є й інші, а саме такі, що на програму самого націоналізму, чи пак „народовства“ не підуть уже. Вони відстають від „народовецьких“ провідників і зачинають гуртувати ся окремо. Але як у „Кади́льній“, так і тут ся група не виступає ясно.

*

В загалі треба підчеркнути се із сильним на-тиском, що автор прогайнував одну із великих на-год дати нам основний малюнок села із пероломових десятиліть. А претенсії до автора можна по тій причині мати з двох мотивів: Раз, що автор є всилі дати артистичний твір, а другий раз тому, що тло його твору таке сьвіже, таке живе, таке при-

---

надне, що колиб на ньому розмалювати артистичний твір, він став би настольною книжкою кожного Українця, а букварем історії нашого народу за останні десятиліття для молодого покоління.

А сього від автора повісти: „За Кадильну“ можна було надїяти ся.

В Станіславові, 25. грудня 1907.

Бібліографічні записки.

(Скільки книжок оповідань). - - - - -

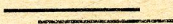

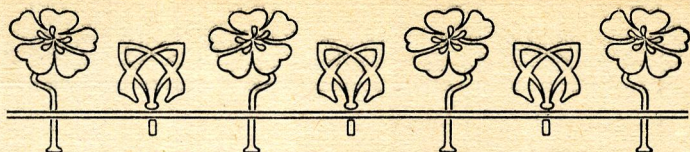

У цьому розділі я отримав скільки книжок далеких від себе змістом, чужих собі з огляду на авторів, — а коли близьких чим до себе, то хіба способом обговорення їх.

Се, що так скажу, бібліографічні записки, чи замітки. Се перше моє вражіння після перечитання книжки. Звісно, далеке воно від того, аби подати характеристику автора, як зрештою сама збірка оповідань може бути цілком принагідно дібрана з одного невеличкого обсягу творчості автора.

І коли така оцінка має мати яку вартість, то хіба ту, що буде в частині посередником між автором і суспільністю. Розуміється, щоби досягти цього завдання, треба старати ся відтворити те вражіння, яке робить книжка, самими таки її словами. І тут лежить причина, чому при такій оцінці вибивається на перший план відтворення змісту оповідань.

І.

Іван Франко: На лоні природи.

Книжка, можна би сказати, сильно автобіографічна. Ріжний той автобіографічний матеріал. В одних оповіданнях бачимо автора як свідка чи безстороннього учасника описаних подій, в інших особа автора грає головну роль. Зачну від перших:

В оповіданнях: На лоні природи і Шука бачимо д. Франка, запаленого риболова, який так і переносить вірно на папір свої чуття, що їх дізнає в хвилі, коли чатує на рибу із вудкою, чи підходить її волоком. Але побіч сього оба оповідання дають нам картину боротьби, яка відіграєть ся на лоні природи. Боротьба за вегетованне, в якій одиниця нищить слабку (шука ковблика, людина шуку), а тремтить перед сильнішою: риба перед видрою, чоловіком, — чоловік перед силою природи (в „На лоні природи“ Тоньо перед водою, що його мало що не проковтнула на віки!). Другий мотив побіч боротьби за вегетованне, се егоїзм і безоглядність, які й товаришать сій боротьбі. Молодий мужчина дістає в воді корч і потопає, а виратований братом проголошує майже безпосередно по сій пригоді ось яку цинічну

заяву: „Він кидав ся-б у воду, ломив би карк, аби ратувати інших, а ще таких, що йому до них з роду віку байдуже? Може ще й ворогів своїх мав би ратувати?“...

Другий цикл оповідань: Микитичів дуб і *Odi profanum vulgus* — рівнож о стілько автобіографічні, що виходять як спомини про різні особи й події (перше більше, ніж друге). До цього циклю треба зачислити оповідання Яндруси, що своїм тлом підходить до попередніх.

„По довгих роках, коли й мене самого кинула доля в ту безодню, на дно суспільности, змусила пережити хвилі, коли чоловік по неволі питає себе: по що я живу? чи варто жити, щоб приймати муку? — аж тоді виринули в моїй пам'яті їх мученицькі, давно забуті лиця“... (лиця Митра й Напуди).

Не так Митра й Напуди, як усіх їх: тих Митрів, Начків, Владків, Стефків, Петрусів і інших нещасних жертв людського бестіялізму, при тім облуди, фарисейства, підлоти, — названих у добавку цинічно: „дітьми любови“. Автор задумуєть ся над ними і на тлі їх життя малює три оповідання.

Одним із них, тих „дітей любови“, скручують головку, коли тільки непрошена покажеть ся на світ — байдуже чи пять літ за се дістанеть ся (хто розсудить се питання: винуватій чи не винуватій?) матері, чи її вчинок промине незамітно для ока ц. к. прокураторії!

А одним доведеть ся нидіти до якогось часу серед побоїв лютої матері та насмішок байдужної юрби. Животіти із пятном байстрюка, пятном, яке витискає на їх життю доля без найменшої їх вини, або співучасті у вині.

А кине їх доля на брук великого міста, вулиця зробить своє. На сій великоміській вулиці перейдуть вони дуже швидко жорстоку школу життя, із якої вийдуть незабаром із патентами на зграю вуличників і шанталавців, аспірантів до криміналу та шпиталів, подення суспільности... І тільки деколи на хвилю коли в погоні за краденою бульбою, кукурудзою, ріпою опиняться на лоні природи, розпалять огнище в ліску й засядуть довкола нього, вони переменяються в купку добрих, тихих дітей, що бажають пестощів і любови, спосібних на всьо, що добре й великодушне. „На жаль се огнище швидко загасне, чудовий день добіжить до кінця, мине хвилина упоєння тишею та красою природи, а суспільність як була, так і лишить ся байдужна на долю того подення, як була так і буде в десятеро прудкіша до пімсти і кари, ніж до любови, пробачення та материнської дбайливости“.

Тільки, що автор за високе жадання ставить до тої суспільности! Адже хибаж не членом сеї суспільности є пан „заграничний політик“ із редакції великого демократичного дневника, батько свого-несвого сина Петруся, яким о стільки займається, що мусить кожного першого посилати на село бабі Василю п'ятку! А хибаж може він опікувати ся своїм сином инакше? Хибаж приємне було його положення, коли він перед вінчаннем мусів упередити жінку про обов'язок, який тяжить на ній, і почувти, що вона не противить ся висиланню п'ятки!

Дальші консеквенції, виведені зовсім льогічно, не могли бути инакші, як ті, що пан батько не думає опікувати ся сином від наймички, коли для

рідної жінки й дитини від неї пенсія занадто скупа ! Судьба ще хоче, що його рідний-нерідний син обкрадає його, і що він приходить, як член редакції на пожарище, де із сїна витягають надпаленого трупа тогож сина.

Цинїчна картина із сучасного життя, тим більше сильна, що законно усв'ячена й оправдана самою таки суспільністю. Не від річи зазначити, що не той був би виїмок, хто словами осудив би пана „заграничного політика“ — хибаж се така штука сипати піднеслі слова! — але той, хто на ділі не зробив би так само, або подібно!

Оповідання: Яндруси й *Odi profanum vulgus* викликають у читача дуже пригноблююче вражіння : то з двох причин: раз тому, що темою їх суспільна неправда, яка широким руслом пливе серед нашого життя, а по друге тому, що „сумної слави героями“ її є діти — ества до яких ми привичні прикладати символ невинности, щирости, простоти, отвертости...

Тут ми бачимо їх морально й фізично знищеними потворами, кандидатами, на злодіїв, рабівників, убійників... подення суспільности...

Дальший цикл оповідань наскрізь автобіографічний. До нього належать оповідання: Під обогом, У столярні і Мій злочин. Перше з них побіч спомину „Мирона“ з діточих літ, інтересного для характеристики його окруження й діточих думок, містить у собі пробу розвязки містерії, яка називається загально „чудом“.

На лонї природи у хвилині перед великим актом потрясення елементів — перед грізною бурею... „Миронови робить ся моторошно, немов би він

підслухував якусь страшну тайну немов би заглянув раннім ранком у якусь дуже глибоку безодню, повну невідомих і страшних таємниць, і його дитяче чоло морщить ся і дитяча душа дізнає одного з тих потрясень, які в первісному людстві мусіли бути дуже часті й дуже сильні і виливали ся в почуттє релігійного жаху перед невідомим у природі, яке дитиняча людська уява перетворила в невідоме за природою і над природою“.

По тім, як витворить ся піднеслий, релігійний настрій у мізку людини в прочуттю грізної бурі стихій, безпосереднім дальшим ступнем у розвою почування є подив і страх, як тільки природа розсатаніє... А коли людина (в сім випадку дитина як символ діточого стану первісного людства) зрозуміє, що значить отсей глухий гуркіт у хмарі, грізнійший і важчий від тріскоту громів та реву бурі, і що значить той тоненький бренькіт, що ледведло продираєть ся до її слуху крізь загальний гармідер розшалілої природи, бренькіт немов золотої мушки, що сіпаєть ся в павутинню: той голос дзвонів, якими дзвонять на тривогу, на прогнання граду і який тепер супроти тої гігантської музики в природі виглядає мов цінкканне дрімби супроти могутньої орхестри... — і коли в додатку блискавка покаже людині широкі поля покриті ось-ось уже — доспілим житом, колосистою пшеницею, вівсом, конюшиною, сіножати покриті травами і приведе її до свідомости, що все те в прочуттю градової навали аж прилягає до землі під шаленими подувами вітру, хилить ся, кланяєть ся, молить ся, благає: „Пощади нас! Пощади нас!, — людина попадає

в стан екзальтації, істерії, божевілля... простягає обі руки і в почуттю своєї незвичайної сили спинює хмару, грозить їй, відвертає її! Лице пашисть, очі горять, у висках стукає кров як молотами, віддих прискорений, у грудях хрипить щось...

Сей стан екзальтації переходить в екстазу. Людина тратить почуття свідомості — всі її сили звернені в один бік — відсунення нещастя...

І коли вітер справді розділив хмару й висипав її на два сусідні ліси, щось спазматичне захлипало в горлі дитини, з якого добуваєть ся різкий, божевільний регіт, викликаний надсподіваним оборотом річі, почуттем своєї надземської сили.

А чиж важко уявити собі стан душі людини, колиб невдачою закінчила ся отся боротьба із стихією? Ту зневіру у власні сили, те прибитте, ту погорду до себе і своїх творів?..

Перейду до дальших оповідань:

Життя людини прирівнює автор до життя малої мізерної пташини (в оповіданню: „Мій злочин“) яку сільський хлопчина зловить, держить за вікном, нарешті зворушений її жалем за волею, хоче її випустити, і коли вже виніс її на двір, ні сіло ні пало стрілить йому думка: „А смачне мусить бути її мясо!“ — і він відкрутить головку невинній пташині.

І дарма, що зараз настане зміна в душі хлопчини, дарма, що не буде він їсти сього мяса, дарма, що злочин сей не покидає його думки ніколи в життю, як тільки є час на рефлексію, — змарноване життя не вернеть ся...

„А в хвилях тривоги й розпуки, — мовить автор — коли лютий біль запускає кігті в моє серце і гро-

зить ось-ось зломати силу моєї волі, мені здається, що я сам той маленький, слабосильний, голодний пташок, я чую, як якась уперта, завзята й нерозумна сила держить мене в жмені, показує мені невловимі привиди свободи й щастя, та може в найближшій хвилі без причини і без ціли скрутить мені голову.“

Оповідання „У столярні“ (затитуловане автором: Із моїх споминів), се цикль споминів із тої столярні на бориславським тракті в Дрогобичі, де авторови довелось пробути перші три роки його міського життя. Характеристика осіб, способу їх життя, поглядів... ціла мізерія в маломіській робітницькій сім'ї! Оповідання інтересне як біографічний матеріал.

Побіч дальших нарисів із загальним характером: Дріяда, Поєдинок і Поки рушить поїзд, є ще гарний нарис Мавка, оснований на народнім повір'ю якого темою смерть дитини в лісі, куди вона тікає із хати приманювана розбурханою фантазією, чи прикликана співом Мавок і Русалок.

Врешті останнє, найновіше, найбільш інтересне оповідання: „Сойчине крило“. „Що таке чоловік для чоловіка? І кат і Бог! З ним живеш — мучиш ся, а без нього ще гірше! Жорстока, безвихідна загадка!“

Катом був для Марії, палкої, горячої дівчини Хома, спокійний, поважний, економіст, естетик... Катом був; бо коли вона починає в його обіймах тремтіти, її віддих прискорюється, руки дрожать на його плечех, коли вона в викиданню любовного шалу відходить від змислів — він плете: „Щастє, се факт, який не потребує доказу... Я щасливий“...

„Дурень, дурень! — жалув він по літах. — Засліплений, егоїстичний дурень! І як я міг тоді не розуміти тебе? Як моє глупе серце не спалахнуло, як мої уста не крикнули, як мої руки, мої губи не впили ся в тебе?

„... О я дурень! О я засліплений егоїст! Естетик убив у мені живого чоловіка, а я ще горджу ся тим убитим трупом!

„... Маню, Маню, чи можеш ти дарувати мені непростимий гріх тої хвилі?...”

Коли Хома викладав їй свої суспільні й економічні теорії — другий — Генриць — живий живе думає...

Тих три роки, що їх пережила вона, Марія, від хвилі втеки від Хоми, від батька із Генрицьом, мнимим гарним, чесним молодцем, а на правду членом злочинської шайки, те пожиттє із ним, розпука, коли дійсність розкрила ся перед нею страшна... той перехід із рук до рук у злочинській шайці... пожиттє відтак із чудовим вправді чоловіком Володимиром Семеновичем, який мав ту тільки хибу, що грав у карти й нарешті програв і її до Ніканора Ферапонтовича... перехід у руки ватажка розбишак у Сибірі Сашки, а відтак у руки капітана-ісправника Серебрякова, у якого вона жила ураз із шлюбною жінкою, злою як гадюка, але загуканою ним, держаною в страсі і вічних побоях — перехід у руки Серебрякова, який раз-у-раз пив, а в п'янім виді бив їх обох не розбираючи, вкінці побут у Порт-Артурі й доглядання останнього свого мужа, конаючого Миколи Федоровича, якому куля обірвала обі ноги — тих три страшні роки життя —

— ... не вжеж усе те правда, що приніс йому, Хомі, отсей лист із Порт Артура? Отсей лист у хвили, коли він ладив ся провести спокійно ніч під Новий Рік? Спокійно після замкнених на дні серця всіх споминів, усього чуття?... Невжеж се правда?...

Цілу годину просидів сам себе не тямлючи. І плачучи. Він, що ще перед хвилиною голосив засаду: Без оптимізму, без зайвих надій, бо оптимізм се признак дитячої наївності, що бачить у життю те, чого нема, і надіється того, чого життя не може дати... Без пессимізму, бо пессимізм, се признак хоробливої малодушности, се *testimonium paupertatis*, яке сам собі виставляє чоловік... Без зайвої байдужности і без зайвого ентузіазму! Без зайвого завзяття, та жорстокости в життєвій боротьбі, але й без недбальства та слямазарности. У всьому розумно, оглядно, помірковано, і поперед усього спокійно, спокійно, як годить ся сороклітньому мужови.

Коли після годинної задуми душа його вертає назад до тіла, він спинається на останніх словах листу:

„До побачення“.

— Та не вжеж се можливе? Та не вжеж для нас, розділених так многими могилами, є якесь побачення?

...А понад ті могили пливе рікою одно велике, непереривне страждання. І мучить нас.

Мимохіть нагадується Коцюбинського нарис: Помстив ся. Як там, так і тут любов: чуття не од міра сего! Хибаж чоловік, що любить не душу, тільки тіло, чисте, непорочне, невинне тіло, міг би

піднести, після перечитання сього листу, оклик, який залунав із уст Хоми:

— До побачення, серце! Приходь, приходь! Що вратувало ся переходячи через стілько могил, що лишило ся живе в наших серцях по стільких руїнах — нехай живе! Нехай надієть ся!...

Не вжеж міг би піднести ся до сеї висоти?..

— Слова... слова... фрази!.. — скажуть наші естетики-філістри...

Се оповідання вельми відмінне від усіх попередніх у сій збірці. Там автор малює життя — різні моменти з життя, переважно сумні, розпучливі, що так і прибивають читача своєю гіркою правдою життя (в першій мірі: Яндруси, Микитичів дуб, *Odi profanum vulgus...*) тут послугуєть ся гарними малюнками різних станів душі людини... обслонюючи не менше гірку життєву правду теплом піднеслого чуття любови, чуття, яке вибухає із усею силою аж після розлуки. Дарма, що Хома впевняє себе, що він байдужний до всего! Любови із серця він викинути не в силі. І ся любов проявляєть ся як чуттє туги... Він тужить... Він хоче прокинути ся, стрясти з себе ті пута й рванути ся до нового життя... Але щоб прийти до сеї душевної рівноваги, він мусить побачити її — її, за якою він тужить...

Ів. Франко підносить у сім оповіданню л ю б о в на незвичайно високий педестал — обтряс її, о так скажу, із земських пут...

В Станіславові, в січні 1906.

II.

Богдан Лепкий: Кара.

Лепкий — поет жалю, суму, того німого смутку, що блукаєть ся по наших загонах... ось так можна було зхарактеризувати після перечитання давнійших збірок його оповідань або поезій. Сей осуд степенуєть ся після перечитання збірки оповідань Кара, в якій автор зібрав оповідання так, що вони викликають одно одиноке вражіннє: розпуки.

Лепкий — поет розпуки!

Читаємо його оповідання: Над ставом, Гусія, Настю, В глухім куті, Івана Медведя, Кару... і не можемо надивувати ся, як можна добирати такі виключно безнадійні мотиви.

На тлі економічної нужди, темноти, розвиваєть ся подія... та положенне, в якім опинюють ся описані Лепким люди, таке страшне, таке безвихідне, що ми мусимо рішити: Га... в сім випадку годі було инакше!

І так крок за кроком, крок за кроком...

А при тім сконцентрованнє усього оповідання до одного моменту, який веде за собою крик роз-

пуки, отсе й головна принада оповідань Лепкого. Вони діляють сильно на чутте й викликають із глибини серця стогін співчуття.

З другої сторони те сконцентрованне оповідання до одного моменту не дозволяє навіть після перечитання цього великого циклю оповідань означити вірно тло, на якому відіграють ся поодинокі події.

Та байдуже про тло! Тло буде все в штуці таке, якого забажа душа артиста, а мені, читачеві, най буде вільно відтворити вражіння, які витворили в моїй душі повисші оповідання.

„Таж пан не збідніє через ту рибу, що Матвій собі зловить... у нього стільки поля, стільки маєтку, що Господи! Що у нього риба? Ну а таки Богом та правдою, риба не панська річ. Адже він її не годує і води не виробляє, як у горальні горівку. Деж там! Воду зсилає Господь із неба з дощами і випускає її з землі сьвятої... Тому то й вода, а в воді риба не належить ні до пана, ні до Івана, а є власність усіх людей, так як сонце, як місяць і як той воздух, що ним дихають люди... (На д став о м.)

Характеристичний погляд на приватну власність і на користання нею! Тільки, що ані пан, ані його будник не думають узнавати його, доки мають за собою закон у теперішньому державному ладі, а в практичнім пристосованню камінь на голову злодія, суд на місці злочину...

...Матвієва розбита голова то виринала з води, то потопала. Аж і потонула на віки...

Картина вельми болюча, основана з одної сторони на безмежній нужді мужицької верстви при

рівночаснім надмірі майна горстки упривілейованих, а з другої сторони на контрастї двох сьвітоглядів: сучасного, якого підставою суспільна неправда, погляду, за яким устоюють ся могутні міра сего, а який поборюють ті, що в ньому вони від мачохи... і другого, до якого зітхають усі нуждарі, а якого боять ся властителї жерела надмірного збитку і безтямного уживання...

Хибаж завинив Матвій, що закон, дідич, будник не узнають його мірковання, називають його злодієм, а його вчинок крадіжкою?...

А хибаж завинив будник, що Матвій упав у воду, відплив на середину ставу і готов був утекти від кари?... А на се не могли позволити ні закон, ні дідич, ні будник...

Одним словом конечність судьби.

А хибаж иншу причину можемо добачити в оповіданню Гусїй, як такуж саму конечність судьби?

Пригляньмо ся його думкам, най вони говорять самі за себе: Він думав про те, як довго він гонить ті гуси, та як довго буде гонити... Тай що тут багато числити? Гонить від сьвят, а буде гонити доти, доки Маруня не підросте... А Маруня чогось ані руш не хоче рости. Мудра нївроку. Та все таки колись вона мусить підрости, а тоді він накине на неї вереньку, а сам піде до иншої роботи. А може до школи буде ходити?..."

Не менше інтересні його думки про школу:

„В школі тій, як чути, часом бють, кажуть клячати, руки в гору держати. То Гринунєви не дуже подобалось. На бійку він не був ласий. І без

школи всі його били... Овва! Най бють. Або то його болить? Колись боліло, а тепер ні. Лишень мамуня якось тут, як збив поливану миску, як штовхнула його в бік, то таки почув. І до нині чує.“

Коли змерзлий, слабий від побиття і від простуди у весняному болоті, займає гуси та вертає домів, мати нуж до нього: А ти що, каже, сякий-такий сину, та так скоро гуси приганяєш! Та я з тебе вижену душу!

...Але якось не треба було виганяти, сама вийшла...

Тут не тому дивувати ся, що забрала її неумолима судьба, як радше тому, що сотки інших мужицьких дітей проживаючи в таких самих обставинах, остоюють ся супроти тої „ананке“!

Хоч із другої сторони не треба заглядати у книги померших — вистарчить поспитати одного другого сільського сьвященика, який процент дітей умирає, щоб зрозуміти ще основніше безвихідне положення гусія Грицька і йому подібних гусіїв...

...„Віл із волом, кінь із конем, а з богачкою — богач: Не якийсь обідранець Микола, а Гнат Лабій тобі під пару! За нього підеш!“ — рішив батько і стукнув ногою. (Н а с т я).

І в сімї, де батько безоглядний голова родини, що рішає про життя своїй дітей, Настя му-сить віддати ся Гнатови Лабієви. Віддав її батько. Щож, коли тільки тіло віддав, а душі, серцеві, порядок дає вона — Настя. У сфері духа воля батька не вдіє нічого.

І Настя задержує свою душу для Миколи. А коли він вертає із війська, вона не хоче терпіти

знущань Гната й тікає під батькову стріху.

Сказав би хто: звичайна історія... Подружжє не під пару... Тільки коби не повисші слова батька; коли силував доньку, коби відтак не його глумлива заява, з якою відводить доньку до мужа:

„Був чоловік перед вечером і казав тебе привезти. Тай повезу. Тиж його законна жінка. А в письмі сьвятім стоїть, щоби жінка не покидала ся мужа. Чужого добра переховувати не годить ся. Тай пан-отець уже закликали мене до себе та питали ся, чому не живеш із чоловіком? І люди не дають спокою і діти показують пальцями на мене: диви — каже — то той богач, що його донька не живе з чоловіком. Не годен я стерпіти такого стиду.“

Коби нарешті не цинічна розрада матері: „От і мій старий зараз по шлюбi побив мене, а я не втікала. Прожили ми більше, як трицять років у мирі та спокою, що кождому дай Боже так жити! Воно часом добре, як жінка чує руку над собою“...

А смерть Насті у полонці під ледом — се тільки відповідь її на материні слова, заперечення їх!

І знов розпучлива історія, а тлом її: конфлікт між багатирами й злидарями, безоглядною жадобою багатства родичів і ніжними почуваннями Насті, яка віддала своє серце Миколі..

Тільки одно вражає: та слабосильність Насті, коли вона підчиняєть ся волі батьків, як віддаєть ся Гнатови, а й друге, коли вертає до нього. Настя — людина, якій не до життя! Замість сказати своє рішуче слово, а в крайньому разі пірвати конвенцію-

нальні пута, вона волить заподіяти собі смерть.

Але сказано: Лепкий — поет розпуки. А де є сила до життя, жадоба життя, там не може вистелити собі гнізда розпука!...

Конфлікт оснований на економічному тлі є мотивом в оповіданню Кара.

Парубок покидає бідну, а женить ся на багатій. А бідна не має на свою розлучницю навісну іншого способу, як тільки замурувати на неї жабу. Доки та жаба животіти ме, доти й життя розлучниці...

Оповідання, основане на народнім повір'ю, належить до красших у збірці. Змальовані в ньому два психічні стани душ: нетерплячка, вижидання зміни на лиці розлучниці в одної, а страх перед очима тої у другої. Степованнє сих двох настроїв у коротеньких сценах, отсе й принадна краса оповідання...

Дальші два оповідання: В глухім куті й Іван Медвідь доволі собі близькі темою. В обох дві струї: темнота й просьвіта під сільською стріхою, їх боротьба і змагання людей, що заступають сей чи той бік.

В оповіданню: В глухім куті Яцко, одиниця, що є zarazом представителем цілої маси, хотівби порозуміти причину свого горя... своєї біди... Але ніяк не може згодити ся на те, аби його син із тими книжками, барометрами, читальнею, учителем і іншими панськими вигадками був мудрійший від нього, від свого батька. На перекір синові робить усе те, від чого син, опираючи ся на науці, відраджує, а відтак безпосередній наслідок

сього—цілий ряд катастроф : смерть ялівки, смерть доньки, заваленне хати при пересуванні після рецепти ворожки і нарешті смерть під звалищами хати...

Тисячні історії, що на дневнім порядку, в глухих кутах наших галицьких сіл...

А ще як трафить ся таке село, як те, що в ній Іван Медвідь хотів би завести сякий-такий порядок, бодай читальню, бодай склеп, бодай касу.. а ціла громада і старі й молоді проти нього ! проти нього!... Кепкують, глумлять ся, на сьміх підіймають...

Нерівна боротьба розумної одиниці із сліпою заціploю у віковичніх поглядах масою...

Тільки, що сї глухі кути коли не тепер, то в найближшій будущині належати-муть до історії.

Що до артистичного переведення, то в обох сих оповіданнях артизм уступає в части місця тенденції.

Поминаючи дальших три нариси, з яких у першій „Оповіданню дяка“ автор заступаєть ся за консерватизм нашого мужика, що до одежі, висьміваючи з гумором змагання дячка перебрати ся на „панський лад“, у другім п. з. „Матвій Цапун“ малює нам хвилю, коли бездітний багатир Матвій Цапун рішив ся роздати своє майно на „добрі ціли“, а собі казав вимурувати гріб і тепер дозирає, аби добре заправили йому навіть найменшу щілину, аби йому туди не віяло, а нарешті у третім малює дідуса, який дбав про свою славу й хотів хоч умирати по господарськи і в тій цілі придбав собі давно вже пятаку та при смерті ли-

шив на похорони — щож, коли се була вже — не здала п'ятка! невальорний банкнот, — поминаючи, як мовлю, сі три нариси, маємо ще одну у збірці настроєву картину із мужицького життя, М а т и.

Тїнь матері вертає нічу в хату й жалує бідні сирітки і плаче над їх сирітською долею, а батькові їх докоряє, що роздумував, чи не оженити ся із злющою Гапкою, що в неї „пара биків, скриня, дві корови, а поле як лани в пана!“ Сон чи мара впливає на батька так сильно, що він рішає: Най її другі беруть, ту Гапку! Він не возьме!

Нарешті остають картини із життя інтелігенції.

Приглядаючи ся попереднім ми бачимо головною основою оповідань економічне положення мужиків. Виступають тут з одної сторони різниці між крайніми нуждарями і сільськими дукарями... А з другої сторони бачимо мотивами оповідань просвітній стан нашого села.

Обставина, що і в останніх пяти оповіданнях економічний підклад грає визначну роль, спонукала мене прийняти поділ, який я тут зазначив. Спонукала мене рівнож та сама обставина вилучити пять оповідань із життя інтелігенції із загального огляду як раз тому, що як економічний так і просвітній рівень осіб виведених тут цілком инший від попереднього.

Можна би, що правда, при огляді сих оповідань прийняти инший поділ: виключно після того, як вони визначають ся у царстві духа — тільки я волів придержуючи ся сього останнього, становища

їх у царстві духа, зазначити в їх діланню вплив економічних відносин і їх інтелекту.

У всіх останніх оповіданнях: Жертва, Гостина, Мій товариш, Перша зірка і Звичайна історія — стрічаємося з одним типом: сільським священиком, що грає в оповіданню або виключно головну роль, або удержується побіч іншого типу на дуже визначній висоті. Зачнім від першого: Жертва.

„Жінка селянка, попадає хлопка — що казали би люди, що сказав би той новий світ, якого не знав, а бояв ся...”

Дарма, що він переконує себе, що для матері се робить, для матері мужички, що в пани вивела його, рада би для нього знайти хоч би царівну, хоч би королівну. А тут звичайна проста хлопка. Ні, то був би для неї за великий удар; рука його не здійснювала ся - б, щоб завдати таку болючу рану своїй старій, добрій мамі.”

Неправда! Се чиста неправда — отсе розумованне молодого, тільки що висвяченого, безженного панотця. Се не тому він не оженив ся із сією Марією, що мати не пережила б сього, тільки ось чому: Що сказав би той новий світ!...

„Він не знав його, а бояв ся...” І знов не правда. Він знав його! Знав аж за добре! Бо знав його з передпокою! Знав із духовної семінарії! Чув розмови тих псевдо-аристократів, відчував заздалегідь ту страшну погорду, якою обкинув би його той цілий світ за його дружину-мужичку. Він пережив заздалегідь у душі той страшний стан людини, коли окруженне обложить її бойкотом! І був певний бойкоту! Го, го!... На теж він був свідком

цїлих чотири роки інтелектуального рівня своїх товаришів, був зразу свідком, а далі й сам переняв ся їх способом думання!...

Він перечуваючи бойкот, робить жертву!

Замість приглянути ся вазі сього бойкоту в життю, де йому доведеть ся жити з людом, замість єднати собі симпатії люду, він оглядаєть ся на теперішнє своє семінарське оточення... І робить жертву.

Він єгоїст, відчуває вже заздалегідь те своє життя без дружини — життя зломане, противне природі, і потішає себе конвенціональною брехнею „Мати осяде при нїм, а він ціле життя посвятить для добра люду.“ А що стане ся з тою Марійкою, сусідською донькою, мужичкою, як і він мужик, Марійкою, з якою вони зросли, любили ся як діти... як... з Марійкою, що після останньої їх розлуки, по році, коли він приїздить у село безженним святиником, вона сидить у хаті родичів над колиською і співає тонким, дріжачим голосом, що як шовкова нитка вить ся по хаті: Ой біда-ж мені на тій чужині!...“ вибігає із хати і снуєть ся по городі по саді, довкола нього по цілім світі!...

Чи подумає він, єгоїст, про те, яка доля судила ся отсій зведеній Марійці?... „Нї! нї! Він того не тямить. Того ніколи не було! То всьо розбурхана уява, незвичайне зворушення, та ніч повна таємної краси, той зачарований сад!...“

Га, га, га! Підлий єгоїст! Він сьміє ще жалувати себе:

„Завтра буде стискати голови всім... Може й вона прийде, може й на її скрані положить свої

дріжучі долоні. Лиш його бідної голови не стисне ніхто. Ніхто! А потім підуть дні за днями, літа за літами, довгі, сірі, однообразні, дні жертви і праці.

Смерть і життя, життя і смерть і боротьба вічна, невсипуща...“ А вона?... Він сьміє навіть припускати, що вона підійде до нього, аби стиснув їй голову.

Засліплений егоїст, у якого душі ані крихітки зрозуміння болю другої людини! Він ціле життя має потішати прибитих!...

Судячи по тоні оповідання, думаю, що д. Лепкий не сподівався написати таку страшну сатиру якою вийшло се оповідання!

А вже дуже, дуже сумне оповідання: Гостина.

„Є річи, які не снили ся філософам!“ — мовить сьвященик удовець після неспаної ночі... Вона була у мене. Звідтам — тут показав на цвинтар. — Приходить часом і грає.. Довго... Є річи, які...“ решту заглушили звони...

Той страшний стан душі молодого вдівця сьвященика, що попадає в галюцинації, підчас яких здається йому, що вона, його жінка навідується до нього, приходить і грає на фортеп'яні... той розпучливий стан душі вирвав авторови дуже гарну настроєву картину із серця. Та безнадійність людини молодой, освіченой, якій нараз вирвано те, що мала найдорожшого: дружину на шляху життя, безнадійність о стільки більше болюча, що получена із сьвідомістю, що обставини замкнули її раз на все у ярмі самоти...

І то як раз свідомість, що священник удовець не може вдруге ожени́ти ся, робить нестерпною самоту навіть для таких людей, яким навіть і через думку не перелетілоб жени́ти ся вдруге після втрати дружини.

А та кухарка „Марія“ не набиралаб того символу нестерпної, злющої, зависної баби-тирана, колиб вона знала, що кождіської хвилини її роля в сім домі спаде до рівня наймички. А так: „О! Видиш яка! — мовить із жалем удовець священник, показуючи на кухонні двері. — Слова сказати не можна, бо обиджаєть ся: пані!

Яка кольосальна різниця поміж людиною, що сама потоптала життє і щастє собі і другій людині, а людиною, що її доля скривдила... Читаєш, і там обурення, тут жаль і співчуттє почуваш...

А далі третя картина. Гуляка, якого після дво-бою з поручником батько висилає до Берліна, дізнаєть ся в часописі, що в Н. балъ із військовою музикою. Буде рішучо й вона. І він їде з Берліна на балъ до підгірського, галицького міста.

Вона є на балі, але гуляє з ним, тим самим поручником, що він бив ся з ним! Берлінець утікає із залі, хоче застрілити ся, але привид викидає його з готелю; він здибаєть ся ід нею, відвідує її і підчас обіду дізнаєть ся що той поручник застрілив ся в тім самім готелі і на тім самім ліжку, що й він задумував.

І тепер йому здаєть ся, що той чоловік зробив йому місце, що уступив ся йому з дороги, забираючи з собою якусь велику дуже страшну тайну. Хто знає, що стало ся між ними? Гроби мовчать. Він не дізнаєть ся правди ніколи. Дарованого гроша на слід числити. „Він дістав милостиню“. Чи прийме її?

Ся думка, що може зродити ся в кожній голові, доводить його до того, що кидаєть ся у вир життя, нарешті опинюєть ся на теології і висвячуєть ся безженним!

Слабодух!... Замість старати ся дізнати ся правди і перенести на собі хоч би найстрашніший удар її, він тікає від правди, будь вона сяка, будь вона така! Волить кинути ся у вир життя з непевністю, що могло щось стати ся між ними, ніж глянути правді відважно в очи і остаточно може навіть рішучо дізнати ся, що се все брехня, що понавидумувала його уява! Зробив, як велів йому слабий його дух! На силу до життя не стати було його!

Хибаж инакше можна дивити ся на того дивака сьвященика, що зарив ся на подільському селі, далеко від сьвіта, відносить ся з погордою до всякої культури? Є там натяки на Толстого. Тільки я не хочу підозрівати у його фарисейства, із яким Толстой голосить поворот до природи, і обмежування своїх потреб до мінімум, коли рівночасно його жінка збирає тисячі за його твори, а він користаючи ся посередно сими грішми має при повороті до природи і своїй безкорисности такі вигоди й вигоди, яких не мають і найбільш користлюбні люди!

Герой Лепкого просто переживши все, що може дати молодцеві збиток уживання, заховуєть ся від сьвіта і робить себе й свою оселю осередком сьвіта! Се не що инше, як контраст збитку, що не заслугує на иншу назву, як також на збиток у простосовуванні себе до природи, а сьвіта до себе і своїх думок.

Дивак, сибарит, філістер !...

В збірці є ще два оповідання: Перша зірка і Звичайна історія. В першій туга чоловіка на чужині за чимось чого не полишив, і смерть дівчини, доньки сільського священика по причині... неозначеній... По тій, що молодший мужчина виглядав ураз із нею першої зірки після вечері на святі вечір, а відтак поїхав до Відня й не навідував ся...

На се я одно скажу: Доки наші дівчата умирати - муть із туги по тій причині, що хтось не приїздить брати їх за жінки, доти їх смерть не викличе співчуття у розумної людини. Таж у нашому народньому життю стільки поля до праці, що колиб хто хотів віддати їй свої сили, нестало-б у нього туги за тим, чого ніколи не було! А при народній праці і не чуєш ся, коли прийде той, що йому подобавш ся ти як раз своєю душею, радою працювати не для людей, не для слави, але з потреби прийде і візьме тебе, аби праця у двійці могла бути видатнійша! А доки ти ждати-меш згорнувши руки, аж прийде хто й змилуєть ся над тобою, доти не тільки твоя доля, але навіть і смерть не викличе співчуття..

Далеко більше співчуття викликає доля прогнаного із бурси гімназиста за те, що читає поночах книжки невідповідні в очах настоятеля бурси. Звичайна доля красших одиниць серед маси учеників. А коли й лекції не дістанеш й родичі не можуть допомгти, прийдець ся голодувати, відтак сухоти... повільне нидінне... смерть...

Звичайна історія в нації, яка стараєть ся випродукувати як найбільше інтелігенції, думаючи, що вистарчить вислати мужицьку дитину до гімназії...Зви-

чайна історія, доки настоятелями бурс будуть у нас люди, яким національне усвідомлення дитини буде ви-старчати до биття своїх вихованків-сиріт по лиці, до прогонування їх та переслідування...

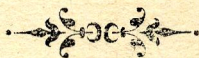
Звичайна цілком буденна історія в наших змаганнях до культурного відродження.

Загальний настрій оповідань Лепкого дуже сумний, безнадійний... Особи прибиті долею, судьбою, прибиті життєм, прибиті людьми... Більшість їх така, що їм рішучо не до життя... Вони не вміють віднайти змислу життя і устроїти ся так, щоб у всякім випадку знайти якийсь вихід, коли не добрий, що бодай можливий...

Та на що ліпшої характеристики, як мова чисел. На 15 оповідань є тільки три такі, що в них смерть не відіграє ніякої ролі. А то або кінчать ся смертю, або на смерті оснований цілий настрій оповідання! Фізична або моральна смерть людини!..

Отсе д. Лепкий і його збірка нарисів: Кара.

В Станіславові, в січні 1906.

III.

Модест Левицький: Оповідання.

Мало у якого письменника проявляє ся в кожному творі так виразно і одноцільно його письменська фізіогномія, як у збірці оповідань Модеста Левицького.

Усі його малюнки основані на тлі життя того народу, що занедбаний під зглядом просвіти, залишений рідною інтелігенцією, загуканий чиновниками беть ся, як та птаха у клітці і ніяк не може потрапити в відчинені дверці.

В першій частині крім трьох усі оповідання основані на конфлікті представителів мужицької маси з адміністрацією. І так оповідання „Забув“ малює нам непорядного соцького Головатого, на якого сиплять ся від начальства всілякі прикази як: судові позви й повістки розносити, арештантів водити, підводи давати, навіть лікарєви слабих показувати, зганяти жінок із дітьми до віспи, а в останньому часі ще й довело ся ходити двічі в тижні

до станового із рапортом, скільки дитий занедужало, а скільки вмерло на шкарлятину. Аж ось при одному рапорті він не в силі дочислити ся всіх мерців, одного не достає. Й за се він дістає ляпаса від станового. „А Головатий Іван, сучий ти сину!“ — гримнув становий гучно. Соцькому сьвіт закрутив ся, в очах потемніло: „Се мій... Івась... Вибачайте, забув...“ забув сердега вчислити між померших свого синка, що помер також на сьому тижні на „красуху“.

Служба й недуга та смерть дитини, — а батьківський біль та пощочина за неточність у сповнюванню обовязків — се ті контрасти, що на них споглядаючи усьміхнув ся іронічно автор, спочувачи з тим безталанним соцьким.

Гірше поглотила ся доля над тою „Злочинницею“, Васьюкою Мазуришиною що не сьвідома своєї провини, не знаючи, що її покарають дво-тижневим поліційним арештом за укриттє трупа неживої дитини, під вражіннем погроз та насьмішок на селі, що її жде „каторга на Сибірі“ за душогубство, якого вона буцімто допустила ся на своїм безбатьченку, — випущена на волю вішаєть ся під сходами у судовім будинку на поясі від своєї спідниці із страху перед которгою й Сибірю, а радше із страху перед тими слідователями, лікарями, прокурорами, що розпитували її, оглядали, патрали її дитину, а тепер її судили; із страху перед сею таємною силою, що в виді судового карного процесу придавила її надто важким обухом, а ще більше із страху перед опінією тої стотисячної юрби, що не розбираючи діла судила її на каторгу чи там на селі насьмішками дїтвори з поза тинів, чи тут у

судовій салі проклоном „которжная“ за її невластиве серед „інтелігентної публіки“ поведення, за ревний та щирий плач замість слухання судового процесу.

А чим инакше, як глузом долі можемо назвати подію, що склала ся Максимови Скрипченкови, якому умерла мати, за для якої він мав „перву льготу“ при війську, умерла саме тої днини, як він став до бранки, а комісія, дізнавши ся про смерть матери, заявила йому, що тепер померла й його льгота, і він, як сирота, піде до війська, дарма, що має жінку й дитину, незаосмотрені та позбавлені без його помочи способу до життя.

Таке саме і з Федором Шляховим, що ранений під Чорним Дубняком у груди дістає на старості літ признание на „пенсію“ 30 рублів що року, але заки повідомлення про сю пенсію прийшло через канцелярії до рук інтересованого, писар мусів написати під приказом: возвращається в комитет за смертію такого, посему къ выдачь ему, Федору Шляховому, пенсія не подлежит“. Одно тільки: Автор зазначив різницю між оборонцями й оборонцями вітчизни. Одні (Генерали) тисячі у рік беруть, щенята по сто карбованців купують, (за ті гроші Федір міг би коня купити, господарем стати!), а другі (мужики — салдати) за прошенням хлібом мусять ходити, а підмоги кат ма! а як і прийде, то хіба по смерті! Гірка іронія сучасного життя-недолі!

Або чи не добру заплату дістав городовий Безконечний за те, що приложив руку до „доброго діла“, порадивши шевчисі Скибі упросити наймичку Настю, щоб вона признала ся до шевчиши-

ної дитини, яка буцім то незаконна, могла попасти в приют і звільнити свою справжню матір від важкого прогодовування шестої дитини. Воно так і склалося. Тільки, що справа викрила ся, і хоч на суді всіх увільнено, городского начальство вигнало з служби.

До вершка довів автор свою іронію в оповіданні „Статя 182“. Сільські парубки хотіли пошуткувати з дурного Федя, якому відікрали вкрадене у матери сало й вмовили в нього, що він згубив його на цвинтарі. Посилають його шукати сала, а що Федько боїть ся, шуткують із нього мовлячи, що аби не боятися мерців, треба й самому стати мерцем. Федько й справді повірив. Парубки поклали його на лаву, один став за попа, один за дяка й почали правити панахиду. Звичайнісінький жарт. Але підглянув се сільський дяк, а що мав злість на парубків, пішов зараз до батюшки, й обжалував парубків за богохульство. Пан-отець у клопоті. Він не любив дяка і хотів убити справу, але бояв ся, щоби дяк не доніс про се консисторії, якою страшив попа при всякій нагоді. Не хочачи сам доносити до консисторії, рішив ся написати до станового і думав, що становий вилає хлопців, а він буде на всякий спосіб критий. Стало ся иначе. Становий дяка і хлопців вилаяв, але діставши від попа офіційальне письмо, відослав його висше, до судового слідователя. Дарма, що він нагадав собі чи не гіршу пригоду із свого молодого життя, коли то він і його товариші запиваючи ся, причащали один одного горівкою і співали „Тіло Христово прийміте!“ Сеж хиба була не менша хула, а все таки в порівнянні із сього днішнім фактом... „хитрий піп офіційальну бумагу

пише, щоб самому бути чистим“. І пішло діло до судебного слідователя.

Судебний слідователь прочитавши донос, нагадав собі зараз із свого життя одну мало не таку саму пригоду: його й одну бідну дівчину, що любила його, раз при веселій забаві звінчали, співаючи при тім: „Ісаїє, ликуй“. Дівчина зворушена подією стала ридати так, що стогони душу надривали. „Цеж було подвійне блюзнірство, кощунство. Крім церковного обряду вони наругались тут над бідною, сирітською душею.“ Слідователь, нагадавши се, рад був знищити се діло, та ба! Папір подерти можна, а „діло“ не загине. Він з огляду на „закон“ післав діло до прокурора.

Прокурор, що не звик був нікого жаліти, написав на обложці: подлежить суду по статф 182“, тай відсунув „діло“ на бік. Але прийшовши в хату побачив, як його діти правлять коло засьвічених свічечок акафист. „Радуй ся сороко, радуй ся во-роно, радуй ся горобче, великий чудотворче!“ Правив найстарший син, а менші співали: „Совай ся, Ничипоре, со-о-ова-ай ся!“. Батько добачуючи у сій забаві кощунство, лає дітей, мати лає ся з батьком, дивуючи ся, від коли він став такий богобоязливий... і т. д. Остаточо прокуророві діти співають далі „акафист“, а парубочі похорони остають ділом „по статф 182“, за яке кара — пів року тюрми.

В отьому оповіданні автор іронізує із російського чиновництва, яке не відбігаючи далеко від чиновництва в інших державах, мусить нераз-не-два насилувати свою душу, аби тільки не відступити від букви закона, а ще більше, аби не змарнувати своєї чиновничої карієри. Чиновник, коли був

колись чоловіком, мусить мати як чиновник дві душі: одна може бути чоловіча, людська, але друга мусить бути чиновнича. І коли ся остання явна для усього сьвіта, ту першу треба заховувати на дні найбільших тайн. І якаб гарна була та людська душа, якаб чиста прийшла вона на чиновничу службу, вона мусить із часом споганити ся, коли в загалі хоче достроїти ся до загально-чиновничого режіма. Людина попавши в вир брехні й обману, бореть ся доки сила, далі перестає протестувати, бачить, як роздвоєння у душі вмовкає, врешті позбуваєть ся усього людського, стає глуха на людські хиби й слабости, забуває, що й сама чи найблизше її окруження не свободне від таких самих хиб, стає бездушною машиною, без думки, без чуття, без ви-розуміння, сліпе знаряддє в руках правительства.

Із останніх оповідань першої части два основані на тлі жидівського життя на Україні. В оповіданню „Порожнім шляхом“ автор осьвітлює той дивний факт, що Жиди хлібороби на хліборобських кольоніях не мають ні дрібки землі, навіть ані кусника города. Воно вийшло так через те що комісія, що мала прослідити, як хто оброблює свій наділ, не найшовши у Жидів знарядів до оброблювання землі, повідбирала їм наділи, а лишила тільки, як на глум, одному із них, саме найбільшому лихвареві з діда-прадіда, що виказав ся силою кожухів, плугів, борон і иншого знаряду, забраного у мужиків за лихву. Таким способом повстало ціле село „мінайлів“, що ходять по селах із рублем-двома позиченими у згаданого лихваря, а вертають із усякими достатками зисканим через безустанну виміну. В оповіданню ще й инший момент підхо-

дить під загальну характеристику оповідань Левицького: безрадість лікаря, якого покликано до хорого мініяйла; йому доводить ся тільки сконстантувати неминучу смерть.

Ще одну справу підносить він тут: не вважаючи на се, що ціла кольонія самі злидарі — між ними нема ні старців-прошаків, ні злодіїв! Тай годіж инакше, коли на пр. „Ща стє Пей са ха Лей дермана“ в тім, що може грати на весіллю й заробити яку копійчину, дарма, що йдучи на те весілля він переспав стацію, вискочив із поїзду, пробив собі ціле лице, яке йому сьогодні зашили. Оповідання надихане любовю життя, бажанням нести поміч безщасній рідні — проявами, що тепер під час загального пессимізму й зневіри чим раз рідше лучають ся!

В останніх двох оповіданнях предметом іронії автора стають ті пересуди нашого народа, на боротьбі з якими переводять ся найкрасші сили його. Якжеж на пр. викорінити пересуд про „Ману“ у мужика, коли й пан-отець, якому судило ся боротись із мужицькими забобонами, заблукавши ся, сам підпадає під вплив оповідань про Ману? Або як переконати мужика про заразливість холери й розширювання недуги через одіж із хорих, коли са нітар, що має палити викуплені у холерників річи, переховує їх, а опісля продає на базарі і ширить навкруги недугу?

Ще більше треба підчеркнути горожанський мотив при огляді оповідань в другій части під написю „Бувальщина“. Всі оповідання з'їдливі сатири на чиновниче життя. Тільки тут уже артистичний малюнок уступає на другий плян перед публіцистикою.

Так і відчуваємо, що автор виловлює із сучасного життя різні мало вже не пережитки, щоб заховати їх у пам'яті нащадків, щоб і внуки знали, як жили й помилялись їх батьки.

Генерал-губернатор забавився у „просвітника“ і упросив оперних акторів дати скільки вистав у театрі виключно для селян по ціні за білети 10—20 коп. А наслідки його заходів? На селах одні платили білети, а інші йшли у театр. Але що кождий раднійший платити білет, ніж іти в город 3—4 миль і тратити два дні, третя частина односільчан платила за день тим, що жертвувалися йти на губернаторську комедію. А в театрі тих, що захропіли, придверники мусіли викидати.

Становий висилає нічу посланців із „негайною справою“ до справника. Посланці лякають народ по селах. Одні говорять про холеру, інші про бунт, ще інші про одно й друге. А ся негайна урядова справа ось яка: „Над Прип'яттю, у Кмитовому Ярі появилось трое диких кабанів. Я поставив вартових, щоб стежили за ними. Чи не приїхалиб Ви не облаву? Сповістіть!“

До справника приходять дві жалоби на пристава Сташевського: одна що він розібрав пліт, а друга, що побив Жидівку. Справник висилає на допит свого помішника, а сей перепитує свідків Жидівки до справи про розібраний пліт, а тих знов про побитте Жидівки. Сей „Соломонів суд“ приводить діло до такого висліду: „... і ніхто з вищегаданих свідків не затвердив того, що сказано в жалобах, а тому ті жалоби належить уважати за неслухні“.

Поминаючи три інші сатири на те, як земський заводить на селі „правовий порядок“, як най-

красші „експерти“ на те, що відібране різни-
кови мясо було сьвіже, були ті городові, що
його після відібрання зіли замісь закопати, і як
„член“ комісії обурюєть ся на „підрядчика“, що
він посьмів лагодити „громадську справу,
в окремому кабінеті в Гранд-Отелю, а йому само-
му зараз безпосередно телефонують, що в тому-
ж таки готелі дожидаєть ся його в окремому кабінеті
інший підрядчик також по якомусь ділу, —
поминувши, мовлю, ті сатири, що достроюють ся
гармонійно до попередніх, спинимо ся на останній.

„Законник“ — тип чиновника-чоловіка, чи-
новника-горожанна, що відчуває свою єдність із тим
народом, із якого вийшов, і якому служить. Ви-
браний виборцем, він дає голос на поступового кан-
дидата на посла до державної думи, а на загрозу
начальства, що, не йдучи йому під лад хочби у сьому
приватному, горожанському обовязку, вилетить із
служби, він хоче оперти ся на законі, що радше
начальство за знасилування свободи виборця може
піти на 14 місяців у тюрму; але вислід такий, що
він опиняєть ся сам у тюрмі за те, що посьмів
зібрати ся з іншими в домі доктора Розенберга,
щоб подати гуртом заяву про всі неправди на ви-
борах, про всі шахрайства „истинно-русских“.

Ціла ся сатира, се дуже вірний малюнок
схоплений із життя та нестерпних відносин Укра-
їнців і то не тільки на російській Україні. Його
можна без змін приложити й до наших відносин
на Україні галицькій.

Чудова тема до з'їдливої сатири!

В Ясеневі гор., в серпні 1907.

Життєва дізгармонія й гармонія. ════════════

(З приводу драми В. Винниченка : Дізгармонії.)

Дізгармонія — драматичні картини на 4 дії, отсе один із творів Володимира Винниченка до тої міри інтересний, що заслугує на точніший, ніж пересічні писання, огляд. Не маючи на думці вичерпати всесторонню матеріялу, особливо полишаючи осторонь становище згаданого твору в українській драмі, а також у драматичних писаннях, що зачернули свою основу з подій російської революції, я обмежу ся тільки на вислів деяких своїх думок про дізгармонію, як про твір штуки.

Тло сього твору, як я згадав уже, бурливий період російського, скажім ближше: українського громадянства в самий момент проголошення конституції. Автор розвиває свою драму в двох днях: один перед, а один удень оголошення конституційного маніфеста — і на сьому тлі кидає скільки ярок картин із життя одного гурта українських соціальних демократів, не лишаючи себе приємности кинути сніп сьвітла й на інші групи громадянства на Україні, особливо на групу хуліганів, що приготовляють ся до погрому.

Але велику помилку зробив би той, хто, причарований легкою розвязкою квестії, хотів би приглянути ся до твору Винниченка як до твору політичної натури, та шукати у ньому вже не мовлю характеристики, але хочби тільки драматичного узла, основаного на життю згаданих політичних партій. Д. Винниченко, хоч очевидно всею душею спочував сторонництву соціальних демократів, занадто великий мислєць, щоби, вдивлений в ідею, до якої стремить партія, стати, як той богомазник, малювати бездушний, цинічно камянний ідеал партизанта чи партизантів. Винниченко, як артист, ніяким робом не хоче стати літературним ремісником соц. демократичного сторонництва, тільки держить у своїх руках і підносить високо ідеал людства, що не даєть ся зачинити ні в яку політичну чи яку там партію.

Погляньмо, як на приклад, на тло твору д. Винниченка: усі поступові партії лагодять ся у переддень оголошення конституції на загальний мітинг, а чорносотенці готують погром. В день проголошення конституції бачимо одно й друге, дарма, що провідники поступових партій знаючи про упрянований погром, засліплені оголошенням конституції не вірять у можливість такого цинізму з боку правительства.

На такому тлі автор висуває ігрупу людей із української соціальної демократії, а розкриваючи до дна душу поодиноких її представників, розмальовує сьвіжу, повну життєвої правди, артистичну картину.

Малюнок д. Винниченка далекий від того, щоб своєю базарною красою бити в очи всякому дядькові! Краски, що ними малював артист, позливали ся

у цілу низку дрібніших малюнків, і тільки бистре око, що, розглянувши ся в поодиноких дрібничках зможе зложити їх в одну велику картину, оцінить як слід красу малюнка.

Ось так загостривши своє око треба приглянути ся до тих ґруп людей як Ольга й Грицько, Лія й Мазун, Мартин і Петрусь, до людей, які для загорілого соціально-демократичного партизанта можуть бути нікчемні задля своїх хиб, якими чи вони чи автор дискредитують партію, але для чоловіка, а ще більше для дослідника людства у людині, вони тим саме гарні, тим саме сильні, що сьвідомі своїх хиб, що борють ся з ними і рішають ся радше на „підлість“ по словам філістрів, коли не можуть пірвати кайданів брехливого життя, ніж двигати сьвідомо кайдани обману, облуди, брехні, та й ще прикривати їх фразою „почуттє обовязку“. А коли таким оком глянемо на твір д. Винниченка, зрозуміємо, чому автор переніс саме у сферу соціальної демократії свої типи для прослідження на них тої дізгармонії у їх життю, їх словах і ділах, у сферу партії, яка, особливо на українському ґрунті ураз із кількома іншими близькими до неї ідеями, держить найвисше прапор політичного, економічного, суспільного і т. д. визволу. Вказувати представникам такої ідеальної групи людей на те, що, не вважаючи на їх програми, доведені до вершин сучасного ідеалу, їх жде найважча праця: пізнати дізгармонію в своїй все таки людській істоті, і зводити в душі боротьбу, доки не осягнуть ся повної гармонії, вказувати на велику недоскональність людської натури, — отсе значить берегти підставний, всесьвітній принцип: безупинної переміни матерії, безнастан-

ного удосконалювання всього ества. Се значить далі стати рішучо на дорозі загально-людському нахилу: поклонятися золотому тельцеві, будь він у сьому, будь він у тому виді.

Суть драми — розстрій, подекуди навіть трагічний, у душах кількох гуртів людей. На чільне місце вибивається гурток із трьох осіб: Ольги Грицька й Мартина. Ми знайомимося з ними в хвилину, коли трагедія в їх душах уже зачалася. Трагедія, се жорстока боротьба розуму й чуття із людською їх природою, із силою, яка, не вважаючи на їх набуті культурою міркування, пре їх уперед і зводить їх життя до можливо не бажаних ними вислідів.

У їх житті являється момент рішучий для дальших їх учинків. Се момент випуску Грицька із тюрми. Яке було їх життя до тюрми, не знаємо, ані не маємо змоги дізнатися. За час побуту Грицька в тюрмі обое вони, Ольга й її муж Грицько, зазнають дивної переміни. Їй здається, що до випуску Грицька вона пливе, як до берега, пливе із напруженням сил, сподіючися від сього випуску відповіді на різні квестиї, що турбують її за весь час його побуту в тюрмі. Се по більшій частині квестиї фізіологічної натури. А у Грицька вироблюються в часі побуту в тюрмі звязки пізнішого його тюремного роздору, саме: він виідеалізовує собі людей на самоті, та ще й під впливом недуги запалюється до них страшенною любов'ю; а коли вийшов із тюрми, вони всі здаються йому такими, як якому небудь художникові поганенькі картини. „Всяка рисочка знайома, і скучно через те дивитися на їх. І все-таки він більш усього любить

ці картини“. Тільки, що витворений у душі ідеал остаєть ся все ідеалом, а почуттє недосяжності ідеалу у людей стає завязкою душевної боротьби Грицька. Стільки про його відносини до людей-товаришів. З другого знов боку те саме у пристосованні до Ольги, його жінки, стає завязкою його трагедії.

У письменній творчости д. Винниченка ми стри-чаємо тип, який, звісно з деякими змінами, нагадує дуже Ольгу із „Дізгармонії“ — маю на думці Мотрю із оповідання „Краса і сила“. Ся Мотря, що вагаєть ся поміж двома любовниками, поміж Ільком, перед якого красою вона клонить ся, але й рівночасно й гудить його за те, що він неспроможний захистити її від Андрія, який приковує її до себе своєю силою, — отсе прототип Ольги.

Замужна за Грицьком, Ольга за той час, як Грицько сидить у тюрмі, підпадає під вплив дужого, під кождим оглядом, сильного Мартииа, а завваживши свою хвиливу слабість, вона з тим більшою нетерплячкою дожидаєть ся випуска Грицька. Але той вижиданий його поворот стає зворотною точкою в її життю: Грицько, що вернув сухітником, стає їй гидкий як мущина, а всякі фізіюльогічні зносини між ними просто не мислимі. І тут зарисовуєть ся розлад. Свою ролю в подружньому пожиттю з Грицьком ідеалізує до найвисших вершин любови яка може основувати ся тільки на дружбі духів, із поминеннем скотських тілесних зносин, недостойних розумних істот. Але рівночасно вона цілком несвідомо підпадає ще сильнійше під вплив Мартина, не в силі боронити ся його обіймам і поцілункам,

---

нарешті проголошуючи культ ідеальної любови з мужем, віддаєть ся тілом дужому Мартинови.

А понад усею тою атмосферою уносить ся „обовязок“. Почуваючи своє відчуженне від Грицька вона не сьміє признати ся до сього, не може рішити ся розійтись із ним, тільки вмовляє в себе обовязок жити з ним тому, що жила вже чотири роки, що душу його вивчила, як свою і т. и. Та боротьба поміж розумом, що проголошує устами „обовязок“, а чуттєм, яке, не вважаючи на обовязок-любов, клонить ся проти волі Ольги в сторону Мартина, отсе суть трагедії трьох душ.

Звісно, найблизше стоїть до Ольги Грицько і він відчуває вповні ту цілу брехню її життя. Він бачить її нехить до себе від першої хвилі, як, увійшовши в кімнату, в кутках її губ і очий побачив щось чуже і не хороше, холодне... Він розуміє подавляючу вагу її „обовязку“, а що „обовязки давають його душу і він згине від них, що всякий обовязок є щось насильне, щось сторонне йому“, він намагаєть ся пірвати і той обовязок жінки. Грицько відчуває в своїому житті страшну дізгармонію, а скріплює його зневіру ще й дізгармонія, що на кожному кроці пробиваєть ся крізь діла найблизших його, товаришів, приятелів, людей, що взяли на свої плечі справу введення гармонії у життя людства, гармонії життя широкого, повного, великого.

„Розум, — мовить він, — повинен бути в гармонії з кровю, з нервами, з тілом. А у нас нема. Ми дуже добре розумом розуміємо, що розпуство гидке, що несправедливість — зло, ми розумом цілком щиро будемо до сліз, навіть до смерти бо-

ронити свої принципи, а тим часом, коли прийде-
ся говорити нашої етиці, себто нашим нервам, кро-
ві, темпераменту, ми робимо розпусти, несправе-
дливості, гидоти.“

Брехню й дізгармонію він відчуває на кождо-
му кроці нашого життя, в життю й діяльності най-
чільніших провідників ідейних напрямків, у своїй
душі та у душі своєї дружини і тому він хоче за-
чати раз жити по правді. Відчуваючи те, що дру-
жина гидить ся ним, як мужчиною, допускаєть ся
діла, яке мусить раз на все порвати між ними всі
звязки, розбити, як милянну баньку, ті псевдо-ідеаль-
ні обовязки, а радше той німб брехні й самообману,
—а то: кидаєть ся тілом в обійми проститутки, щоб
звільнити Ольгу від самодуру („любови“) в області
душі.

До вершин доводить свою душевну дізгармо-
нію, щоб на її повалених основах завести повну
гармонію життя.

„Я вже не муж твій... Не треба обовязків...
Ми розійдемося... Ти не маєш сили будь правдивою“...

Грицько ламає пута брехні й обовязку саме
в найвластивішій хвилі, коли брехня Ольги дійшла
до вершка. „Я люблю його (Грицька), я не маю
права кидати його, він хворий, він один, він любить
мене, він... Ох, мерзавка я, мерзавка!... Щож я йому
скажу? Що стала вашою любовницею, мерзав-
кою?“ — чуємо з її уст потік самообжаловань
після того, як природа пхнула її в обійми Мартина,
але й тут ми не бачимо поза лайкою на себе й
Мартина ні найменшої охоти скинути з лица маску
облуди. І тільки, як брехню їхнього життя поторгав
сам Грицько, вона цілуючи його в руку, рішаєть ся

висповідати ся перед ним (правда : опісля й на самоті) із своїх провин.

Цікаво, хто сей Мартин, що вспів ввести, а далі скріпити роздор у душі Ольги? Чи змоглаб се вдіяти звичайпа культурна людина? Адже високо культурний був сам Грицько й під сим оглядом не легко би спорити з ним. Алеж бо справді, коли ки-немо оком на Мартина, побачимо дивну постать. Завзятий революціонер, що ізза своїх ідей веде боротьбу з ріднею, а попри се до тої міри засліплений у своїй фізичній силі, що на взір наймізерніших індивідів не вагаєть ся брехнею причиняти собі й сторонництву сили, коли се може з'єднати прихильників; фізична сила — отсе його девіз, в його імя він відносить побіди. Але рівночасно з тим він такий слабкий, що лежить у ніг Ольги. Та тої „дизгармонії“ у своїй душі він не відчуває, не задумуєть ся над нею. Він далекий від усякої душевної аналізи, і під сим зглядом не рівняти ся йому з Грицьком. Його фізична сила проявляєть ся не тільки в відносинах до Ольги — він і на політичній арені зможе спинити масу від мітінга одним своїм словом, але зараз таки, не дожидajući ухвали комітету як сього хотів перше, тільки на докір товариші, переміняє свою постанову. Одним словом, натура, що імponує поставою й силою і в таких аномальних відносинах, як повисші, може числити на певний успіх. Ольга, піддаючи ся йому, ділала, просто мов прибита обухом фізичної його сили.

Шукаючи в інших групах людей дизгармонії ми узгляднимо поперед усього революціонерів. Такий Петрусь. Він попав у гурт соціальних демократів, але відчуває, що не там йому місце; він не

доріс до великої завдачі, боротьби за визволення людства. Пізнавши дізгармонії між ставленими до нього постулятами, а тим, що він може дати, попадає в нервовий розстрій. Він, звісно, рад би згармонізувати своє життя, але шлях, яким він пішов туди, не той. Своім виступом із соц. демократичної партії він спричинює ще більшу дізгармонію, бо коли смерть революціонера була-б гармонізувала з його життям, смерть труса в часі погрому, зараз після зради його революційній роботі, є дізгармонією піднесеною до вершин.

Або той Департамент, що не вмів йти за життям, тільки хоче нагнути життєві події до мертвої формалістики, або той Конспіратор, що треба, чи ні, переодягаєть ся, удає, що за ним стежуть... чи се не сильно дізгармонійні типи ?

Чи згадувати тут про тих лібералів, чиновників, робітників, босяків, хуліганів, те море всіляких бездонніх дізгармоній ? Пощо ? Хибаж вони не видні й для найтемнішого ока ?

Але я пригляну ся двоім людям, що немов би дійшли до повної гармонії в життю. Се Лія й Мазун.

„Кожний розмах руки, се життя. З якої-ж статі я буду пропускать його не використавши ? Берег мусить бути, до його все життя направляє!“ розводить ся Лія, а до її тону достроюєть ся її суджений Мазун. Обое вони живуть, здавало ся-б, повним життям, не оглядаючи ся ні на які бурі. До тої міри вони безжурні, що на пр. Мазуна називає Грицько зародищем гармонічної людини. Те саме можна-б сказати і про Лію. Але чи справедливо ? Робота в партії захоплює їх обоїх, а прив'язання одного до одного заводить у їх пожиттю

гармонію. Се те саме, що й між Грицьком та Ольгою могло бути до критичної точки в їх життю. Лія навіть розумом вспіла викинути із свого серця справу приналежності до жидівської нації й потребу працювати для рідної-ж нації, а на довго? Вид погрому, вид крови жидівської дитини потрясає до основ псевдо-гармонією, а визволена із приспання дізгармонія вибухає тепер із скріпленою силою.

„Я — жидівка, а ви — їой!“ кричить вона до Мазуна, рівняючи його з тими хулїганами, що лили кров не лиш жидівську, що лили кров без розбору чию, коби не чорносотенну. І знов дізгармонія, почуття спроневірення рідній нації відбирає їй спроможність думати тверезо, відділити кривдників від кривджених, із байдужної, коли не зрадниць своєї нації витворює національну шовіністку. Вона й ночувати ні одну ніч не буде у не-євреїв! Деж діла ся гармонія життя?

А Мазун? „Ви ходите, Мазун, до простітуток?“ питаєть ся Грицько. „Убірайтесь ви к чорту з вашими дурацькими питаннями!“

Або в хвилі, коли до хати входить поліція, Мазун: „Ах, свинство!... ах, свинство!... Втікти нема кудю!...“

Хиба сього не досить, щоб зазначити дізгармонію в душі чоловіка, що його хто як хто, але навіть Грицько, який так горяче шукав гармонії в життю й душі своїй і найблизших, коли, мовлю, сей Грицько назвав його... але правда! тільки „зародищем гармонічної людини“...

Приглянувши ся таким способом близько до драматичної істоти твору Винниченка, та повідна-

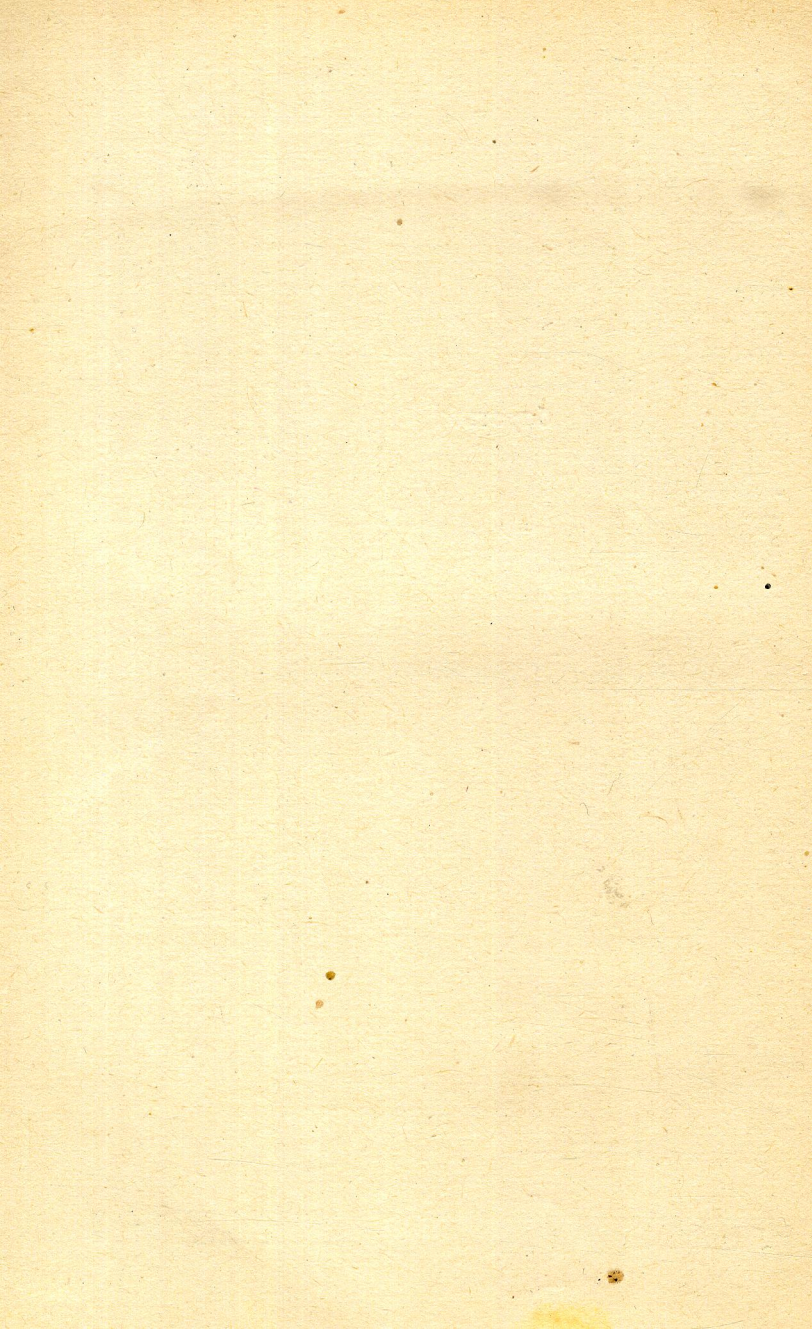

ходивши драматичні й трагічні конфлікти у головних його представників, я повинен би роздивити ся у технічній будові драми.

Твір Винниченка, се проба будувати драму на нових основах. Драматична акція переносить ся на тло душ, драматичний конфлікт — се боротьба поміж свідомими змаганнями й несвідомими інстинктами людини. Будова драми — епізодична. Велика скількість викінчених для себе картин складаєть ся на суцільний малюнок. Одно тільки: в сій драмі Винниченка йде боротьба поміж двома методами творення: поміж діяльою і широким, повним малюнком життя. Одна і друга метода добиваєть ся права горожанства в сучасній європейській драмі. Куди піде д. Винниченко, покажуть інші його драматичні писання.

В Ясеневі гор., в серпні 1907.

Ідеали Тараса Шевченка й сьогочасне українське життя. --- --- ---

(Промова виголошена на концерті в честь Шевченка устроєнім заходом станіславівських українських товариств дня 2. цвѣтня 1908. року.)

Не високо мудруй,
Але твердо держись,
А хто правду лама,
З тим ти сьміло борись.

Іван Франко : Мій Ізмарагд

Гурт людей, політичне сторонництво, нація — всі згадані чинники, що складаються із різнородних, нерівномірних під зглядом ідейности, характерности, стійности свого світогляду людей, потребують час до часу піддержки у своїх промованнях, покріплення у своїх стремліннях, помочи у хвилях гіркої зневіри, провідної звізди під час непевних холибань поміж добром і злом, поміж характерністю, й безідейністю, поміж егоїстичними користями й пожертвоуванням на річ ідеї. Потребують — мати перед очима у різні хвилі свого життя ідеал генія, віщого духа, страдника для ідеї! — щоби вдивлені у сей ідеал тим лекше могли пожертвувати егоїстичні користи, й іти по тернистому шляху ідеї! Потребують — свого пророка! Мусять його мати, мусять поклонятися йому, кріпити ся його словом!

Таким пророком став у нас Українців Тарас Шевченко. Таким пророком став для все-України чоловік, що його життя й його писання, його слова й діла його — се одна нитка ідейности, характерности, рівнодушного легковаження егоїстичних

користий, сьмілого проголошування своїх ідей, визиваючого поведення супроти могутніх сьвіта сього, наколи почуваєть ся гнет і неправду по їхньому боці!

Чомуж саме він, Тарас Шевченко, виступив на чільне місце не тільки в нашому письменстві, але і в історії нашої культури, в історичному життю нашого народа? Чому як раз його дух став віщим генієм усьої української нації? — Отсе — він, велит думки і слова підніс ся на крилах свого віщого духа високо понад сіру буденщину нашого життя підняв ся на такі височини, на які довго ні один із великих його наслідників не вспів за ним наспіти проявляючи свою велику силу головно у тому згармонізованні свого ідеалу із ідеалами свого народа.

Він своїм віщим духом перелетів далеко поза круг думок своїх сучасників і зачеркнув нашому народови ідеали, до яких він, простуючи слідами свого генія, тільки тепер ледви наближаєть ся, бодай поставив їх своєю метою, та бодай стремить до них! Шевченко-мужик, кров від крові, кість від кости свого народа, своєї мужицької нації, стає її генієм, стає зеркалом всіх стремлінь, потреб, ідеалів тої своєї мужицької нації — він, перейшовши еволюцію від первісного свого стану: сільського пастушка, та покоевого козачка-кріпака, до тих велитніх височин духа, на яких він станув в останньому часі свого життя, як один із найбільш ідейних і інтелігентних Українців, виринає перед нашими очима, як образ еволюції Українства, як взір еволюції ідеалу української мужицької нації, як не-

достигнені досі масою нашого народу вершини українського ідеалу! Шлях, по якому пішов розвиток інтелекту Т. Шевченка, се шлях, на який елементарна сила кинула наш народ, се шлях, по яким довершується конечний розвиток нашого народу. Се природний, конечний єдиний шлях — яким простувати буде, та тільки яким простувати може українська ідея!

Довго блукав ся Шевченко, чи пак розвивав ся, заки силою свого ума підніс ся на вершини своїх вижин — заки скристалізував свій світогляд в політичному й суспільному напрямі. — Не менше довго блукав ся наш український народ, ба ще й блукаєть ся, ба ще не зараз увійде на властивий свій шлях — заки дійде до повного скристалізовання свого політичного та соціального ідеалу. І коли геній відчув своїм творчим духом той ідеал українства, який ураз із ним і після нього і до наших аж днів кують найчільніші одиниці нашої нації, загал Українців, маса, переймаючи кидані між неї кличі до двигання ідеалу на вершини нашого життя, потребує духової підмоги із сторони свого генія, всеукраїнського пророка!

Ось тут та схожість між двома найвизначнішими ідеалами Т. Шевченка і всього українського народу, ось тут основа, чому не блідне і ледви, чи зблідне сяєво ідеалів Т. Шевченка, дарма, що само життя не в однім їх поглибило й поширило, а сучасні українські мужі науки під впливом європейської науки надають реальніші форми не одним ідеалам Шевченка.

Один тільки й то найважніший ідеал життя не скристалізував ся у Шевченка ніколи, й ледви, чи

скристалізуєть ся коли й у нашого українського народу! Се релігійний ідеал! Се неначе загадка, яку одна стрічка Шевченкових писань так, а друга сяк рішає — се та незбагнута загадка, яку одні слова й діла нашого народу сяк, а одні діла й слова так розв'язують.

Переходячи до подрібного огляду ідеалів Шевченка, ми спинимо ся поперед усього на політичному ідеалові. Тут треба відмітити дві групі писань: Перша, що малює минувшину і тут Шевченко від беззглядного поклонника минулому козацькому життю переходить до критика козаччини й її виднійших представників, і друга, що дає основи під будуще наше життя. У першій части поет, симпатизуючи із козаками, звертаєть ся сильно проти їхнього ворога: Польщі. І тут маємо сильні, реальні картини із польсько-української усьобиці, яка найшла найенергічніший свій вислів у т. зв. Гайдамаччині. Тільки знов перехід до сучасного життя, і малюнки із сучасного нам побуту, вкладають поетові в уста гіркий жаль до козацьких провідників.

За що боролись ми з Ляхами ?

За що-ж ми різались з ордами ?

За щож скородили списками

Татарські ребра ?... Засівали

І рудою поливали

І шаблями скоробили

Що-ж на ниві уродило ?

Уродила рута, рута —

Волі нашої отрута.

.

.

.

Заснула Вкраїна
Буряном укрилась, цвільлю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце погноїла
І в дупло́ холодне гадюк нанустила,
А дітям надію в степу оддала.
А надію -
Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.

Такий сучасний стан України вириває поетови
гіркий докір для Богдана Хмельницького для найчіль-
нішого нашого державного мужа, що взяв ся пе-
реводити в життя ідеал самостійности України по
теперішнім розумінням нації й суспільства, далеко
вибігаючи перед струю європейського життя.

О Богдане,
Нерозумний сину —
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що колишучи співала
Про свою недолю,
Що співаючи ридала,
Виглядала волю !...
Ой Богдане, Богданочку
Як-би була знала, —
У колиці-б придушила
Під серцем приспала !
Степи мої запродані
Жидові, німоті,
Сини мої на чужині,
На чужій роботі;
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,

І могили мої милі
Москаль розриває...

Тільки поет не сумніваєть ся у здійснення іде-
алу самостійної України.

Чигирине, Чигирине
Мій друже єдиний,
Проспав-еси степи, ліси
І всю Україну!
Спи-ж повитий жидовою,
Поки сонце встане
Поки тії недолітки
Підростуть гетьмани.

Спи Чигирине! Нехай гинуть
У ворога діти!
Спи, гетьмане, поки встане
Правда на сїм сьвіті!

Ідеал самостійної України являєть ся поетові
як федерація всіх словянських держав, що з них
кожна правила ся-б автономічно. І на сьогоднішні
часи український ідеал в сьому напрямі у своєму
загальному зарисі не ріжнить ся від того ідеалу,
що його проголошує Т. Шевченко. Одно тільки —
дорога, якою йти має по словам Шевченка наш
нарід до здійснення свого ідеалу не та, бодай на
тепер не та, що її нам вказував поет! Христи-
янське братолюбіє — той клич, що його
проголошує поет, далеко не може придати ся нам
під сю пору. Чи то в самій українській нації, чи то
в пожиттю української нації із сусідніми — клич:

братолюбів дуже перестарілий. Навчені досвідом, що братолюбів в устах сильнішого мусить перетворити ся в безмежний цинізм, із яким топчеться права до розвитку й жадання свободного розвитку — а знов клич братолюбів в устах слабшого виглядає на резигнацію із своєї людської гідности, на покірне стелення себе до ніг сильнішого! — навчені, мовлю, досвідом про таке потоптання основ братньої любови: рівности у вісїм — мусимо вичеркнути із політичного свого словаря: братолюбів, братню любов, а вставити на її місце: жадання взаїмної пошани, домагання рівних прав, боротьбу о зрівняння на кождому полі і то так у лоні української нації, як і у відносинах до сусідніх націй.

А то кинь оком навкруги — в нації боротьба беззглядна о перемогу над хвилевим противником, боротьба сильнішого із слабшим, сильнішого, що проголошує устами із повним цинізмом заяви братерської любови, а на ділі не перебирає у способах, аби згнобити, здавити слабшого!

А у сусідніх відносинах — там на російській Україні давление нашого народа російським урядом, нехтовання його змагань до розвитку і усім російським народом! А тут у галицькій Україні? Чиж не ллють ся через край нашого серця ті цинічні заяви сердечної, братньої любови усього польського народа! — під ту хвилю, як наш народ сповнежений, закований, позбавлений своїх горожанських прав, як наша молодь викинена із храму науки, замість найти у сьому храмі світло знання, находить на ньому небезпеку життя, — як наша найчільніша верства, наша інтелігенція скорумпована в польському уряді давить сама всякі від-

рухові прояви еманципації із під накиненого нам польського ярма і його на нас впливу.—Як нарешті наші псевдо-українські хати й родини — на ділі чисто польські, як наші матері й матері наших дітей самі із чужого нам роду, із роду ворогів нашої нації заціплюють у наші діти ворожу народові нашому кров, заціплюють погорду до наших сьвятощів, до наших ідеалів, до нашої нації і її членів! Чи супроти того всього ми ще й тепер можемо проголошувати кличі братньої любови? Ні! Не узлами братньої любови нам лучити ся! Відчужувати ся, як найбільше віддалювати ся, як найбільше сторонити від чужого нам життя, від ворожих нам ідеалів, від противних нам змагань того нашого ніби-брата, а тоді ми тільки зможемо будувати своє власне, своє питоме, на своїй традиції: найбільш тому братови нашому ворожій, на тій піднеслій на тій героїській, ідейній, повній ідеалів, пожертвова́ння, козацькій нашій традиції — зможемо аж тоді будувати питоме своє життя!

...Ті зойки, ті жалі наших позбавлених землі селян, та розпука, та безнадійність їх із хвилию, коли дідич-Поляк спровадить на споконвіку українську землю кольоністів Мазурів, розпарцелює її, від віків українською кровю й потом зрошувану, землю між зайдів-чужинців — та безмежна розпука українських селян — і ті дикі завзиви польської опінії: ні кусника панської землі в українські руки-а рівночасно завзиви до братньої любови.

Чи чуєте той понурий голос, той жаль що накупів у мужицькому серці, той рев із дна зболілої мужицької душі.

— Гей та чи є де на світі таке право, аби Руснак висотував жили свої на панській землі, аби піт та кров свою на ній проливав, аби на сій землі ціли покоління скапарювали своє життя, таї аби на конець приходив Мадзур, й аби руськими хлопови викидав землю із рук? Чи є де таке право? га? Адже та земля, то всьо наше життя. Хоч вона не твоя, то бодай працюєш на ній, та заробиш на хліб-сіль! А що працюєш на ній, то все думка в тебе: колись то я ще відкуплю її у пана! Колись вона ще стане моя! А тепер не то, що не хотів продати за гроші, не досить, що відобрав надію дістати її коли небудь у свої руки, ще й позбавив надії на заробок. Адже Мадзур не стане кликати мене на роботу! Га? Де вона на світі та правда? Таї ще тепер гляньте! Ми гасди від віків — то скільки у нас землі? Шнурочки! чорної тої землі хіба що в бороздах поміж зеленими межами! А тут у зайдів які статні лани! Ти, руський хлопе і свій загонець обробиш і сусіду виручиш і ще ви-валяєш ся, як довгий рік божий, на панському лані! А в того Мадзура стільки землі, що він мусить добре увихати ся, аби самому її обробити!

От і наслідки братолюбія в політичному житті, от і картина із сучасного життя, як освітлення другого типа ідеалів Шевченка, ідеалів про рівність про Україну без хлопа і пана, про щастє українського мужика. От і картина того його щастя!

Найблизшим соціальним ідеалом Шевченка, як і всіх передових людей його часу, було знесення кріпацтва і тут у боротьбі із сим лихом проявив Шевченко чи не найбільшу свою силу. Він більш за всіх міг успішно бороти ся із тим устроєм, бо він

більш, як хто, відчував на своїй шкурі та на плечех своєї рідні увесь тягар кріпацтва.

Ось і одна з найкрасших його поезій, де поет малює рай закріпощеної сім'ї: „Як би ви знали наничі!“ Ось що пише він про той сільський рай:

Не називаю її раєм
Тої хатиночки у гаї,
Над чистим ставом край села;
Мене там мати повила...
І повиваючи співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину; в тім гаю,
У тій хатині, у раю
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая.., ніколи
І помолитись не дають...
Там матір добрую мою,
Ще молодую, у могилу
Нужда та праця положила;
Там батько, плачучи з дітьми,
(А ми малі були і голі)
Не витерпів лихої долі —
Умер на панщині... а ми
Розлізли ся межі людьми
Мов мишенята. Я до школи —
Носити воду школярям, —
Брати на панщину ходили,
Поки лоби їм поголили...
А сестри!.. Сестри? Горе вам
Мої голубки молодії!
Для кого в світі живете?
Ви в наймах вирости, чужії,
У наймах коси побіліють
У наймах, сестри, й умрете!

Кріпацтво впало (правда, доля поглинула ся над його поборником, указ про знесення кріпацтва оголошено скільки днів після смерти поета.) А чи змінило ся життя нашого мужика? Я вказав повище на зразок того хлопського щастя! Так може Шевченковий ідеал України „без хлопа і пана“ недалекий здійснення?

Знов те саме: економічна нужда, запертя українському мужикови хитрим законом доступу до народнього шкільництва, а тим самим і до середнього й висшого — вічна пропасть поміж двома світоглядами: розвиненим інтелектуально—й первісним; а з другого боку наш власний аристократизм, помітування демократичними елементами нації, наше протекціональне трактування в рукавичках українського мужика й пролетара-робітника. Фрази на устах, а брутальність на ділі!

Чи ні кроком далі поза той зачарований круг?...

Обніміте-ж, брати мої,

Найменшого брата!

кличе до нас Шевченко з за могили. Тільки сей завзив минав довгі роки без вражіння у нас, а сьогодні той найменший брат і не дбає про нашу любов, про наші обійми! І тут лежить найкращий задаток на повне відродження нашої нації. Свідомо сильна, рішуча еманципація нашої мужицької верстви на всіх полях, розрив її із солодко-кислими, й хитро-цинїчними обіймами старшого свого брата се найсвітліші проблески нового життя України, найтрівкіший се матеріял під будову самостійної України. Визвілля свіжої, здорової дужої української маси із під патронату української бюрократії

в сьому чи в тому вона є видї, — се єдиний спосіб виконати, здійснити заповіт Великого Тараса, де він ось яку просьбу та ось який наказ лишає своїм нащадкам :

Як умру, то поховайте
Мене на могилі
Серед степу широкого
На Вкраїні милій...

...

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте !

Так, він тільки, той сільський люд, та мужицька верства поверне наше життя на інший, новий шлях—свобідного розвитку. І коли Тарас Шевченко головним соціяльним постулятом уважав знесення кріпацтва, що ним не тільки чуже, але й своє, українське панство гнобило українського мужика, і накликував те українське панство до обнімання того кріпака, до полекшування його долі, — ми після половини століття можемо вже сьогодні радіти, дивлячи ся, як крок за кроком, день за днем, та мужицька верства незалежна від українського панства, кує свій питомий, корінно-український, щиро демократичний ідеал свободної України.

І коли бачимо, із яким завзяттєм, із якою енергією переводить у діло українське селянство завзив Шевченка:

вставайте

кайдани порвіте!

— із поклоном глибоким схилити ся мусять перед ним наші голови, а щире, чисте! чисте наше

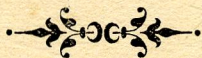
серце на услуги станути мусить його величній ідеї—
коли не маємо остати по тім боці відродження У-
країни.

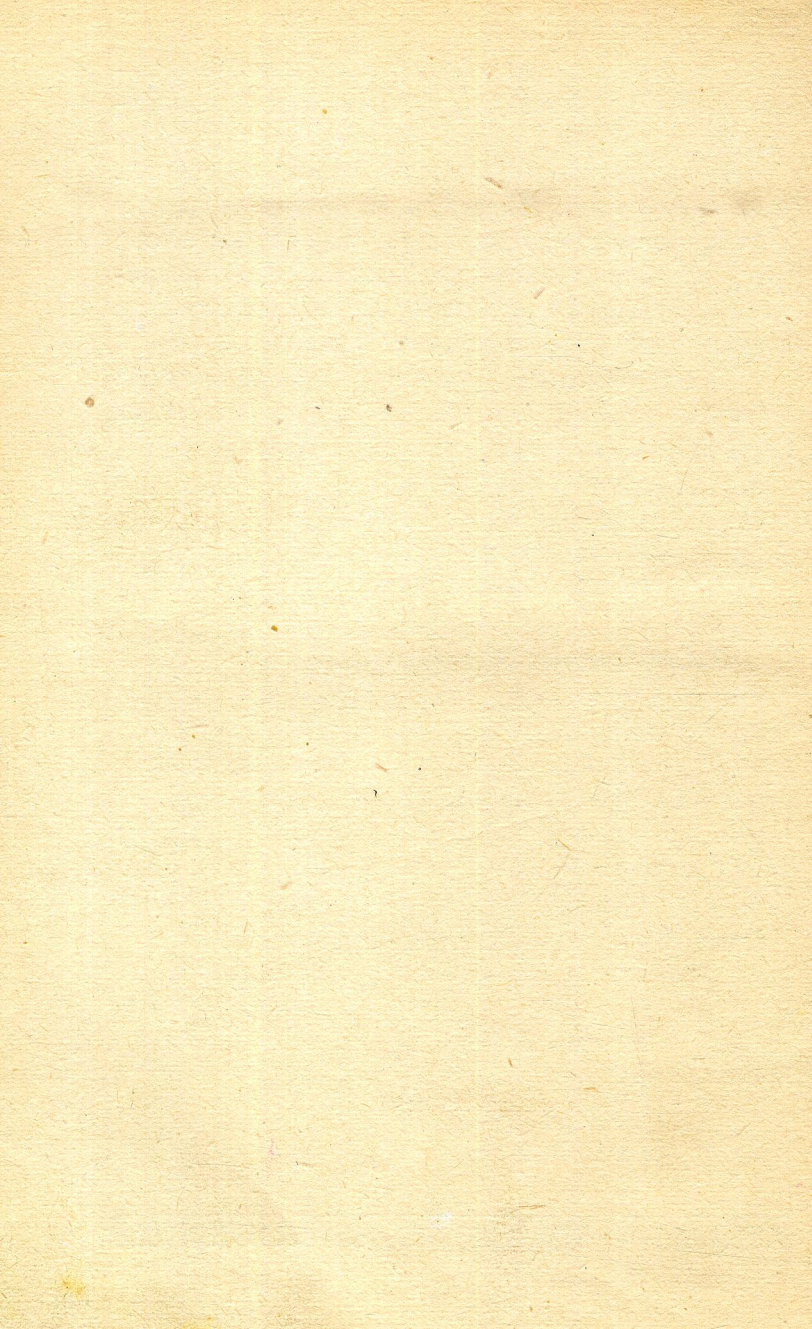
І сьогоднішній твій поклін, громадо, величнім
ідеям незабутнього Тараса, щож він, як не поклін
ідеї відродження України? щож він, як не поклін
праці тих, що переняли в спадщині по своєму про-
рокові найвищий наш ідеал: свободного розвитку
людини у незалежній вольній Україні!

Отсей твій поклін, громадо, як дуже він тебе
наближає до хвилі, якої недалекий прихід відчув
Тарас Шевченко, коли просив:

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій
Не забудьте помянути
Незлим, тихим словом!

В Станіславові, 30. марця 1908.

З М І С Т:

1. На вершинах поетичної творчости з приводу поеми: Мойсей і збірки *Sempre tito* Івана Франка). . . . . стр. 1—56.
2. Мірти й кипариси. (Поетична спадщина Олександра Козловського). стр. 57—80.
3. Поет-жрець любови. (Збірки лірики Василя Пачовського: *Розсипані перли і На стоці гір*). . . . . стр. 81—126.
4. Осінній настрій у збірці поезій Богдана Лепкого.) . . . . . стр. 127—144.
5. Малюнки хлопської кривди. (Повісти Дениса Лукіяновича: *За Кадильну і Від кривди*). . . . . стр. 145—162
6. Бібліографічні замітки: I. Іван Франко На лоні природи; II. Богдан Лепкий: *Кара*, III. Модест Левицький: *Оповідання* стр. 163—200.
7. Життєва дізгармоїя й гармонія. (З приводу драми В. Винниченка: *Дізгармонія*) стр. 201—214.
8. Ідеали Т. Шевченка й сьогочасне українське життя (Промова виголошена на концертї у честь Шевченка устроєнім станіславівськими українськими товариствами 2. IV. 1908.) . . . . . стр. 215—229.

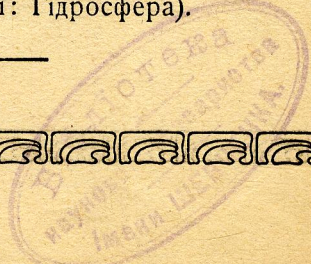

Писання тогож автора :

1. Пролетарі, оповідання, Львів 1899.
2. Сьвітла і тіни, оповідання, Львів 1900.
3. Серце, оповідання, Чернівці 1901.
4. Артистичні душі, оповідання, Львів 1902.
5. Із книги життя, оповідання, Львів 1906.
6. Семчишини, драматичні сцени, Чернівці 1901.
7. Артистка, драма в 4 актах, Коломия 1902.
8. Герої, драматична картина Коломия 1903.
9. Чоловік чести, драма в 3 актах, Коломия 1904
10. Зяті, драматична картина, Коломия 1905.
11. Філістер, драматична картина, Коломия 1905.
12. Орли, комедія в 4 актах, Львів 1907.

Переклади :

13. І. Гавитманн: Візник Геншель, драма,
14. І. Гавптманн: Гануся, драма,
15. Г. Ібзен: Як ми мертві воскреснемо, драма,
16. Е. Оржешко: Недоспівана пісня,
17. С. Пшибишевські: Із циклю вігілій,
18. І. Запольська: В Гірничій Дуброві, драм.
картина,
19. В. Оркан: Ніч, драм. картина,
20. Г. Яблочков: Сільська учителька,
21. Г. Понтоппідан: Із хат,
22. Свен Гедін: Крізь пустині Азії I—IV,
23. В. Налковський: Про воду на суші і в морі,
(Із фізичної географії: Гідросфера).

3052

87k (1986) 4

17072

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО Т. В. ІМ. ШЕВЧЕНКА.

III

17072

Крушельниць

Літературно
Критичні
Нариси